

ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI
STATISZTIKAI HIVATAL.
A

STATISZTIKA ELMÉLETE.

IRTA

ÉS A KÖZGAZDASÁGI MINISTER ÁLTAL SZERVEZETT

STATISZTIKAI TANFOLYAMBAN

ELŐADTA

D^r. KONEK SÁNDOR,

YETEMI JOGTANÁR, A M. TUD. AKAD. ÉS AZ ORSZ. M. STAT. TANÁCS TAGJA.

KÖZZÉTESZI

A MINISTERIUM STATISZTIKAI OSZTÁLYA.

PEST, 1869.
KIADJA RÁTH MÓR.

MÉD 1673

1970. 1. 20

308908

BEVEZETÉS.

A statistika elméletének lénye, feladata és felosztása.

Nincs korunkban tudomány, mely tekintve nevét oly népszerű, tekintve tárgyát annyira ismeretes, annyira mindennapias, és még is, tekintve fogalmát, lényét, feladatát és tárgyalásmódját, annyi szétfutó ellentétes nézetek szülője, mint a statistika.

A statistikai alapoknak szüksege napjainkban egyáltalán el van ismerve nem csak a fontosabb törvényhozási és társadalmi kérdések sikeres megoldására, nem csak az ember társas viszonyaival foglalkozó államtudományoknak, hanem egyéb a számok győző erején alapuló tanszakok sikeres kimívelésére nézve is, mert korunkban a természettudományok úgy mint a bölcselők statisztikai észleletekben keresik és lelik kifejlésük egyik legkedvesebb közegét.¹⁾

¹⁾ Korunkban nem csak a meteorologia számbeli vizsgálódásokra lön fektetve, mely tekintetben elég Quetelet és Dove időjáráti dolgozataira utalni, hanem a természetbúvárok egyáltalán, de még a bölcselők is mind nagyobb súlyt fektetnek a statistikai módszerre, mindentűt az előbb divatozott deductio (synthesis) helyébe, az észlelt ténykörülményekből következtetett inductio (analysis) léptettetvén. Az orvostan a kórmenet és a morbitás mozgalmainak feltüntetésére kiválólag statistikai adatokkal él; elég e tekintetben Louis, Casper, Boudin, Mare d'Espine, Malgaigne, Oesterlen, Villermé és mások becses dolgozataira hivatkozni. Az újabb physiologiai búvárlatok, jelesen indulva az emberi koponya terjedelméből, valamint az agyvelő súlyából statistikai ösvényen haladnak; v. ö. péld. Wagner A. Vorstud. zu einer wissensch. Morphol. und Physiol. des menschl. Gehirns. Gött. 1860-62, Huschke, Baer, Walcker, Weisbach, az angol Huxley és Hamilton, a francia Longet, Parchappe, Sappey és mások jeles búvárlatait. A nyelvészet és a népek psychológiája terén is a statistikai módszer mind nagyobb foglalásokat tesz, és a nyelvek statistikája már igen jelentékeny dolgozatokat képes felmutatni, péld. Böckh: Die stat. Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität. 1866. — Förstemann: numerische Lautverhältnisse im Griechischen, Lateinischen und Deutschen. — Drobisch Stat. Versuch über die Formen des lat. Hexameters. 1866. — Letellier: Cours

Minél nagyobb azonban az egyetértés a gyakorlati életben a stat. nyomozások szükségére és a nyert eredmények mikénti alkalmazása iránt, minél inkább tágul meg évről évre új meg új szempontok kitzitése által a stat. észlelések köre; minél nagyobb szívóssággal ragaszkodik végre a közönséges nyelvszokás ahhoz, hogy statistika alatt különbség nélkül minden művelet értendő, mely számadatokkal foglalkodik, annál szembetűnőbbnek lépnek előtérbe a nézetkülönbségek a statistika valódi fogalma és feladata iránt. Az elmélet, mely a statistika-tan keletkezése első korában már kénytelen vala, önállóságának kivívására és saját vidékének biztosítására hosszas fejtegetésekbe bocsátkozni, minden haladással, minden újabb fejlemény-nyel e téren csak újabb nehézségekkel találkozott, és a mely arányban a mindennapi életnek sikertült a statistika értelme iránti öntudatot gyakorlati kifejezésre juttatni, azon arányban növekedett a fogalomzavar az el-

complet de langue universelle. Páris 1861. Trendelenburg és mások stb. De sehol újabban nem nyert ezen inductiv módszer nagyobb mérvű alkalmazást, mint az erkölcsstan mezején; az emberi cselekvényekben stat. adatok fonalián mutatkozó törvényszerűség, és abból következtetett örök működő törvényeknek az emberi szabadsággal való egyeztetésére irányzott törekvések egy egész új böl irodalmi ágát a statistikának keletkeztették, az u. n. *Moral statistikát*, mely legújabban Oettingen Sándor dorpati egyetemi hittud. tanárban ép oly lelkes mint szakavatott harcost és buvárt talált, ki „Die Moralstatistik u. die christl. Sittenlehre“ czím alatt Erlangenben 1868-ban megjelent tudós munkájában az összes e tárgyra vágó eddigi irodalmat kritikailag mutatja be, névszerint Quetelet becses műveit bonczkés alá vevén, először a francia íróknak, mint Guerry: *Stat. morale de l'Angleterre comparée avec la statistique mor. de la France.* Páris 1864; Du Fau: *De la methode d'observation dans son application aux sciences morales et politiques.* Páris 1866; Guillard: *Elements de stat. humaine ou demographie comparée.* Páris 1855; és Legoyt: *La France et l'Etranger.* Páris, 1864 — nagyszerű művelt méltányló bírálat alá vonja; majd az angol írók közt Buckle Tamás Angolhon polgárosodása történetét (németre fordítva Rugetől, 1860); Mill (John Stuart): *System der deductiven und inductiven Logik* (németre fordítva Schiel-től, 1862 és 1863); Lewis (Cornwall) s mások munkáit terjedelmesen tárgyalja. A németek közt Engel és Wappaeus többrendű stat. dolgozatait; de különösen volt tisztartása, a dorpati egyetem tanára, Wagner (Adolf): *Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen Handlungen der Menschen.* Hanib. 1864, és annak „Statistik“ czimű epochalis cikke a Bluntschli Staatswörterbuchban (és különnyomatban 1867) kiváló figyelmét veszik igénybe, ezeket belátóbban tárgyalván; nemkülönben Drobisch, Vorländer, Huber, Frank, Kuapp, Mayr és mások e téren megjelent szellemi termelvényeit ritka szakavatottsággal kritikailag ismerteti meg, úgy hogy Oettingennek ezen ritka szorgalommal és tárgyavatottsággal írt munkája jóformán az újabb stat. irodalomnak teljes átvezetést nyújtja.

méletben, annál nehezebbé vált az ellentétes felfogásból keletkezett eltéréseket megnyugtatólag egymással kiegyeztetni.

De mint számos más tudományál, ugy a statistikánál is a lát-szólagos ellentétek közvetítésére irányzott szellemi törekvésekből folyományozott annak fokozatos fejlődése; ezt a történelem fonalán kimutatni a statistika elméletének feladata, mely hivatva van a koronkint általános elismerésre jutott eszmék uralma alatt a statistika lénye iránt időről időre változott nézetek higgadt megvizsgálása alapján kideríteni, hogy az egyes időszakokban érvényre emelkedett tan-elvek miképen folytak be a statistika tudományos megállapítására és fogalmának többet kevesebbet eltérő értelmezésére; kimutatni to-vábbá, hogy az államtudományok általános fejlődése és az egyes fő-galmak korszerinti módosulása folytán miként sikerül; a statistika alapeszméi iránt fenforgott véleményárvényeklatokat hol kiegyengetni, hol legalább csak a szétágazó iránynézeteket összefoglalni; a statis-tika elmélete, különösen a mint ezen tanfolyamban jelenkezik, hi-vatva van egyszersmind kimutatni, hogy mind ezen különbözetek és abból folyó eszmesurlódások mikép hatottak ki magára a statistikai anyaggyűjtésre, és a hivatalos statistika szervezkedésére.

Miután pedig az ingadozás, mely a statistika fogalmának tudom-ányos megállapítására még korunkig fenmaradt, sőt jelenben talán nagyobb mérvben mutatkozik mint valaha, nem csekély részben on-nan magyarázható, hogy a közönséges életben, sőt legújabbban még a tanelméletben is a statistika alatt egészen más valami értetik, mint a mit alatta tudomány szempontjából az elmélet eddig kívánt értetni: szükséges e két különböző tekintetet szigorúan egymástól elválasz-tani, kellő figyelemmel az elmélet és a nyelvgyakorlat közt, sőt napjainkban még magában a tanirányban határozottan kifejlett két heterogen felfogás közt fenforgó divergentiára, a fogalmakat tisztába hozni; csak ez uton, t. i. a két eltérő szempont szorgos szétválásával remélhető a sokat hányatott vitás kérdésnek szerencsés megoldása; ezt pedig eszközölni a statistika elméletének tisztí hiyatása.¹⁾

¹⁾ Hogy a véleménykülönbözözetek közvetítése csak a történelmi irány szem előtt tartása mellett remélhető, Stein bécsi egyetemi tanár s utána Jo-nák (Theorie der Statistik in Grundzügen, Bécs, 1856.) helyesen felismerték, az utóbbi jelesen a statistika tudomány fejlődését lépcsőnkint követeve, a fenforgó nézetárvényeklatokat a történelem fonalán egyeztetni törekedett, miért Mohl: Geschichte und Literatur der Staatswiss. Erlangen, 1858, a szerző ebbeli érdemeit elismeri, noha másrészt megvallja, hogy Stein fellengző irálymodorának és ne-hézkes terminológiájának elsajátítása által Jonák munkája is sokat vesz,

De ezzel korán sincsen kimerítve a statistika elméletének feladata. A nézetkülönbség nem szorítkozik pusztán a statistika, mint különvált tanszak értelmezésére, hanem folyományképen annak minden főbb momentumaira egyaránt terjed ki. Vajjon t. i. főtárgya kizárólag az állam-e, vagy egyedül a társadalom, vagy pedig egybefolyólag mindkettő egytttesen véve; vajjon vidéke a szorosán vett jelen állapot, vagy a múlt idő is; vajjon előadásmódja az adatoknak merőben tényleges vagy oknyomozó összeállítása; vajjon közlönye egyedül számok-e vagy egyéb adatok is; vajjon feladata az állam- és társadalmi viszonyoknak merően történeti ecsetelése, vagy egyszersmind és kiválólag a társadalom taglalása és azon törvényeknek nyomozása, melyek szerint a social tlnemények szabályszerűen bekövetkeznek; vajjon végre, azon realistikus irány szerint, mely a bölcsészetben és államtudományokban ugy mint a real- és természettudományokban napjainkban mind nagyobb tért foglal el, a statistika, mint legujabban számos tudóstól vitattatik, nem egyedül vizsgálódási rendszernek tartandó-e, vagy az emberiség és a természet mechanizmusának magyarázására vezető oly inductiv eljárásnak, mely methodicus tömegészleletek rendszeresítésével a törvényeket véli felfedezhetni, melyek szerint az egész világmechanizmus működik? — ezek mind oly sarkpontok, melyek iránt mai nap is szétfutnak még a legelső tekintélyek többé kevésbé igazolt nézetei, oly annyira, hogy az u. n. matematikai és a történelmi iskola követői két ellenséges táborra szakadván, mély behatású szakadás keletkezett, mely a szélsőségek közvetítését stürgösen tevő szükségessé. Hasadás, mely legujabban Rümelin, Vogt, Wagner és mások tanai folytán még tátongóbb lett, és az államismének és a statistikának egy kalap alá hozhatását nem csekély mértékben megnehezítette. Mindezen mozzanatokra mutatkozó véleménykülönbségeket tárgyilagosan megismertetni, valamint a kiegyengetésükre fordított szellemi cselekvőség folytán az egység vagy a szétválás felé történt fokonzkinti haladást feltüntetni a statistika elméletének jut osztályrészzül, melynek tartalmát még azon körülmény is nem csekély mérvben növeszti, hogy az alapeszmék iránt nyilvánuló nézetkülönbség a stat. források mikénti használatára, ugy mint annak legczélszerűbb mód- és rendszerére is kihatván, ezen, valamint egyéb irányadó szempontok körül széjel menő nézetek szintén tekintetbe veendőek.

Mohl egyenesen azt mondja: Es hinterlässt eine ernsthafte Beschäftigung mit dem Buche einen wüsten Kopf und eine getäuschte Erwartung.

De kiterjed különösen az elméletnek vidéke az által, hogy az adatnyomozás műtani oldalával is kénytelen foglalkodni. Hogy miféle adatok, mily szempontok szerint és mely terjedelemben gyűjtendők, ez tulajdonképp azon czéltól függ, mely miatt történik az adatnyomozás; mert ugyanazon tárgy felett más adatok gyűjtendők az orvos vagy természetbuvár részére, mint teszem a nemzetgazda vagy bölcsész számára; itt tehát a szempontoknak kijelölése, melyek szerint a statistikai művelet indítandó, ama tanszakot illeti, melynek javára foly a statistikai művelet; de a társadalmi és államigazgatási czélokra, jelesen pedig a statistikai tudomány számára szükségelt adatok iránt kitűzni a szempontokat: a statistika elméletének feladata, mely egyuttal hivatva van, minden bármiféle tudományos vagy gyakorlati czélokra szánt adatnyomozás leghelyesebb modorát elméletileg az által megállapítani, hogy az adatgyűjtésnél követendő eljárásnak alapelveit tudományosan megvitatván, egyáltalán kimutatja, hogy mely nyomozási módszer ajánlkozik legcélszerűbbnek.

Mintán pedig az adatgyűjtés hol a kormány részéről saját közegei segélyével, tehát hivatalos uton, hol szaktudósok vagy egyesületek és társulatok részéről, tehát magánbuvárlat útján nyerhet helyet, a statistika elméletének ép oly szép mint tág mezeje nyílik azon szabályelvek megvizsgálása körül, melyek szerint ugy a kormánybeli mint a magán adatnyomozás leghelyesebben elrendezendő; az e tekintetben irányadó elvek kitűzése által az adatnyomozás belbecse és értéke tetemesen hatványoztatik, a nyert adatok a tudomány és a gyakorlati élet számára annál gyümölcsözőbbekké válnak.

Igy például a népszámlálás fontos művelete, a földbirtok, mezőgazdaság, műipar, az igazságügy és annyi egyéb állam és társadalmi intézmények körüli statistikai felvételek tökéletesen csak ugy felelhetnek meg a közigazgatás és a tudomány igényeinek, ha elméletileg megállapított helyes elvek szerint és a nyert eredményeknek egybevetését lehetségesítő modorban vétetnek foganatba, ha a felvételi rovatok fogalmazásánál a kormányzat és a tudomány szükségletei egyaránt vétettek kellő tekintetbe, miért miféle közegek által indítandó az adatnyomozás, ezen hivatalos közegek miképen szervezendők, az általuk gyűjtendő adatok mily terjedelemben, miféle uton és mely eljárás mellett teremtetendők elő, a nyert adatok továbbá mikép rostálandók meg, mi módon állítandók össze és teendők közzé, sőt a magánbuvárlat is, miféle irányelvek szerint kell hogy helyt foglaljon: mindezek felett elmélkedni a statistika elméletének feladványa.

A statistika érdekében az utolsó másfélévtized folyamában ismételve nemzetközi congressusok Európa főbb városaiban gyűltek egybe, melyek leginkább arra irányozták, hogy a cultur-államok közt a statistikai nyomozások külalakszerűsége, jelesen az adatgyűjtésnél követendő egyforma s összhangzó eljárás iránt a kívánt közös megállapodás létre jöjjön, és hogy ilyformán az adatnyomozás egyenlősége által az összehasonlítás annál nagyobb körben lehetővé váljék, mi által a számok győző ereje, a statistikai érvek hatálya roppant mérvben felfokozódik.

Ezen merőben szaktudósok és gyakorlati férfiak gyűléseiben folyt tárgyalások és termékeny eszmeforgalom alapján kelt határozatok hogy miképen hatottak ki az egyes államokban levő statistikai hatóságok szervezésére, valamint az adatnyomozás megfelelőbb elrendezésére, az e congressusokon kifejtett kívánalmak hogy miképen lettek méltatva az egyes államok részéről, és mindez hogy miféle haladásra vezetett ugy a gyakorlati, mint az elméleti statistika terén, nem maradhat érintlenül a statistika elméletében, melynek hivatása lévén a statistika tudományos megállapítására vonatkozó összes mozgalmakat híven feltüntetni, nem tévesztheti szem elől azon mozzanatokat sem, melyek a statistikai anyag kellőbb előállítására vonatkoznak.

A brüsseli, párisi, bécsi, londoni, berlini és florenczi stat. congressusokon az adatnyomozás helyesebb elintézésére nézve kelt egyes határozatok, valamint azoknak hazai adatgyűjtéseink ugy beltartalmára mint külalakjára eddig volt idomító kihatása e jelen tanfolyam menetében helyesebben minden egyes előadásnál külön vétethetvén szóba, ezen elméleti felolvasásban csupán a statistikai közegek mikénti szervezésére és egyáltalán a statistika elméletére vonatkozó határozványok fognak tüzetesen kiemeltetni, a többiek ellenben azon előadásoknál fognak megemlítettetni, melyeknek tárgyát közvetlenül érintik, mert így minden egyes előadónak kívánt alkalom fog nyíltni kijelölésére azon főiránynézeteknek és tájékozó szempontoknak, melyek szerint az állam és társadalmi élet egyes tényezői a legilletékesebb statistikai tekintélyek összhangzó véleménye szerint feltüntetendők; ez által egyszersmind alkalom fog nyíltni felismerésére annak, hogy mely államok iparkodtak leginkább a statistikai congressusokon a tudomány nevében koronkint kifejtett kívánalmakat telhetőleg érvényre juttatni, melyek nem, és mennyi még a teendő e tekintetben nálunk is, másutt is.

A szorosan vett stat. hivatalokon és a stat. felvételekkel foglalkozó egyéb közhatóságokon kívül kínálkozik még egy más neme a hivatalos adatgyűjtésnek az időszakonként vagy egyes társadalmi szükségletek szerint elrendeltetni szokott enquétekben. Egyes állami és társadalmi mozzanatok felvilágosítására t. i. gyakran felette bő adattömeg szükségeltetik, mely a kívánt részletességben semmiféle egyéb úton nem szerezhető oly gyorsan és oly hiven, mint az efféle, hol a törvényhozó testület, hol a kormány részéről kiindítottatni és az érdekelt felek vallatására feljogosítottatni szokott bizottságok útján, úgy hogy jelesen alkotmányos országokban formális enquéto-rendszer honosult meg, melynek természetét, szerves létszerét és a tudomány előmozdítására való kihatását tüzetesen megvizsgálni szintén egyike az elmélet feladatainak.

Mint becses közgegi a statistikának még az egyletek jelenkeznek, melyek tüzetesen statistikai czélokra keletkeztén, nem csak az adatgyűjtéssel foglalkoznak nagyban, hanem a kormánynak is nagyobb mérvű hivatalos felvételeknél segítségére vannak, főleg ha az országot czélszerűen elosztott és egy központi főegylettel szerves összefüggésben levő vidéki egyleteknek egész hálózata lepi el; ily létszeres szervezet mellett csodás eredményű stat. tevékenység fejthető ki, miért ezek sem kerülhetik el az elméleti statistika figyelmet, azoknak elrendezése, közreműködésük mikénti igénybevétele, jelesen pedig a tényleg létezőknek időszaki közleményei mindannyi kedves tárgyal szolgálynak a statistika bölcséletét képező elméletnek.

Végre a statistika elmélete nem csak általában véve hivatalvan a statistikai felette dús irodalmat megismertetni, hanem azon helyzetében is, melyet e gyakorlati tanfolyamban elfoglal, nem mellőzheti el legalább a főbb irodalmi termelvények, és a statistikai coryphaeusok legalább futólagos bemutatását, mert jóllehet tisztelt hallgatóim legtöbbjei hol egyetemi vagy egyéb előtanulmányai folytán a statist. szakirodalom jelesebb terményeit kétségkívül ismerik, és az egyes e tanfolyamban előforduló minden egyes felolvasásnál az abba vágó munkák különben is meg fognak érintetni; vannak oly statistikai művek, melyek mint merőben csak a statistika múltani oldalával, vagy a stat. hatóságok szervezetével, vagy végre a statistika elméletével foglalkodván másutt nem igen jöhetnek szóba, és melyeket legalább czim szerint ismerni jelesen tisztelt hallgatóimnak már azért is szükséges, hogy vezérfonalul szolgálhassanak az egyik vagy más irányban netalán kívánatosnak látszó behatóbb tanulmányozásnál. Az irodalom azonban nem épen külön tárgyalandó, hanem

kapcsolatosan a forrásokkal az erről szóló szakaszban nyerhet helyet. ¹⁾)

Elméleti előadásom eddig fejtegetett elég bő feladatához képest tehát a felveendő egyes tárgyak következő felosztás szerint sorakozhatnak:

- I. A statistika szó magyarázata és értelmének meghatározása;
- II. a statistikának tárgya; valamint annak célja és feladata;
- III. a statistika tudománynak értelmezése; és más tanszakokhozi viszonya;
- IV. a gyakorlati statistikának szervezete; névszerint
 - A) a közigazgatásnak rendes organumai a statistika szolgálatában.
 - B) Azon statistikai momentumok kiemelése, melyek hazánkban a municipalis hatóságok által szemmel tarthatók, és a módszer, mely az adatok közlésére ajánlkozik.
- V. A sorosan vett statistikai hivatalok szervezete egyáltalán.
- VI. A statistikai hivatalok az egyes európai államokban, és rendes közleményeik, mint a tulajdonképeni hivatalos statistikai források.
- VII. A statistikai congressusok; az enquete-rendszer, és a gyakorlati magánstatistika (stat. egyesületek).
- VIII. A statistikába való egyes tárgyaknak rendszeres előterjesztése s rövid jellemzése.

¹⁾ Azon csekély gyakorlati haszonnal fogva, mely ama kérdés elvi eldöntésével jár, vajjon t. i. a statistika elmélete magától a statistikától különváló és önálló tudomány-e vagy sem, az eziránt már e század első évtizedeiben folyt tudós vitatkozástól annál inkább elnézhetni, minél általánosabb egyrészt azon meggyőződés, hogy a statistika elméletének mindenestre magát a statistika-tanulmányt meg kell előznie, és minél nagyobb másrészt valamennyi író közt az egyetértés a stat. elméletének haszna iránt, minthogy ez tanítja, mit kelljen stat. alatt érteni, ez szabja meg e tudomány értelmét, célját, feladatát, vidékét és terjedelmét; ez szerzi meg az állam és társadalmi élet egyes alkatelemeinek összefüggő átnézetét; általa a különben oly heterogen alkatrészekből álló összegbe uralkodó eszme hozatván, a különböző adatok összhangzatos egészszé forrasztatnak egybe. A theoria szerzi meg a szükséges tapintatot az állam- és társadalmi intézmények stat. oldalának felismerésére, főleg ha úgy mint a jelen tanfolyamban a gyakorlati statistika igényeivel együttesen és egyszerre tárgyalatik, és ha minden egyes állami és társadalmi jelenségnél külön-külön megmutattatik, hogy mi veendő fel pusztán a tudomány és az elmélet szempontjából, mi pedig tekintve a gyakorlati élet és a közigazgatásnak közvetlen igényeit.

A statistika szó magyarázata és értelmének meghatározása.

A statistika szó, mint külön tudományág megjelölésére használt név jóval későbbben keletkezett, mint maga ezen tanszak, vagy épen annak tárgyát képező anyag; míg egyfelől már a legrégebb korban a kínai, zsidó és perzsa népeknél, de kivált görögöknél és rómaiknál nem hiányoztak az államéletre s egyes állami intézmények állapotára vonatkozó, tehát statist. jellegű ismeretek¹⁾, sőt míg a statistikának alakszerti keletkezése és más államtudományoktól öntudatos különválása legalább a XVI-ik században már található, maga a statistika szó bebizonyíthatólag csak a XVII-ik században merült fel és a XVIII-ik században került általános forgalomba, sőt teljes meghonosulása épen a jelen századnak tartatott fen, számos nemzetnél

¹⁾ Nincs kétség benne, hogy mióta államok léteznek, a főhatalom a köz-célok valóztatására fenlevő eszközök és intézmények iránt érdeklődven, stat. anyag már a legrégebb időben keletkezett, így még Mózes és Dávid korában már népszámlálásokkal találkozunk; a perzsa birodalomtól meghódított jóniai kis Ázsiában Dariusz alatt a közadó a földfelosztás és becslés szerint lön kivetve; a kínai birodalomban Yu császár alatt 2042-ben Krisztus születése előtt már a földmivelés, ipar és az adóképeség iránt hivatalos jelentések történtek. A görögöknél részint a sok apró államokra való szakadottságnál fogva, részint hellas népe fellengzőbb természeténél fogva az anyagi állapotok iránti érzület és fogékonyság kevésbé kifejtve találatott ugyan, mint a közügyek iránt mindenkor nagyobb érdekléssel viseltetett gyakorlati irányu rómaiknál, mindazonáltal az ó-kor e két klasszikus népében is valamint a stat. tudat iránti érdeklőség, úgy a stat. anyag gyűjtése körül éber gondoskodás lelhető; előbbi tekintetben elég Aristoteles, Plato, Demosthenes, Xenophon, Strabo, Eratosthenes, Thucydides vagy Cicero, Salustius, Tacitus, Seneca, Plinius és mások irataira és mondataira hivatkozni, utóbbi tekintetben elég említeni, hogy Augustus alatt már a római birod. felosztása és térképezése, valamint breviarium imperii című kimutatás lön eszközölve. Konstantin és utóbbi római császárok alatt már neme a stat. hivataloknak létezett, az u. n. scrinium memoriae és neme a mai államkézikönyveknek: notitia omnium dignitatum, administrationumque.

főleg az általános nyelvgyakorlatban csak a mi korunkban nyervén teljes polgárjogot.

Achenvall Gottfried, göttingai birneves tanár, noha méltán a statisztikai tudomány nemzője gyanánt tisztelhető, hibásan tartatik elsőnek, ki e nevezettel élt volna, miután főleg a statista szó, melyből az elnevezés kölcsönözve lön, jóval előtte és pedig egy egész századdal előbb megjelent munkákban fellelhető.¹⁾ De ha nem is ő volt első, ki e nevezettel élt, ha nem is ő volt első, ki a statistikát az akadémiai tanulmányok közé felvette, ez érdem a közjognak helmstädti híres tanárát Conring Armint illetvén²⁾, sőt habár még saját kézikönyvét, melyben a legfőbb európai államok becses statistikájával kedveskedett, sem látta el statistika czimével³⁾, még is ezen

¹⁾ A statista szó az eddigi történetirodalmi nyomok fonalán legelőször következő című munkásczában fordul elő: Sittevaldi Philander somnium sive itinerarium historico-politicum, Frankf. 1649: „Ihr seid ein Statist, der ihr das Interesse der Potentaten versteht.“ Az 1668 körül színe került Constantini Germanici ad Justum Sincerum epistola pol. de germanorum peregrinationibus a statista szó majd fő-, majd melléknéviileg használtatik. 1672-ben jelent meg egy munka „microscopium statisticum“ czim alatt auctore Heleno Politano; és Oldenburger genfi tanár forgatottabb munkájában (itinerarium Germaniae politicum, 1675.) rationes statisticae-féle érvekről tétetik esalítás, meg Seckendorf Lajos egregius statista christianusnak nevezetetik, sőt Halléban már 1701-ben adatott ki egy n. n. bibliotheca statistica (v. ö. Falletti Einl. in die Wiss. der Stat. Tüb. 1843), holott Achenvall csak a 17-ik század közepe felé szerepelt.

²⁾ Conring Hermann valamint az államjogot, ugy a statistikát is első vezette be az egyetemi tanszakok közé a helmstädti egyetemen 1660-ban általa legelőször hirdetett felolvasások „de rebus publicae aevi nostri celeberrimis“ a statistikát az egyetemi tanleczkék körébe vonták, mert Conring ezen előadásokban az államoknak valóságos állapotját tartván szem előtt, folytonos tekintettel az államczélok mikénti elérésére, csakugyan tudományos alapját rakta le a statistikaiának, miért többektől ő tartatik a statistika tulajdonképi nemzőjének, vagy csak tud. megállapítójának. De bár Conring jóval előbb fejtette is ki a statistika lényét, ez Achenvall érdemeiből ép oly keveset von le, mint például Roscher szorgalmas kutatása folytán beh bizonyult azon tény, hogy Smith Adam több eszméi már elődei által fejtettek ki, ezen nagy férfi érdemeit alterálhatja; az öntudatosabb fellépés, a genialisabb felfogás, a nagyobb magaslatra való szellemi emelkedés Achenvallt épugy, mint Smith Adamot epochalis férfiakká teszik, ha mindjárt azou eszméikkel előttük már mások foglalkodtak is.

³⁾ Achenvall munkája legelőször 1749-ben e czim alatt jelent meg: Abriss der Staatswissenschaft der europ. Reiche, utóbb azonban, jelesen 1752. e czim alatt: Staatsverfassung der heutigen vornehmeren eurp. Reiche und Völker, és pedig magától a szerzőtől egész 1767-ig még háromszor, és halála után

elnevezésnek általános befogadása, és majd minden miveltebb nép nyelvében lett meghonosulása Achenvallnak műve, a mennyiben a göttingai egyetemen e szakból volt jeles előadásait, melyek ezelőtt „*notitia rerum publicarum*“ vagy „*de rebus publicis*“ az állam közügyei“ czéje alatt folytak, rendesen statistikaiaknak elnevezvén, azonfelül e kifejezést sűrűn látogatott felolvasásaiban folytonosan használván és ajánlgatván, azt nagyobb forgalomba hozta és általános megpolgárosodását mintegy eszközölte; annál is inkább, miután ő ezen akkoron még jó formán új tanszakot élesebben, mint bármely elődje, a többi államtanoktól elkülönítvén, tudományos önállóságának ugyszólván első alapját rakta le, úgy hogy nem csak tanítványa és az egyetemi tanszéken hozzá méltó utódja Sch lö e z e r, ki a statistika önálló lételének kivivásában osztozkodik nagynevű tanárának érdemeiben, Achenvallt a statistika atyjának mondja, hanem az egész utókor mai napig ritka kegyelettel annak vallja.

A statistika szót, melyről Sch lö e z e r mondja, hogy erőltetett, zavaros kifejezés (*vox hybrida*), sajnálván, hogy Achenvall ép szülöttjének oly idomtalan nevet adott, különfélekepen származtatják, leghelyesebbnek látszik az olasz *statista* szóban keresni eredetét, mely az államszervezettel való megismerkedésre látszik vonatkozni, úgy hogy ez értelemben Achenvall idejében, és azóta mai korunkig az állam összes viszonyainak megismertetését czélzó tudomány statistikának tartatott és tartatik.

Idő folytában azonban a statistika szót hol a helyes latinságban használt *status* szóból származtatván le, mi annyit jelent, mint állapotot, a statistika-tudományt mindig valamely állapotra vonatkozóknak vitatták, hol a kevésbbé helyes latinságban *állam* értelmében használt *status* (*respublica, civitas*) szót vevén kiindulási pontul, azt következtették, hogy a statistika kiválólag az állammal, az államok leírásával foglalkozik.

Ezen a statistika szó etymológiájában rejleni látszó dualismussal fogva majd az állam, majd az állapot értelmére nagyobb

kétszer (Sch lö e z e r és Sprengel kiadása mellett). Ujabbán különben még az is constatálva van, hogy Achenvall nem is volt első, ki egyetemi felolvasásait statistikának elnevezte, mert Wappaeus nyomozásai szerint valami Schmeitzel tanár, és mi bennünket különösen érdekel, erdélyi születésű tudós már 1725-ben a göttingai egyetemen egy statistikai collegiumot hirdetett: *in quo praemissis doctrinae principiis generalibus Europae regna et status propinabat*; sőt ugyanazon tanártól már 1723-ban a jeni egyetem tanrendjében egy politico-statisticum collegiummal találkozni; v. ö. Wappaeus *Allg. Bev. Stat.* 557. l.

súly lön fektetve, és ehhez képest a statistika fogalma és lénye is majd csak az államnevezetességek leírására szorítottatott, majd minden tárgy megismertetésére kiterjesztve lett, melynek állapota egyáltalán különösen számadatokban feltüntethető, főleg mivel Hassel után többen a szóképzésben az állapot értelmű status szó alatt még a görög *αριθμητικε* szót is döntőnek tartván, a számok általi kifejezést a statistika egyik főismérvének, egyik leglényegesebb kellékének kezdék vitatni.

Valamint egyrészt főleg az Achenvall-iskola követői részéről a status szó kétféle értelmének egyeztetésében kerestetik a statistika szó fogalma és e szerint a statistika az állam jelen állapotját megismertető tannak állíttatik, úgy másrészt, kivált korunkban a nyelvszokás iránya szerint az állapot-fele értelem egybeköttetvén a statistika szóban foglalt számműtételi fogalommal, a statistika bármilyen, tehát nem állami állapotoknak is számbeli kimutatásának tartatik.

A nyelvgyakorlat főleg Angol- és Franciaországban, valamint az államtudományok fokozatos fejlődése, és a statistikai vizsgálódás-módnak mind nagyobb mérvbeni alkalmazása nem keveset segíték elő az utóbbi felfogásnak növekedő terjedését. Nincs tagadás benne, hogy a közönséges életben minden számokra fektetett dolgozat, vagy kimutatás, minden számokkal foglalkodó működés statistikának szokott elneveztetni; valamely tanodában bizonyos évben talált tanulók és tanerők, a tanleczkék és taneszközök számszerinti kimutatása ama tanoda statistikájának mondatik, valamely börtön, fegy- vagy javító-intézet fegyenczeinek nem kor-, vallás- és büntetéstük szerinti összeállítása ama fegyintézet statistikájának neveztetik; a törvényhozó testületek, közhatóságok, magántársulatok s egyetek számbeli közleményeit a közszokás statistikának kereszteli; a számokkal való bizonyításmód statistikai érvelésnek mondatik, szóval a közélet a statistika névvel rendesen csak számbeli fogalmat szokott egybekötni és ezen közértelemre támaszkodva az újabbkori statistikusok, jelesen az új matematikai iskola követői, a statistikát kizárólag számviszonyokkal foglalkozó tudománynak állítják.

De nem lehet másrészt figyelmen kívül hagyni, hogy a nyelvszokás sem ruház fel különbség nélkül minden számokra fektetett munkálatot statistika nevezettel, hanem azt csak bizonyos irányú és tartalmu dolgozatok jelzésére használja fel; még a közéletben sem fog egy közönséges árjegyzék, kereskedelmi kivonat vagy számla, habár merő számokból is áll, komolyan statistikának elneveztetni; e szó-

val csak olyféle kimutatások szoktak megjelöltetni, melyek statist. fontosságu, statist. jellegű tárgyakra, vagyis oly ténykörülményekre vonatkoznak, melyek az állam vagy társadalmi élet bármiféle cselekvőségének vagy nyilvánulásának megismertetésére szolgálnak; még a közéletben is egyedül azon számszerű műveletek és munkálatok statistika névvel láttatnak el, melyek statistikai anyagot vagy is az állam- és társadalmi állapotok visszafükröztesére alkalmas anyagot tartalmaznak. Ha pedig a nyelvszokás a statistikának, mint az emberi társas viszonyok feltüntetésére keletkezett tudomány-nak nevében és fogalmában foglalt korlátokon túlcspván, minden bármi tudományos vagy gyakorlati célra szolgáló számbeli buvárlatot statistikának nevez el, ez koránsem készzeti magát a tudományt is, hogy a nyelvszokás zsarnoki hatalma előtt meghajolva, minden számviszonyban statistikát találjon; itt tehát az elmélet kénytelen eltérni a gyakorlattól és tekintve a statistika szó származásában és első keletkezésében rejlett fogalmakat, csak azon számműtétnek statistikára való elkeresztelését igazoltnak tartani, mely valami vonatkozással van az állami vagy társadalmi állapotokra.

Az államtudományokra a jelen század elején új korszak viradt, annak folytán, hogy azon nagyobb fontossághoz képest, melyet a népélet anyagi viszonyainak többféle társadalmi átalakulások folytán sikerült maguknak kivívniok, az államnak gazdaszati momentuma és a socialis kérdések mindinkább a politikai mozzanatok, a merő államtételek fölé kiemelkedtek, mihez képest az államtudományok is inkább a népek társadalmi viszonyaival, mint az államkapocs és az államgépezetből folyó intézményekkel kezdtek foglalkodni, minek folytán az államtudományok összes körében az egyes polgárok és néposztályok társas léte és érdekei mind érezhetőbben nyomultak előtérbe; miért a statistika is, mely eredeti feladata szerint mindenkor az állambeli életműködésnek hí rajzát adni iparkodott, a mint az hol az állami, hol a társadalmi intézményekben nyilvánul, kénytelenült tekintettel az államtudományok e korszerű fejlődésére mind nagyobb figyelmet fordítani a társadalmi élet tényezőire és gyakran elnézve az államhatalmi befolyásoktól a tisztán socialviszonyokat névszerűnt a népgazdaszatiakat, vizsgálódásának tárgyává tenni.

Ez utóbb arra vezetett, hogy ezen eljárásnak maga a statistika szó származtatása általi igazolására az abban rejlt állapot-féle értelemre lön fektetve a főhangsuly, és a socialis irány felkarolásával az állameszmének a statistikából való teljes kiküszöbölése, a statistikának az államtudományok köréből a társadalmi vagy épen a mathemati-

kai tanok körébe való utalása követeltetett. De már azonkörülmény, hogy az államon kívüli társadalom legfeljebb csak tudományos abstractio gyanánt, de nem tényleg is képzelhető; azon tapasztalás továbbá, hogy nem létezik társas viszony, melyre az államéletnek nem lenne és pedig lényegesen idomító kihatása, e törekvéseket teljesen meg-
hiúsítja, a tudomány méltán követelvén, hogy a létszeres összhang-
zásban, elválatlan viszonossággal egymásba folyó állami és társa-
dalmi viszonyok valamint csak együttesen lehetnek tárgya a statisti-
kának, ugy csak mindkettőnek együttesen vett fogalma is a statistika
névben előforduló status — állam szóban kerestessék.

A szabatosság, melyre napjainkban főleg az exact tudományok
törekszenek, az előbb divatos deductiók helyett a ténykörülmények
szorgos megfigyelésén sarkaló inductiv módszernek még a böleseleti
és államtanszakoknál is mindinkább utat törvén, és a statistikai
vizsgálódási módszer számos tudomány által mind nagyobb mérvben
befogadtatván, másfelől a hivatalos adatnyomozás is mind szélesebb
körben mozogván, a statistikai adatok azon felhasználása által, me-
lyet az emberi élet folyamában felmerülő tünemények megfejtesére
Süssmilch, és még inkább a jelen statistikusok coryphaeusa, a korszak-
ot képző hírneves Quetelet becses műveiben lelhetni, többen főleg
a legújabb időben a statistikában nem akarnak mást szemlélni, mint
merő észlelési módszert, merő segédtanulmányt a többi tudományok
szolgálatában; és míg ezek közül némelyek, mint a kétségkívül éles
eszű Rümelin vagy Vogt ezt csak az ember társas létére, a né-
pek social viszonyaira vélik szoríthatni, mások mint jelesen Wagner
előbb dorpatí, utóbb freiburgi egyetem tanára azon túl mennek és a
világfolyamatban felmerülő bármiféle tipikus tünemény megfigye-
lésére irányzott tömegészlelésnek vindicálják a statistika elneve-
zést; szerintük már maga az empiriai észlelés, maga a buvárlat, de
különösen az észleleti vizsgálódásokat szabályzó tan egyedül statis-
tikának nevezhető el, az pedig mi eddig statistika czég alatt az ál-
lam- és népelet leírásával foglalkodott, helyesebben államismének
vagy demografie vagy polygrafie-nak czimezendő.¹⁾

¹⁾ Rümelin: Zur Theorie der Statistik (Zeitschrift für die ges. Staats-
wiss. Tib. 1863.) Vogt: Statistik című czikke a „Staatslexicon“ harmadik
kiadásában. Wagner: Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen
menschl. Handlungen vom Standpunkte der Statistik, Hamburg, 1864; ugyan-
attól „Statistik“ című czikk Bluntschli Staatswörterbuchjában, mely 1867-ben
külön lenyomatban is megjelent, s nagy figyelmet gerjesztett.

Igaz, hogy már Schlöezer az idegenszerti statistika szó helyébe a sokkal jellemzőbb és helyesebb képzést „*Staatkunde*“ szót ajánlja; igaz továbbá, hogy utána csakugyan számosan, mint: *Remer*, *Lüder*, *Ehrmann*, *Sprengel*, *Kochsternfeld*, a híres königsbergi tanár *Schubert* azt készségesen befogadták; igaz továbbá, hogy a statistika szó alatt napjainkban főleg Angol- és Franciaországban magát az adatnyomozást, a buvárlatot, és az észlelési mítétet értik; igaz végre, hogy az államisme szó elfogadásával megszűnik a hasadás, mely különben az állapotnak leírása, és az állapot feltüntetésére irányzott empiriai észlelet közt tátong, ha mindkettő ugyanazon egy statistika név alá vonatik.

De eltekintve azon indokolástól, melylyel *Goess* és *Butte* az államisme szót visszautasítandónak találják, hogy t. i. a *staatenkundig* kifejezés statistikai ismeretekkel bíró egyént jelentvén, az államisme szóban nem csak tárgyilag a statistikai előterjesztés, hanem még alanyilag a statistikai tudat is foglaltatik, holott a tudomány elnevezésénél egyedül annak tárgyilagossága jöhet tekintetbe; eltekintve *Niemann*, *Malehus* vagy *Zizius* okoskodásaitól, kik mindkét elnevezés mellett nyilatkoznak, a mint vagy csak a statistika elmélete, vagy annak anyagi része, egy vagy több államnak esetelése fog szóban; mindenesetre méltán azon kérdés támasztható, miért kelljen azon államtudománynak, mely *Achenvall* idejétől fogva mai napig e czímmel jogosultan élt, csupán azért, mivel a közélet és a nyelvgyakorlat újabban más fogalmat köt hozzá, e jogos igényéről lemondania, miért kellenék az államisme és a statistika közt különbséget tennünk, midőn a legutóbbi időkig mindkettővel ugyanazon egy értelem és fogalom köttetett egybe.

Ha minden az emberi cselekvőségre vonatkozó ténykörülményekre irányzott buvárlat tarthat is némi igényt a statistika-féle elnevezésre; sőt ha megengedjük, hogy erre még egyéb a világfolyamban felmerülő bármiféle tünemény körüli észlelés is némi igényt tartson, ez legfeljebb melléknéviileg állhat, a mennyiben efféle vizsgálódás minden fenakadás nélkül csakugyan statistikainak mondható, mint például a gyujtogatási ösztön kipuhatolása végett az e tárgyra vonatkozó adatok nyomozása *lélektan*i, a testalkatra vonatkozó adatok *fürkészése* *physiologiai* célból történt statistikai működést fog szülni. De főnéviileg véve a statistika alatt sem merő észlelést, ha mindjárt még oly tömeges, még oly rendszeres, sem azon észleleti tudományt nem érthetjük, mely rendszeres tömegészleletekből a logikai *inductio* szabályai szerint a jelentések okila-

gos összefüggését és azon törvényeket vonja le, melyek szerint a tl-
nemények mozgalma történik.

Az államisme vagy államrajz annál jogosultabban az eredetileg
nyert statistika nevéhez mai nap is ragaszkodhatik, minthogy egy-
részt az államisme vagy államrajz szó viszonyitva más főnévre nem
igen helyesen, melléknéviileg pedig épen nem használható; másrészt
mivel épen a statistika szóban fekvő alkalmatosság, a benne rejlő
különböző fogalmak egyaránt helyes kifejezésére, leginkább okozta,
hogy Achenvall fellépte után rövid idő alatt csaknem minden polgá-
risult nemzetnél közelfogadásra talált, úgy hogy alig van tudomány,
melynek neve mai nap népszerűbb, az egész világon terjedtebb és
ismeretesebb, mint a statistikáé.¹⁾

Hogy nem szükséges az államrajzot a statistika jogosan birt
nevéből kivetkeztetni, daczára az újabb iránynak, mai nap is igen
tekintélyes elméleti és gyakorlati statistikusoktól és államtanároktól
elismertetik, így a híres Mohl, Wappaeus, Kolb, Engel, sőt
Heuschling és mások, nem találják szükségesnek a haladás el-
kerülése végett azon államtudományt megfosztani statistika öröklött
nevétől, mely Achenvalltól kezdve mai napig nem csak az egyetemi
tanárok által, hanem az összes tudós világ, jelesen a testvér állam-
tudományok részéről örökké statistika alatt ismertetett, és mely-
nek tüzetesebb jellemzése a következő szakaszoknak leendő feladata.

Mi azonban nem zárja ki, hogy midőn a statistika alatt szoro-
sabb vagy elméleti értelemben véve az államállapotok feltüntetésével
foglalkodó külön tudományágot továbbra is kívánjuk értetni, e szó
alatt tágasabb, vagy ha úgy tetszik, gyakorlati értelemben véve²⁾

¹⁾ Milyen rosszul hangzik péld. Francia- vagy Poroszország vagy épen
francia, porosz állam államrajza, államisméje, államrajzi adat, államisme-i érv,
stb. A francziák és angolok Achenvall fellépte után mintegy 20 évvel reá fu-
gadták be a statistique szót az előbb használtl état de . . . , état vagy tableaux
politique de, stb., the present state of . . . , the political geography of . . . stb.
effélék helyébe; az olaszok csak a 19-dik században a descrizione politica féle
nevezetet statistica szóval cserélték fel; a spanyolok és portugallok azt csak
melléknéviileg fogadták be, a dánok és svédek ellenben a főnevet honosították
meg saját nyelvükben, míg a hollandusok megint csak a melléknév mellett
maradtak, stb.

²⁾ Dr. Engel szerint a statistika egyrészt az állam- és népelet összes vi-
szonyainak számalapokon nyugvó rajza, másrészt azon tudomány, mely hi-
vatva van a népek és államok életét minden egyes jelenségeikben megfigyelni,
számadatilag felfogni és okilagos összefüggésükben taglalólag fejtegetni. Más
helyen ugyanaz megkülönböztet szorosabb és tágasabb értelemben vett sta-

egyszersmind ezen állapotok feltüntetését lehetővé tevő észlelődést is értsük, mindkettő minden megzavarás nélkül a közös név alatt megállhat, csak ne követeltessék, hogy a statistika alatt merőben csak methodologia, általános észlelődés, és nem egyuttal az észleleteknek valamely állam rajzává való feldolgozása értessék.

Hogy daczára a statistika terén újabban felmerült látszólag eltérő irányoknak, legkevésbbé sem szükséges annak kettő szakítását sürgetni, mint ezt jelesen Knies, Rümelin és kiválólag Wagner teszi, legújabban ép oly szépen mint meggyőzőleg mutatja a dorpati egyetem jeles hittani tanára Oettingen Sándor, ritka szakértelemmel és éllel irt (csak e napokban megjelent) munkájában: *Die Moralstatistik und die christliche Sittenlehre*. Erlangen, 1868.

Szerinte szétválásról szó sem lehet, mert nem két coordinált különböző vidék, hanem ugyanazon vidéknek csak különböző módszer szerinti tárgyalása forog kérdésben, az egyik t. i. merőben rajzjellegben, a másik egyszersmind a fejlődési törvények után nyomozó inductív vizsgálódásban nyilvánul; de valamint nem lehet a dogmatikát két tanszakra elosztani a szerint, a mint az egyház hitágazatait rideg orthodoxiával merőben csak reproducálja, vagy egyszersmind a hitnek keletkezését és annak törvényeit a rendszer eredetéből és összefüggéséből tudományos szabatosággal keletkezteti, és legfelebb az előbbi ugynevezett, az utóbbi valóságos dogmatikának mondható: szintugy a társadalmi és állami állapotokat egyszerűen feltüntető államrajz nem kevésbbé statistika, mint az egyuttal a népmozgalom és az életviszonyok fejlődés-törvényei kiderítésére irányzott statistika. Csakhogy ez utóbbi a jelen kor felfogásához képest fejlettebb valóságos tudomány jellegével bíró statistika lesz, az előbbi pedig a kor kívánalmai mögött maradt ugynevezett statistika lesz, mely mint a mennyiségileg kifejezhető ténykörülmények és állam-nevezetességeknek merő jegyzetképeni combinatiója nem tarthat igényt valóságos tudomány jellegére; de hol lesz szakember, ki mai nap fogja kívánhatni, hogy a statistika az Achenvall-Schlöczer-féle álláspontot foglalja el, és ha vannak, kik ma is ily értelemben fogják fel és kezelik a statistikát, azokról méltán mondhatni, hogy csak ugynevezett statistikusok.¹⁾

tistikát, az előbbit az emberi közösségekre és azok intézményeire szorítja; tágasabb értelemben benne általános módszert talál a többi tudományok szolgáltatára, névszerint még a természettudományokért is; v. ö. a Zeitschrift für das preuss. stat. Bureau, 2., 3. és 4. köt. megjelent dolgozatait.

¹⁾ Helyesen jegyzi meg Oettingen i. m. 232. l., hogy a statistika szó alatt

Épen a fejlődés folytán az Achenvall-Schlöezer irányból kiindult statisztikusok, a Süßmilch-Quetelet-féle irányt követőkkel egy találkoznak, hogy minden principialis különbség köztük elenyészik.

Ép oly természetesen fejt meg Oettingen a legújabb gyakorlati irányból származtatott követelést a statistika név kirekesztő használatára nézve. Ő elismeri, hogy a statistika saját terrainumán az ember-társadalmi életviszonyokon túl haladva, tényleg sajátlagos módszerre vált, mely szerint a legkülönbözőbb tárgyak rendszeres, exact és számszerű vizsgálódás alá vonatnak, hogy az analog adatok taglalása és csoportosítása által a mozgalom általános és külön elemei összefüggésükben felismertessenek és lehetőleg valamely törvény alá vonassanak.

De ő is állítja, hogy ily értelemben véve a statistika szó még egy azon kört jelző toldaleköt igényel, melyre ezen inductív módszer alkalmaztatott, mint teszem orvostani, időjárati, erkölcs-, hittani-, nyelv- vagy egyházstatistika stb. E tekintetben a statistika osztozik a szintén általános methodologiai jellegű Hermeneutica, Exegesis, Kritika stb. sorsában, sőt mint helyesen jegyzi meg Oettingen, vannak más tudományok is, melyek saját szakukon kívül, számos egyéb tudományok módszeréül szolgálnak, mint például a dogmatika, mely egyrészt a hitágazatban rendszeres tanszakot, másrészt oly módszert jelent, mely a jog-, orvos- és bölcsészettanban egyformán nyer alkalmazást, és fog-e például egy jogásznak valaha eszébe jutni követelni, hogy a hitágazattan ne neveztessek el többé dogmatikának, mert e kifejezés, mint általa elsajátított egyik módszer megjelölésére használtatik?

minden ragaszték nélkül p. o. Franciaország, Poroszország, vagy a vámegylet statisztikája; összehasonlító statistika alatt mindig számszerű, rendszeres tömegészleteken nyugvó állam- vagy néprajz értetik, akár az Achenvall-féle, akár a Süßmilch-féle értelemben és szellemben kezeltetik.

II.

A statistikának tárgya; célja és feladata.

A) A statistikának tárgya.

A statistika önálló tudománykép oly formán keletkezett, hogy eltérőleg a történelm és politikától, a concret államok rajza megkíséretett folytonos tekintettel az államczélokra. ¹⁾ E főirány kitűzése által a statistikának különválása a többi államtanoktól eléggé igazoltatott ugyan, miután az államczélra való tekintet oly új szempontot szült, mely a többi államtudományok egyikében sem vala feltevély, de a mely mindamellett még oly ingatag, oly határozatlan jelzőnek tekintetett, hogy már e tanszak keletkezése első korában annak szorosabb meghatározása mutatkozott szükségesnek.

¹⁾ Seckendorf, kiben több író a statistika első alapítóját tiszteli, „Der deutsche Fürstenstaat“ czime alatt Frankf. 1656-ban kiadott munkájában már öntudatosan egy a politikai és történelmi iránytól eltérő új államrajznak elvét állapítja meg: „Ich habe mir nicht fürgenommen eine deutsche allgemeine Politik zu schreiben, sondern mein Zweck ist auf den Zustand der meisten deutschen Fürstenthümer gerichtet gewesen, wie nämlich solche in ihrem rechten und guten Stand beschaffen sein, und regiert zu werden pflegen“ — mivel már egy külön önálló és a politikától eltérő irány kitűzve lön. Még pregnansabb mérvben történt az a már említett Conring tanár részéről, annak irataiban az államczél mint a jelen államélet felismerésének sarkpontja, az államczélra való vonatkozás, mint ezen új tudomány főismérve feltüntetve találatik: „quantum in iis, így szól Conring egy helyen, ad felicitatem reipublicae sit positum“ vagy más helyen: „num haec discrimina ad vitam civilem momenti sint.“ Még világosabban találatik természetes ezen új irány és vezérély Achenwall és Schlözer dolgozataiban kifejtve, főleg az utóbbinak Európa számos szaktudósainak közreműködése mellett 1776—1781-ig megjelent és még az uralkodóktól is némileg tiszteletben tartott „Schlözers Briefwechsel“ utóbb 1782—1793-ig „Staatanzeiger“ czime alatt folytatott igen becses időszaki folyóiratában, valamint ugyanattól 1804-ben önálló munkaképen megjelent és francia, valamint holland nyelvre fordítva lett: Theorie der Statistik. Göttingában 1804, mely e téren jóformán úttörő, másoknak mintánul szolgáló munka már egész határozottsággal fejti ki a statistikának fő- és vezéreszméjét, úgy mint ez utána még hosszú időig az akkori statist. munkákban található.

A statistika elvi szempontjának szabatosabb kifejezésére irányzott törekvés pedig forrása lön ama nagy nézetkülönbségnek, mely e tudomány értelmezésében vált leginkább érezhetővé; a külön definíciókban nem mindig meddő újáteremtési viszketeg, mint azon törekvés tükröződván vissza, melylyel ugyanazon egy közös eszmét, t. i. a coneret államnak miféle vezérszempontból leendő felvételét minél világosabb kifejezésre juttassák, ez időben általános lévén az egyetértés aziránt, hogy a statistika hivatva van kiválólag az állammal, főleg annak politikai oldalával, vagyis az összes alkotmányi és közigazgatási államszervezettel foglalkodni, a mint az bizonyos jelenlét gyanánt gondolt időszakban mutatkozik. Azon korban tehát általán elismerve volt, hogy a statistika főtárgya az állam, bizonyos szempontból tekintve.

Azon lényeges változás, mely az állam fogalmára nézve a 18-k század vége óta az összes államtudományok terén az által állott be, hogy a műiparnak, a kereskedésnek, főleg pedig a közlekedésnek óriási fejlődése folytán a gazdasági élet egyáltalán nagyobb fontosságot nyervén, az államérdekek mellett mind nagyobb figyelem a társadalmi érdekekre lön fordítva, a statistikában sem maradhatott lényeges befolyás nélkül és az államéletben mintegy benfoglalt társadalmi viszonyok lassankint úgy kiemelkedtek, hogy a statistika kiválólag a jelen társadalmi állapotok rajzának tartatván, az állam, mely addig mint a statistika főtárgya és sarkpontja szerepelt, mind alárendeltebb szerepre lön juttatva.

A mint t. i. az állam foglalma a bölcsélet újabbkori magasabb álláspontjánál fogva megtágult, és a népek anyagi, szellemi helyzete, a socialis életkörök, szóval a népelem nyert nagyobb nyomatóéket, a statistika is kénytelen vala, követve a kor irányát, ezen tényezőknek mibenlétét jobban hangsúlyoztatni, és elhagyva előbbi egyoldalú, inkább az államszervezetre irányzott álláspontját, az államintézményeknek a népeletre való kihatását, valamint másfelől a socialtűnéményeknek az államra való visszahatását nagyobb figyelemre méltatni. Ennek folytán az egyes ténykörülmények nem többé egyenkint és szórványilag, hanem együttesen és egyetemleg, nem általán véve, hanem viszonyítva és egymásra való kölcsönös kihatásukban, nem elvontan, hanem okaik és következményeik szerint, nem végre esupán egy jelengyanánt megrögzött mulékony időre, hanem az időfolyamból kiszakasztott hosszabb korszakra lettek felvéve és mint az államlétszernek tényezői feltüntetve, úgy hogy ezen tagadhatlan haladásánál fogva a statistika főtárgyául mindig még az állam jelenkezett ugyan,

de már nem többé tisztán politikai, hanem socialis oldala szerint is, nem egyedül az államvezetességek, hanem az államezelők tekintetéből közérdekkel bíró egyéb állapotok szerint is, a mint azok folytonos fejlődésük fonalán mai alakukban mutatkoznak. ¹⁾

Az oknyomozó módszer, mely a statistikában mind nagyobb érvényre jutott és kivált a népességi viszonyok terén meglepő eredményekre vezetett, a pontos számokkal való műveletben kínálkozó hatalmas bizonyítási közeg, mely korunkban valamint a többi exact tudományoknál, ugy a statistikában is mind nagyobb uralomra emelkedett, a csalhatatlan számokban nyilvánuló csodás szabályossága számos a szabad akarat kifolyásául látszó cselekvényeknek, jelesül legtöbb ezelőtt merőben a vak eset szüleménye gyanánt vétetett társadalmi tüneményeknek számadatilag bebizonyult bámulatos törvényszerűsége, tetemes befolyásuk lettek a statistika tárgya iránti köznézetre. Quetelet felléptével t. i. a statistika tárgyául nem tekintett többé az állam, hanem az egyes ember, a mint az a különböző társadalmi körökben jelenkezik, az állam helyébe a társadalom, az egyes social-tényezőknek összefoglaló együttes tekintetbevétele helyébe a tüneményeknek elkülönzött, és az állam lételétől teljesen szétvált megfigyelése lön léptetve; a számokban kifejezhető társadalmi tények tüzetek ki tehát mint a statistika fő- és tulajdonképeni tárgya, jöllehet mint legújabban Oettingen Quetelet dolgoza-

¹⁾ Hogy miért foglalkodott a statistika elein csak az államképzettel és nem a társadalmi élet viszonyaival: igen helyesen fejti meg Schulz Vilmosnak következő megjegyzése: Die Entstehung u. erste Ausbildung der Statistik fiel in die Zeit des materialistischen Polizeistaates, da man für die politische Taxation kaum noch andere Momente kannte, als die grössere oder kleinere Menge der einer Steuer- und Soldatenpresse unterliegenden Unterthanen, und etwa eine Staatsgrenze, deren Werth nur vom einseitig militärischen Standpunkte aus beurtheilt wurde. Es war daher der abstracte, vom Volksleben abgerissene Staat u. z. nur der offizielle Staat im Galakleide, womit sie sich befasste, und befasen konnte und durfte; während die ganze intellectuelle und moralische Cultur, das ganze Geistesleben der Nationen noch kaum in ihren Gesichtskreis fiel. Dazu kam, dass der geheime Kabinettsstaat der Wissenschaft aus sich selbst ein Geheimniss zu machen strebte, dass er ihr von seinen statist. Bureaus aus nur fragmentarisch mittheilte, was ihm in seinem einseitigen Interesse gut dünkte; dass also die Statistik fast nur aus der Hofküche gefüttert wurde, und darum freilich oft genug das Lied dessen sang, dessen Brod sie ass, stb. végül mondja: Die Wissenschaft wurde gezwungen die lebendig wirkenden Kräfte der Völker mehr und mehr vergleichend aufzufassen und die Lage und Interessen der unteren Volksklassen besonders zu beachten stb, stb.

taiból megmutatja, maga Quetelet is az állam bizonyos időszakban hű ecsetelését a statistika főtárgyának tartja. ¹⁾

Ezzel azonban a gyakorlati statistika terrainuma van kifelé; igen, a gyakorlati életben a statistika minden az emberiség összes érdekeire vonatkozó, tehát államonkívüli jelenségekkel is foglalkodik, sőt ha a többször nevezett dörpati tanárral, Wagnerrel még egy lépést tovább menve a gyakorlati statistikában pusztá vizsgálódási módszert keresünk bármiféle inductio közegeinek megszerzésétől, akkor csakugyan a világ folyamában előforduló mindazon jelenségek a statistika tárgyát képezhetik, melyek mint állandó és esetleges okok működései, nem ugyan feltétlenül egyenlő, de legalább nagyból szabályszerű jeleggel bírnak; de ily túláradozó modorban a legszűlső határokig legalább eddigelé még a gyakorlati statistikusoknak majoritása sem kívánja a statistika vidékét kiterjesztetni, hanem azt az emberiség közvetlen érdekeire szorítják, tekintet nélkül azonban arra, vajjon a vizsgálódás alanya állampolgár, vagy csak általában világpolgár. ²⁾

Az elméleti statistika vagy a statistika, mint államtudomány véve, ha az emberiség egész életét is vonja maga vidékébe, azt csak úgy veheti be tárgyaúl, a mennyiben egységes létszer gyanánt jelenkezik, miután pedig az emberi élet létszeres egysége leginkább az

¹⁾ Quetelet bölceleti elmékedései részint önálló munkákban, részint egyes folyó szakiratokban megjelent beces értekezéseiben foglalvák; az előbbiek közül különösen kiemelendők: *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale.* Páris 1835; németre fordítva Riecke-től Stuttg. 1838; *Lettres sur la theorie des probabilités.* Brux. 1846; „*Du système social, et des lois qui le regissent.* Pár. 1848 (németre fordítva Adlertől 1856); *de la statistique considerée sous le rapport du physique, du moral et de l'intelligence de l'homme.* Brux. 1860. Az egyes értekezései közül különösen felemlitendők: *Sur la statistique morale et les principes qui doivent en former la base* (Mem. de l' acad. roy. des sciences de Belg. 21. köt.); és *De l'influence du libre arbitre de l'homme sur les faits sociaux stb.* (Bull. de la comm. centr. III. kötetben) stb.

²⁾ Oettingen i. m. szintén a statistikát az emberi nem egyéniségére szorítja Wappaeussal álltván: *Die Statistik hat sich, soll sie den Charakter einer Wissenschaft bewahren, auf die Individualwelt der menschlichen Gattung zu beschränken; sie hat das social-politische Gesamtleben, die Menschheit in ihrer national-volkthümlichen Gruppenbewegung so zum Gegenstande ihrer Untersuchung zu machen, dass sie aus systematischen quantitativen Massenbeobachtungen den volkwirtschaftlichen, socialen und politischen Charakter der Völker zu erkennen, und in einem wissenschaftlichen Gesamtbilde darzustellen suche.*

államban nyor teljes, és tökéletes kifejezést, kiválólag csakis az állam a statistikának tárgya, ugy azonban, hogy ez értelemben a kisebb körzetekben létszeresen egyesült népeknél, vagyis az állam alkotórészeit képző egyes tartományok-, kerületek- s községeknél is statistikáról lehet szó a nélkül, hogy szükséges a statistika-tant, mint ez hajdan történt, kizárólag és egyedül az állam alkotáshoz akkép kötni, miszerint az államon belül levő kisebb organikus társadalmi körökre épenséggel alkalmazható sem lenne.

De ily tágitás mellett is az államnak ama főszempontnak kell lennie, mely alá a statistika egész tartalma vonandó; az államezélra folytonos tekintettel a társadalmi állapotoknak szűkebb körben való feltüntetése is méltán statistikának mondható, a mennyiben ebben is az állam legalább eszményileg tárgyképen szerepel; az egyes államrészeknél, mint önálló politikai szervezeteknél vagy az államköteleket némileg helyettesítő politikai kapocs, vagy a többi társrészekkel közös államkötelék képezvén ama főeszmét, melyre a statistika tartalma fog vonatkozni, holott az efféle közös kapcsón kívül álló, vagy csak minden tekintet nélkül az államkötelekre vizsgálat alá kerülő egyes intézeteknél, társulatok s egyesületeknél igen is statistikai féle közleményekről, statistikai kimutatásokról, statistikai féle rajzokról lehet szó, de nem, legalább tudományosan szólva, nem statistikájukról is.

Állam alatt az egyeseknek, közös főhatalom alatt, az emberiség magasabb céljai elérésére jogkötelező egyesülését értjük. Az államon kívül az emberi ész szabván meg a szabad cselekvőségnek társas célok igényelte korlátait, és az egyesekre levén bizva az ész törvényhozását érvényesíteni, részint az emberek korlátolt folismerési képességénél fogva, részint emberi gyarlóság, indulatok s szenvedélyeknél fogva teljes joguralom nem képzelhető, a nélkül pedig az emberi nem tökélyesbülése, általános culturélet s így rendeltetésünk főeszméjének megközelítése sem lehetséges.

Az államban ellenben a közös akarat közegetől szolgáló főhatalom az egyesek jogkörét tételes törvények alapján világosan szabván körül, a jogkör áthágásából származó jogséremlmeket pedig közös erővel torolván meg, a felzavart jogegyensúly mindnyájak közreműködésével álltattik helyre s így a jogeszmé teljes uralomra jutattatik, minek örve alatt egyedül az anyagi és szellemi jóllétnek akadálytalan kifejlése válik lehetővé.

Az állam főcélja ennél fogva a jogbátorlét. A társas egyttlétből folyó egyéni és társulati jogok teljes biztosítása első feltét min-

den culturfejlődésre úgy anyagi mint szellemi tekintetben. A tulajdonbiztonságban rejlik a főosztón szerzésre, a jogtalomban lelhető minden haladásnak csirája.

A jogbátorlét azonban mint merően nemleges jótétemény habár fő, de nem egyedüli célja az államnak, melytől az egyesek magasabb tökélyesbülésük mindazon közegeit méltán várják, melyeket sem elszigetelten önmagukban, sem szövetségve egymással közös társulásukban nem lelhetnek. Az egyeseknek magasabb emberiségi céljaik elérésében a főhatalom általi hol közvetlen, hol közvetített istápolása tehát szintén egyik főfeladata a természeti szabadság megszorításával kelt államnak, úgy hogy a közbátorlét mellett és ez alá rendeltén még az összes polgári társulat anyagi szellemi jóllétének eszközlése és előmozdítása is mint az állam főcélja jelenkezik.

E cél elérésére a természeti erők majd önkéntes közreműködésén, majd tevéleges kiaknázásán kívül, minden államban számos tényező, anyagi s szellemi erők, tételes társadalmi és állami intézmények léteznek, melyeknek mennyisége- és minőségétől függ a polgárosodás, vagyis a kifejtett anyagiszellemi közmíveltség magasabb vagy alacsonyabb fok; nem annyira az államerő és hatalomban, mint a culturömlések áramlásában tükröződven vissza az államnak nagysága. Az állam egész életeselekvőségének e magasztos feladvány szerencsés megoldására irányozva kell lennie, és ezen eselekvőséget, a mint az bizonyos konkrét államban jelenleg vagy csak jelen gyanánt felvett bizonyos időszakban nyilvánul, a talált állapotok hű ecsetelése által feltüntetni a statistikának tiszte.¹⁾

Miért méltán állíthatni, hogy miután a statistikának hivatása a valóságos ténykörülmények észlelése alapján a társadalmi és államélet egyidejűleg működő ösztényezőit kölcsönös kihatásukban és

¹⁾ Ezen az államkapocsra vagy az államlétszerre való tekintet kell hogy még azon kísérletben is fenforogjon, mely egy világstatistika keletkeztesére lenne irányozva, mint ez már Gatterer szeme előtt lebegett: Ideal einer allgem. Weltstatistik Gött. 1773. Mi azonban eddig, dacára stat. anyagban való jóval nagyobb gazdagságunknak még nem sikerült, noha Schulz (Deutsche Vierteljahrsschrift 1838-ik évfolyamában) ezt oly szépen jelzi: In ihrer weitesten Ausdehnung nach Zeit und Inhalt wird die Geschichte zur allg. Culturgeschichte, sowie die Statistik zur allg. Stat. der Cultur, die im gleichen Sinne eine Philosophie des Daseins im Völkerleben, wie die Universalgeschichte eine Philosophie seines Werdens ist. Minél jobban ápoltatik a hív. statistika, minél inkább kifejtetik annak international természete, annál közelebb jutunk e nagyszerű eszmének ha csak részbeni valósíthatásához.

szakonkinti fejlődésük szerint a főállamezőlok szempontjából megismertetni, csakugyan az államlét a főtárgy, mely körül forog, a fő kiindulási és végső nyuggpont, melyen sarkal.

B) A statistika czélja és feladata.

A statistika czélja és abból önként folyó feladata iránt szintén e tanszak fejlődése szerint változtak a nézetek. A gyakorlati szükséglet szerint, mely közvetlenül okul szolgált a statistikának mint oly tannak keletkeztetésére, mely az államigazgatásra kívánt ismereteket közvetítse, elein annak czélja abban kerestetett leginkább, hogy általa az ország kormányára meghívott államférfiak azon ismereteket megszerezhessék, melyek az állam helyes kormányzására, sikeres államcselekvőség kifejtésére mulhatlanul szükségesek.

A statistikanak főczélja tehát ezen egész korszakon át azon igyekezethe helyeztetett, hogy az állam és egyes részeinek lehető hí és tökéletes képe adassék; minél hívebb és tökéletesebb lett ezen ábra, annál helyesebben megoldottnak tartatott a statistika feladata; miért is leginkább azon politikai nevezetességekre fordított külön figyelem, melyek az államcél elérésére jó vagy kártékony, fejlesztő vagy zsihbasztó kihatással voltak; ugyanaz oknál fogva a jelenlét is a statistika egyik főmozzanatának tekintetett, az állam helyes igazgatására kiválóképen a jelen államviszonyok tudása szükségeltetvén. A jelen állapotok ecsetelése annál inkább tizetett ki a statistika egyik főtörekvésének, minél mélyebben gyökerezett meg azon meggyőződés, hogy a józan politikának általános elvei csakis valamely concreet államban tényleg létező viszonyok alapján nyerhetnek sikertígérő alkalmazást, a közjóllétet biztosító valósulást.

De már korán felismertetett, hogy a fenforgó államviszonyok pusztán jelen lételik szerint felvéve, nem képesek az államlétnak teljesen megnyugtató rajzát nyujtani, hanem hogy szükséges azoknak szakonkinti fejleményét is tekintetbe venni, hogy szükséges az egyes államintézményeknek időszakai képződését figyelemmel kísérni, mint-hogy abban nyilvánul leginkább a haladás vagy hanyatlás, az emelkedés vagy silyedés, a korszerű fejlődés, pangás vagy elsatnyulás. Ezzel karöltve, névszerint a szorosán vett jelennek egy tetszés szerint kiszakasztandó hosszabb rövidebb idöszakra, vagyis költött jelenre való kiterjesztésével, valamint a concreet állapotoknak tágasabb értelmezésével a statistikának feladata is olyképen lön kitágítva, hogy

hivottnak mondattott megmutatni, hogy az állam politikai léte miként és miféle stadiumokon át alakult azzá, minőnek jelenben találtatik.

A mint pedig az államnak társadalmi oldala fokozottabb mérvben vonatott a statistika vidékébe, és főleg a népesedési mozgalmak terén folyt észleleteknél Süßmilch utánzásául az ok és okozat közti viszouosságra irányult a főfigyelem¹⁾, ugy a statistikának feladatát is az állami és társadalmi tényezőknek oknyomozó feltüntetéseben kezdék helyezni amál is inkább, minthogy az államlétszernek teljesen megfelelő felfogására is az ok és eredmény közti összefüggésnek kellő tekintetbevétele elkerülhetlennek mutatkozott.

A socialis viszonyoknak előtérbe nyomulása pedig valamint a statistika tárgyára, ugy feladatára is lényegileg átídomító kihatást gyakorlott. Az állam teréről leszoritott statistikának az eddigitől eltérő feladat jutattatott, jelesen az u. n. matematikai, utóbb a gyakor-

¹⁾ Süßmilch (János Péter) berlini főconsistorialis tanár és prépost tehát egyszeri theologus, alapítója lön egy új statistikai felfogásnak, vagyis a modern statistikának, érdemei azonban csak az újabb kor által, jelesen Gerstner, Wappaeus, Stein, Wagner, Mohl, különösen Wagner és Oettingen részéről lönnek érdem szerint méltányolva, az utóbbi egyenesen mondja: *Wie ein Meteor, leuchtend und einsam erscheint als Begründer einer tieferen Anschauung, kein Staatsmann, kein Handelspolitiker und Nationalökonom, sondern ein schlichter ehrlicher Theologe stb.* Több kisebb munkák után 1761-ben és utána több ízben jelent meg három kötetű nagyobb műve: *Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen.* Ha Süßmilch jelenben élne, mennyivel nagyobb eredményt lenne képes felmutatni a most annyival dúsabban rendelkezésre álló adatanyag mellett; ő, ki maga idejének sovány adataiból oly epochalis munkát tudott létrehozni. Helyesen mondja róla Wagner: *Süßmilchs Leistungen darf man eine wirklich epochemachende Bedeutung zuschreiben.* Süßmilch verhielt sich zu seinen Vorgängern und Zeitgenossen ähnlich wie Achenvall zu den seinen. Aehschling pedig Achenvall és Süßmilchben a statistika személyesítését találja, az elsőben a descriptiv vagy politikai, az utóbbiban a matematikai statistikáét, vagy a mint ő mondja, a social-arithmetikáét. A párhuzamban pedig, melyet Wagner Süßmilch és annak ösvényén modern meteoroként haladó Quetelet közt von, amannak irányát *Physicotheologianak*, az utóbbiét ellenben *Socialphysicianak* jellemzi; álltván: *Ein Statistiker aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts, wie Süßmilch, vermochte noch auf dem theologischen Standpunkte zu stehen, ein Statistiker aus der Gegenwart konnte, zumal wenn er von den exacten Wissenschaften ausging, für sein Untersuchungsgebiet die Konsequenzen nur aus der modernen Weltanschauung ziehen.* Stein végre (Verwaltungslehre Stuttg. 1866) határozottan nyilatkoztatja, hogy nem ismer europai munkát, mely populationistikai tekintethen mérközletnek a Süßmilch-félével, kit a híres *Malthus* jobban tudott méltányolni, mint saját hontársai.

lati statistika hívei részéről. Állításuk szerint csak az államisme (Staatenkunde) van hivatva az állam-állapotokat ecsetelni, az államnak történelmi hí rajzát nyújtani, a statistika ellenben a társadalmat bonczolva taglalgatja, amaz az államnak fényképezése ez a társadalom physiologiája; ez utóbbinak feladványa oly tudatot közvetíteni, melynek tökéletessége iránt az észlelt tények matematikai bizonyossága kezeskedjék. Ehhez képest a statistika feladata azon örökműködő törvények kinyomozásában kerestetik, melyek szerint a társadalmi tények beállanak. A statistika hivatva lenne a társadalmi és államélet folyamából ama számtételeket kideríteni, melyekből biztos calculus segítségével a socialis és állambeli jelenségeknek, a rendesen csak esetlegeseknek látszó tüneményeknek öröktörvényei megrendithetlenné valósággal kielemezhetők; szóval a társadalmi mozzanatokban észlelhető szabályszerűségnek feltüntetése, valamint az e szabályosságot okozó törvényeknek kinyomozása állítatik fel mint a statistikának ép oly magasztos mint egyedüli feladata.

Nincs tagadás benne, hogy hosszú évek során át folyt észleletekből merített tapasztalás szerint nem csak az emberi nem szaporodása és apadása terén, mire nézve az ember úgy mint minden egyéb teremtmény a természet törvényeinek alá van rendelve, hanem még a szabad akarat és önelhatározástól függő emberi cselekvények körül is, mint például az erőszakoskodások, öngyilkolások, büntettekre oly bámulatos, meglepő egyformaság mutatkozik, hogy kiindulva azon elvből, miszerint minden eredmény aránylagos viszonyban áll az okkal, az erkölcsi világban is hason okok egyforma működését méltán kell sejttenünk, és hogy sok esetlegesnek látszó társadalmi viszony folyamatában, még ott is, hol közönségesen az észlelt ténykörülmények a szabad cselekvőség kifolyományainak szoktak tekintetni, bizonyos megváltozhatlan törvények látszanak uralkodni, melyek szerint e társadalmi jelenetek szabályszerűleg, mondhatni némi kényszerűséggel folynak le.

Ezen kétségkívül bámulatra készítő egyformaság annál szembeesőbb, minél nagyobb körre terjed a statistikai vizsgálódás, miből a nagy számok törvénye vonatott le¹⁾; a számviszonyokban

¹⁾ A „nagy számok törvénye“ inkább hangzatos phrasis, mint helyes kifejezés, mert a nagy számok még nem szülhetnek törvényt, hanem csak eszközül szolgálhatnak a törvény kiderítésére, nagy számokban a törvény határozottabb kifejezésre juthat, azokban biztosabban nyilvánul, de a számok által nem idéztetik elő. — Laplata, Poisson, Gavarret, Oesterlen és mások által a nagy számok törvénye körüli okoskodásai épúgy mint a Que-

mutatkozó csodás összevágás továbbá a szerint válik feltünőbbé, a mint a talált számeredmények középszámokra visszavezetve vétetnek egybe, miből az átlagok vagy középárányok törvénye fejlesztetett ki: sőt még a számtalan kivételekre és a főszabálytól való eltérésekre nézve is nagyjában állandó és pedig szintén csodálatra méltó szabályosság mutatkozván, ezen észlelet az esetleges okok törvényének felállítására vezetett.

A látszólag önkényes emberi cselekvényekben tagadhatlanul mutatkozó szabályosság a szellemi és erkölcsi világban uralgó bizonyos rendnek és ezen rendet megállapító törvények feltételeztésére kényszerít, azoknak kinyomozása tüzetett ki a statistika feladatául; Quetelet, Duffau, Moreau de Jonnés és mások e téren tett sikeres nyomozásai folytán mindinkább azon meggyőződés gyökerezvén meg, hogy folytonos, főleg rendszeresített tömegészleletek fonalán az örökké működő törvények létezését kideríteni és magokat a törvényeket kifejezni főfeladata a statistikának. ¹⁾

Quetelet és mások által felállított „esetleges okok törvénye“ csak kellő óvatosságok mellett, cum grano salis nyerhetnek alkalmazást, különben tévkövetkeztetésekre, hibás inductiókra vezetnek. Helyes e tekintetben a többször említett Oettingen tanárnak következő megjegyzése: *Überhaupt ist es ein Missbrauch der grossen Zahlen, wenn man durch sie die vorhandenen Unterschiede zu nivelliren und zu verwischen sucht, und so die bunte und reiche Mannigfaltigkeit des gegliederten Lebens auf das Prokustesbett tabellarischer Monotonie pannt“* i. m. 270. l.

¹⁾ Noha Duffau és mások elég határozottan kimondják, hogy a cselekvények szabályszerűsége törvényeken nyugszik, les faits de l'ordre moral sont aussi bien que ceux de l'ordre naturel le produit des causes constantes et régulières, dont l'action determine des lois; la raison conduit à ce principe et l'expérience en démontre la réalité; mindaméltt még igen habozók ez iránt a fogalmak, és gyakran a szabályosság vagy szabályszerűség a törvényszerűséggel felcseréltetik. Wagner erről tüzetesen értekezvén, a törvényszerűséget elég homályosan így értelmezi: „Die Gesetzmässigkeit ist die Gleichförmigkeit der Wiederkehr der beobachteten Erscheinungen und Vorgänge, welche in ihrem festen Verhältniss der Abhängigkeit von constanten, gleichbleibenden, oder von einem zusammenhängenden, in sich geschlossenen System veränderlicher Ursachen erkannt ist.“ Törvényességről tulajdonképp csak ott lehetne szó, hol már felismert törvény létezik, és az ok és okozat közti összefüggésnek öntudata is világos, ellenben hol a viszonyok rendes egyforma és egyenlő lefolyása csak sejtett valamely felsőbb okot, valamely törvényt, melynek uralma alatt ezen egyenlőség beáll, akkor inkább csak szabályosságról lehet szó, mely statistikai feltüntetve csakugyan a felsőbb okkal való létszeres vagy csak okilagos összefüggésének felismerésére és így lassankint magának az erkölcsvilági törvénynek nyomára vezethet.

Hogy a statisztikai eredményekben, ha nagy mennyiségekre alkalmaztatnak, meglepő egyformaság mutatkozik, egyrészt a vizsgálódási modornak szüleménye, miután minden jelenségnél a különbözések azon mértékben enyésznek el, a mint a fajoktól, az egyes individualitásoktól az általános nemhez közeledünk, úgy hogy minél nagyobb körben mozognak a statist. vizsgálódások, annál inkább tűnnek el a különbségek és megfordítva; miáltal a törvények netán szülte cselekvési kényszerítés és az egyesek akaratszabadsága közti ellentét is némileg magától szűnik meg, a szabad elhatározásból származó cselekvényi különbözések a nagy tömegben elveszvének és homogen cselekvényekre késztető látszólagos kényszerítéssel olvadván össze; mert a társadalom madártávlati magasságról tekintve legtöbb viszonyaiban, az egyes eseteknek még oly szembeötlő különbsége mellett, ép oly feltűnő egyformaságot, s látszólagos egyenlőséget tanúsít, mint az egymástól végkép elkülönözött és eltérő pontokból álló körzet távolról nézve homogen részekből összefolyó köralaknak fog tetszeni.

Másrészt az állam- és társadalmi életben mutatkozó még oly bámulatos egyenlőség sem lehet megváltozhatatlan törvényeknek egyedüli szüleménye olyformán, mint ezt a természet ereiből közvetlenül folyó tüneményeknél tapasztaljuk, miért itt az egyes conform esetekben koránsem áll be valamely természetkényszerítés, mint-hogy ez az emberi szabadság végmegszüntetésével teljes fatalismust szülné, hanem a jobbára egyforma emberi természetén, az egyenlőképen mutatkozó emberi gyarlóságon, a közönségesen nagyobb tömegekben keveset változni szokott emberi hajlamokon, indulatok s szenvedélyeken gyökerező esetek szabályosságában inkább azon köztapasztalás nyer új megerősítést, hogy az emberek örökké csak emberek maradnak, hogy ennél fogva úgy a jóban mint a rosszban, még a gyarlóságokból folyó tévelygésekben is sajnos állandóságot tanúsítanak.

De ha mindjárt az erkölcsi világrend biztos törvényeken nyugszik is, az embernek mint eszes lénynek szabad cselekvése oly rendbontó tényező, mely nem csak különböző országokban, hanem ugyanazon egy helyen is, nem csak különböző hanem ugyanazon egy időben folytonos kivételeket és a szabálytól való tetemes eltéréseket idéz elő. Az anyagi és szellemi kulturhaladásokkal, a szükségletek, hajlamok, érzeltek nemesbülésével okvetlenül más-más társadalmi rend áll be. Ha tehát az ember erkölcsi lételére vonatkozó bármiféle törvények felfedeztetnek is, azok koránsem oly általános, megváltoz-

hatlan és feltétlenül készítő jellegűek, mint a természet törvényei, melyek mindenütt és minden időben okvetlenül ugyanazon egy hatást szűlnek.

De ha mindjárt a helyesen felfogott emberi szabadság áll is törvények uralma alatt, a mennyiben t. i. a szabad akarat alatt nem indokolatlan önkény, féktelen szabadosság, hanem belső vagy külső motivumok által képződött elhatározás értetik, mely értelemben csak ugyan törvények szabályozhatják a szabad cselekvényeket, az ember még a szabad akaratából folyó önelhatározásnál is öntudatlanul engedvén magasabb lendületnek; mégis méltán állíthatni, hogy a moralvilágot szabályzó törvényeket nyomozni legkevésbbé sem lehet a statistikának feladata, ez inkább a bölcsészeti, az antropologiai, a társadalmi és politikai tanszakoknak hivatása; így például a nemzetgazdaság iparkodhatik a gazdasági élet fejlődési törvényeit kilesni, a politikai számtan az emberélet physikai folyamát szabályzó törvények kiderítésére törekedhetik, a lélek- s erkölcsstan a pszichiai tünetmények rendét megállapító törvények felfedezésével foglalkozhatik stb.; a statistika csak a vizsgálódási módszert és az anyagot szolgáltatja hason működések eszközlésére, mert a statistika az állam és társadalom egyes köreiből felmerülő tünetményekeket csak lelkismeretesen regisztrálja, az egyes viszonyok közt mutatkozó egyformaságot s szabályszerűséget feltűnteti és így a netalán uralkodó törvények felfedezését elősegíti, a mennyiben pedig efféle törvények csak ugyan kiderítették volna, a statistika mutatja, vajjon azok az egyik vagy másik állam konkrét viszonyaiban nyernek-e valósulást vagy sem; a statistika tehát egyrészt az anyagot nyújtja határozott törvények keletkeztetésére, s további megállapítására, másrészt a bölcsélet, politikai és társadalmi tanokban kifejtett törvényeket egyes adott esetekben mérvül használja a fenforgó viszonyok szabályszerűségének és a felállított törvény hatályának megbirálására.

Ebből világos, hogy a statistika hivatva van az egyes államokban tett vizsgálódások eredményeit akkép állítani egybe, az egész statistikai anyagot következtetésekre vezető modorban olyképen elrendezni, szóval az egyes adatokat olyformán összecsoportosítani, hogy a viszonyok egyformasága vagy különbsége és a fenforgó szabályosság már ezen összeállítás fonalán önkényt szembe szökjék, a szabályosság forrásául szolgáló felsőbb törvények következtetését méltán más tudományzakokra bizván.

A statistikának ezen feladata különben azon álláspontból is igazolható, melyet az újabban történelminek elneveztetni szokott

iskola követői elfoglalnak, mintán a jelen államállapotok megnyugtató feltüntetésére is szükséges a különféle állam- és társadalmi állapotok közt hely és idő szerint fenforgó okilagos összefüggést figyelemmel kísérni, minden egyes adat csak annyiban nyerhetvén helyet a statistikában, a mennyiben akár mint a **szerves államlétszernek**, akár a szorosabban vett társadalomnak egyik nyomatékos tényezője jelenkezik; ez pedig szükségessé teszi, hogy ugyanazon egy tényező hol a területre, hol a népességre, hol az állam különféle igényei s szükségleteire viszonyítva vételessék szemügyre, mivel csak így fog bármely ténykörülmény a létszeres állam- és társadalmi életnek valóságos alkotó tényezője gyanánt feltünni.¹⁾ Az államerők és intézményeknek efféle feltüntetésében elég anyag rejlik ugy az egyes tényezők közreműködésében mutatkozó szabályosságnak, mint azt netalán okozó felsőbb törvények hatályának kellő felismerésére, ugy hogy az, a mi sokaktól mint a statistika tüzetes célja és feladata szokott felállittatni, tulajdonlag nem egyéb, mint a statistika helyes eljárásának egyik természetes következménye.

Természetesen mindazok, kik egyedül a gyakorlati statistikát, különösen minden adatnyomozásnál is némileg szükséges szellemi funkciót tartván szem előtt, a statistikát merő vizsgálódási módszernek tekintik, annak egyik főfeladatát a vizsgálódásnak olyképeni szervezésébe helyezik, hogy az észleletek közvetlenül a tünemények szabályosságát magyarázó törvények kiderítésére alkalmasak legyenek. — És ebben teljesen igazuk van, mert a nemzetgazdász, a bölcsész, a politikus, a természetbuvár, szóval minden szaktudós, ki maga szakmájában statistikai észleletek fonalán indulni és a statistikai vizs-

¹⁾ Mohl is, ki különben az esetelendő állapotok okait nem tartja szükségképen kifürkészendőknek, azt mindannyiszor szükségesnek vitatja, a hányszor az a fenforgó ténykörülmények kellő felfogására kívánatosnak látszik: An und für sich, így szól, hat die Statistik mit der Erklärung der Ursachen, warum die Dinge so und nicht anders gekommen sind, nichts zu thun, und ist dieses vielmehr die Aufgabe anderer Wissenschaften, z. B. der Geschichte, der Politik, der Wirtschaftslehre. Aber wenn freilich, wie dies nicht selten der Fall ist, das vollständige Begreifen einer Thatsache als solcher bedingt ist durch die Angabe ihrer Entstehung oder Ausbildung, so darf diese nicht unterlassen werden. De az oknyomozásnál is ugy mint az egész statist. eljárásnál a terjedelem és mérv, melyben, valamint a modor, mely szerint ezen nyomozásnak történnie kell, inkább az alanyi képességtől, az illetőnek stat. tapintatából, mint a priori megállapított s általános határozat-szabályoktól fog függni, maga Mohl is előbbi okoskodását így fejezi be: Ein objectives Maas hiefür zu suchen und wissenschaftlich feststellen zu wollen, ist Thorheit, vielmehr hat hier gerade der subjective Takt des Darstellenden Gelegenheit sich zu zeigen stb.

gálódás alapján nyert érveket inductiókra kívánja felhasználni, kénytelen az észlelődést oly modorban, oly rendszerben, oly alakban intézni, hogy az a kipuhatólandó okoknak és azokat szülő törvényeknek felismerésére lehetőleg önönmagától vezessen ; micsoda irányban, miféle szempontok szerint, minemü tárgyakra vonatkozólag eszközöltessék a vizsgálódás, az a tisztába hozandó kérdés mivoltától függ, úgy hogy a tömegészleletek szervezése, melyben kétségkívül az arra épített állitmánynak főbiztosítéka rejlik, nem általán, hanem csak esetenként, nem a statistika, hanem csak az illető tanszak részéről állapítható meg ; a statistika elméletében legfelebb azon lényeges kellékek, azon ismérvek és főiránypontok tűzethetnek ki, melyek múlhatlanul megkívántatnak, hogy valamely észlelés egyáltalán statistikai jeleggel bírónak mondathassék, minden további megállapítások a statistika körén kívül esvén.

III.

A statistika tudománynak értelmezése, és viszonya más tanszakokhoz.

Nem merő élez, midőn Rümelin 1863-ban megjelent értekezésében állítja, hogy addig már 62 külön értelmezés került színre, mihez ő egy újjal tehát a 63-ikkal járult, azóta pedig, mint Rümelin előre sejtette, miután szellemdús értekezését vivat sequens-féle tövözlettel fejezi be, csakugyan a definitiók sora megint néhányval gyarapodott, sőt tekintve az egyes árnyalatokat, még jóval többre üt a fenlevő definitiók tekintélyes legiója.

Nem lehet e tanfolyamnak feladata azokat egyenkint bírálat alá vonni, de mégis szükségesnek látom legalább egyes csoportok szerint a keringő értelmezéseket rövideden megérinteni, noha nem tagadható, hogy azon körülménynél fogva, mely szerint az egyes definitiók, hol gyakran egybefolyanak, hol azokban foglalt egyes kifejezések és nézetek folytán egymástól elütnek, felette nehéz a különböző csoportok közt szoros válaszfalakat emelni és azokat egymástól megkülönböztetni, mindamellet az egyes definitiók következő 7. osztály szerint elősorolhatók:

I. A legrégibb és egyszerűségében elég sikerült értelmezés az Achenvall-Schlöczer-féle, mely szerint a statist. alapos ismerete az állam valódi nevezetességeinek; az e kifejezésben rejlő határozatlanság azon szellemdús fejtegetések által, melyekkel kivált Schlöczer maga értelmezését igazolni törekszik, némileg elhárítottnak tekinthető ugyan, mindazonáltal ezen értelmezés a statistika mai álláspontjának azért nem felel meg, mert a társadalmi viszonyok, melyek pedig jelenleg oly szerepvivők a statistikában, csak megerőltetett magyarázás folytán vonhatók az államnevezetességek fogalma alá. ¹⁾

¹⁾ Achenvall és Schlöczeren kívül ezen értelmezést még némely újabbkori író is elfogadta, jelesen Holzgethan: Theorie der Stat. Bécs 1829 Wörl: Erläuter. zur Theor. der Statist. in näherer Rücksicht für Staatszwecke

történet írója; Mohl Robert¹⁾, végre a nemzetgazdasági tannak egyik főcoryphaeus Roscher Vilmos.²⁾

V. Egy külön osztályba sorolhatók az írók, kik ellentétben ama fenebb említett francia iskolabeli felfogással, mely az állam hatalmára, jelesen a főhatalom nagyságára fekteti a fősúlypontot, inkább a közjólétet, és pedig hol az egyes állampolgárok egyéni, hol az összes államnak általános jólétét vélik a statistikában különösen hangsúlyoztatandónak. E cathegóriába való a skót író Sinclair, ki még a mult század vége felé mint Schlöczernek egyik kortársa ezen tanirányal lépett fel; nevetében többi közt Cagnazzi, meg némi tekintetben Gioja olasz statist., és Schlinden német író osztozkodnak; de azon ruganyosságnál fogva, mely a közjólét kifejezésében épügy, mint az „államszervezet“ szólamában rejlik, újabban alig talál követőkre.³⁾

VI. Azon újabb statistikusok iskolája, mely egy ideig matematikainak neveztetett, miután csak számokkal és pedig matematikai csalhatatlanságu számokkal kifejthető társadalmi tények feltüntetésében helyezik a statistika feladatát, jóllehet a matematika és statistika nem csak nem azonos, hanem sok tekintetben ellentétes fogalom, helyesebben moral- vagy erkölcsstatistika iskolájának lenne elnevezhető, minthogy a statistikai vizsgálódásokat kiválólag az emberiség szellem-erkölcsi természetére kívánják alkalmaztatni, azon elvből indulván ki, hogy az erkölcsi világrend tüneményei, épügy mint a természetiek bizonyos állandó, és szabályszerűen működő öröktörvények szüleményei, melyek csak ugy lévén felismerhetők, ha a hason ténykörülmények hosszú sora vonatik vizsgálat és vegybon-tás alá, a statistikát azon tudománynak vitatják, mely az erkölcsi világrendet kormányzó törvényeket az észlelt tünemények számvi-

ihrer Einrichtungen in einem gegebenen Zeitmomente, als auch die Darlegung der ununterbrochen vor sich gehenden Veränderungen dieses Zustandes und dessen Einrichtungen innerhalb bestimmter Zeitabschnitte.

¹⁾ Mohl: Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften. Erlang. 1858, jelesen a XIX. fejezet: Schriften über den Begriff der Statistik.

²⁾ Roscher: System der Volkswirtschaft. Stuttg. 1868, 7-ik kiadás.

³⁾ Sinclair: Statistical accours of Scotland. Edinb. 1771—98; Cagnazzi: elementi dell' arte statistica. Nápoly 1809; Gioja: Filosofia della statist. Milano 1826; Logica statist. 1803; tavole statist. Mil. 1808; indole, estensione e vantaggi della Statist. Mil. 1809 stb.; Schlinden: Grundzüge der allgem. Statistik aus dem Gesichtspunkte der Kräfte und Bedürfnisse 1834.

szonyaiából, jelesen a social viszonyok számsorozataiból tanítja levezetni. Ezen a már felhozottak szerint inkább csak egy részét a statistikának, t. i. a moralstatistikát képző fogalom *Quetelet* becses dolgozatain és különösen *Dufau* francia író munkáin vörös fonálként vonódik keresztül ¹⁾ és a már másutt említett moralstatistikusokon kívül *Moreau de Jonnes* Sándor francia statisztikusban, és *Knies* német egyetemi tanárban nyert legfőbb bajnokokat. Különben a francziák közt ez irány még különösen *Dupin*, *Garnier*, *Villermé*, *Fayet*, *Guerry*, *Guillard*, *Legoyt*, *Léon Faucher*, *Parent-Duchatel*, *Rochard*, *Monfalcon* ²⁾ számos moralisták irataiban, az angolok közt *Buckle*, *Mill*, *Lewis*, és mások dolgozataiban; a németeknél némileg *Engel*, *Wappaeus*, *Hain*, *Bernoulli*, *Stein*, *Fallati*, *Jonak*, *Drobisch*, *Vorländer* stb. műveiben nyert többé kevésbé határozott kifejezést, a mint ezt époly tárgyilagosan mint szakavatottan mutatja *Oettingen* legújabbban megjelent és már ismételtlen idézett munkájában.

VII. A statisztikai észlelésmódszernek más tanczélokra törént alkalmaztatása folytán már az angol statisztikus *Portlock* a statistikát általános állapotannak tünteti fel ³⁾, mely bármiféle nem állam és társadalomtudományi vidékre egyaránt alkalmazható, és ezen fel fogás felé már *Gioja Menyhert* is némileg hajlik, de jobban kifejtve lett ezen eszmeirány némely újabb, főleg német írók által, jelesen *Rümelin*-től ⁴⁾, ki a statistikát az embert tárgyazó tapasztal-

¹⁾ *Dufau*: *Traité de statistique ou théorie de l'étude des faits d'après lesquelles se développent les faits sociaux* stb. Páris 1840 és de la methode d'observation dans son application aux sciences morales et politiques. Páris 1866.

²⁾ *Moreau de Jonnés*: *Elements de statistique* stb. Páris 1847; *Garnier*: *Notes stb. contenant elements de statistique*. Páris 2-ik kiadás 1865; *Villermé*: *considerations sur les tables de mortalité* 1853; *memoire sur les ages resp. des epoux* 1860; *Fayet*: *essai sur la statist. intellectuelle et morale de la France* 1846; *Benoiston de Chateaufort* már 1824-ben adott ki egy jeles monografiát: *considerations sur les enfans trouvés*. Páris 1824; ugyanattól *memoire sur la condition des femmes et de jeunes filles detenues et liberées* 1847 stb. *Guerry*: *Statist. morale de l'Angleterre comparée avec la stat. morale de la France*. Páris 1864; *Parent-Duchatel*: *De la prostitution dans la ville de Paris*. Páris 3-ik kiad. 1857.

³⁾ *An adress explanatory of the objects and advantages of statical enquiries*. Belfast 1838.

⁴⁾ *Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaft* 1863. évf. *Rümelin*-től való szellemdús cikk: *Zur Theorie der Statistik*.

lati tudományok általános methodologiai segédtanának értelmezi. Követi öt szoroson Vogt (Rottek és Welker staatslexikonja harmadik kiadásában 1865. „Statistik“ czimű czikkében): Statistik ist nichts mehr als die Methodologie einer von den Naturwissenschaften auf die Gesellschaftswissenschaft übertragenen Erfahrungsweise; és másutt: Statistik ist das Instrument der inductiven Forschung.

Még egy lépéssel tovább ment a már többször idézett előbb dorpat, most freiburg egyetemi tanár Wagner, ki a statistikát egyrészt mérő módszernek, másrészt külön tudománynak állítja, és előbbi értelemben így definiálja: Die genaue Quantitätsbestimmung bezweckende, qualitative auf quantitative Verschiedenheiten zurückführende systematische Massenbeobachtungen aller derjenigen Erscheinungen der realen Welt, welche als Functionen von konstanten und accidentellen Ursachen keinen absolut gleichmässigen, typischen, sondern bloss einen im Ganzen regelmässigen Character haben,“ ez pedig nem egyéb mint a gyakorlati statistikának, vagy is maga az észleléti funciónak tudományos magyarázása; mint tudomány tekintve pedig statistika alatt ért; „Die inductive Beobachtungswissenschaft, welche mit Hilfe dieser Methode die so eben bezeichneten Erscheinungen nach ihren Kausalverhältnissen erklärt und die Gesetze, nach denen sie sich gestalten, aufdeckt,“ de hogy az nem feladata a statistikának és hogy emélfogva ez nem is fejezi ki a statistika lényét, már a másutt mondottakból folyamányoz.

Nehogy a fentlővő definitiók hosszú sorát még egy ujjal megtoldjuk, inkább csak az eddig keringő, és a statistika lényét nagyobb kisebb mérvben markirozó értelmezésekből e tudománynak ismérveit következőleg állítjuk egybe:

I. A statistika államtudomány, nem csak mivel keletkezése első korától egész legujabbig kevés kivétellel az állam ismertett el fő tárgyának, a socialis élet is csak az államkötelék feltételezése mellett képezhetvén annak tüzetesebb tárgyát, hanem azért is, mivel a statistika a többi államtudományok közt mint önálló vezér-elvvel és sajátlagos feladattal bíró külön ág jelenkezik, miután valamely concret államnak összes cselekvőségét, a mint ez bizonyos jelen gyanánt vett időszakban nyilvánul, a talált állam- és társadalmi állapotok hű ecsetelése folytán feltüntetni s így az elszórt tényezőket bizonyos rendszer fonalán összefüggő képpé egybefoglalni, oly tisztí

működés, mely csak is a statistikának és semmiféle más államtudományuk nem sajátja. ¹⁾

Ezen főismérv szerint a statistika és minden egyéb államtudomány, jelesen a politikai tudományok közti különbség önkényt szembe szökik; a statist. nem foglalkodván azon elvek fejtegetésével és megállapításával, melyek szerint az állami és társadalmi egyes tényezőknek bellétszerük és organieus fejlődésük szerint egyáltalán vagy bizonyos körülmények feltételezése mellett kell alakulniok, hanem inkább mutatja, hogy miként alakultak valóságban. Az államlétszernek, úgy mint a szorosán vett társadalmi viszonyoknak legészterűebb szervezkedése és fejlődése törvényeit megvitatni és büleseletileg megalapítani, a politikai tanoknak, és nem a statistikának feladata.

De ebből egyszersmind a két tankör közti nagy rokonság magától szembe ötlük, a politikai tudományok statistikai érvekre fektetvén általános állítmányaik és elmélkedésük legfőbb bizonyítékát, egyrészt a concret viszonyok statist. észleléséből meritik elméleti alkotmányuk anyagát, a statistikából kölcsönzik elvont tételeik legbiztosabb alapzatát, másrészt a concret állapotok a társadalmi viszonyoknak statistikailag feltüntetett valóságában keresik elvszabályaik tényleges igazolását, és további regulatorát. Visszont a statistika a politikai tudományokban leli helyes eljárásának úgy kalauzát, mint észlelt ténykörülmények kellő megbíralására kívánt fájékozó vezérfontolát. Az állami és társadalmi életnek a politikai tanszakok szolgálta fejlődés törvényei szemelőtt tartásával egyedül képzeltető a concret állapotoknak olyképeni esetelése, mely mai nap statistika tudomány nevére kíván jogosult igényt támasztani.

II. Oly államtudomány, mely biztos adatoknak következtetésre vezető összeállítására által törekszik a concret állapotokat feltüntetni. Biztos adatok kívánatnak, vagyis tekintve az észlelés modorát és szervezetét hitelt érdemlő forrásból meritett, minden egyéni feltévést kizáró objectivi-

¹⁾ Hogy a statistika jólehet számtani oldala egyik főlényét képi, nem matematikai vagy merőben számtani tudomány, igen helyesen kifejtve tállatit R o s c h e r : „Die Grundlagen der Nationalök. 1868 (7-ik kiadásában): „Wir müssen streben die arithmetische Seite der Statistik möglichst umfassend zu machen; aber eine Seite der Wissenschaft ist noch keine Wissenschaft selbst. Wie es keine eigene Naturwissenschaft gibt Mikroskopie genannt, welche nur alle vermittelst des Mikrosopes gewonnene Beobachtungen zusammenfasst, so darf man überhaupt nicht das Princip einer Wissenschaft aus der Natur ihres vornehmsten Werkzeuges ableiten.“

tással nyert hű és pontos adatok, a nélkül hogy akár mérő számadatokra, akár különösen mérőben csak csálhatatlan, methematikai bizonyosságú számtételekre lenne szorítható a statistikának összes anyaga, az állam- és társadalmi élet több tényezője számszerűleg egyáltalán nem vagy legalább csak mathematikai pontossággal nem lévén kifejezhető. Biztos adatok követelésével a határozatlan, homályos vagy épen pusztá valószínűséget szülő, s így tévelyekkel telt conjecturalis statistikára vezető kitételek épügy, mint a kétes forrásból fokadó adatok teljesen kizárják. Biztos adatokon egyszers mind okvetlenül a hűség és igazság jellege tűnik fel, már pedig, ha valamely tudománytól, kétségkívül a statistikától méltán követelhető, hogy ment minden nagyítástól, vagy elpalástolástól, ment a pártszellem kölcsönözte színezési viszketegtől, részrehajlás és szolgálai hódolás nélkül a fenforgó állam- s társadalmi állapotokat úgy mutassa be, mint azok valósággal mutatkoznak; hogy a társadalmi viszonyok hűtlükre gyanánt a tapasztalt előnyöket vagy hátrányokat s hiányokat, az ép és kóros állapotokat úgy állítsa szem elé, a mint azok elfogulatlan, higgadt vizsgálódás mellett önkényt merülnek fel. A szépszínezés épügy, mint a talált állapotoknak minden igazolatlan, főleg epés, kiméletlen megtámadása a józan statistika körén kívül van; az egyik és másik is annak csak sajnos kinövése.

A következtetésekre vezető összeállítás¹⁾ alatt pedig korásem az adatok oly mesterkélt csoportosítását kívánjuk

¹⁾ Hogy miféle szempontok, miféle combinatiók szerint veendők fel az adatok, hogy összeállításuk következtetésre vezetőnek mondható legyen, arra általános szabályok nem léteznek, ez épen a statistikus egyéni szakképzettségének, individualis felfogásának, nagyobb kisebb szellemdűsságának szüleménye; mindenesetre arra vezetni e tanfolyamnak feladata, hol annyi egyes tárgyról fel fog említtetni, hogy micsoda különböző szempontok szerint kívánják azt a szaktudósok és gyakorlati férfiak a statistikai congressusokon kifejezett ohajtásai tanúsága szerint, felvételni. Hogy a legegyszerűebb számadatok szakértőleg kezelve szembeszökökké válhatnak, következő példából világos: a lovak száma valamely országban általán véve nem sokat nyom, hanem kimdulva azon szempontból, hogy a lovak viszonylagos száma megfordított arányban szokott lenni az ugyanazon téren élelmet kereső lakók számához, a lóállomány, egyfelől a területhez általán jelesen a mezőgazdaságilag felhasznált térs nagysághoz másfelől a népességgel viszonyítva vétetik tekintetbe, ha más országgal párhuzamozva szemközt hason, vagy gyéreb vagy sűrűbb népességgel a mutatkozó lógazdagság vagy szegénység vétetik szemügyre, akkor a lovak realis száma, már mint a természeti termékenységnek és a bel- vagy külterjes gazdaszati módnak egyik mérője gyanánt fog jelenkezni. A lovak jelen száma összehasonlítva az előbbi évekkével, főleg a lovak különféle

értetni, mely által tetszés szerint bármilyen állítvány bebizonyítására szolgáljanak, miután ez mint a számokkal való kárhozatos vizsgálás szintén a statistikának inkább egyik elfajulása; a számadatok csakugyan mesterséges csoportosítás folytán a legellenkezőbb tételek bizonyítékául lévén felhasználhatók ¹⁾; hanem ezen követelmény alatt csak az adatoknak olyképeni összeillesztését értjük, hogy az általuk előállítandó képet maguktól szembe szöktessék; a számok tudományos szakértő kombinációk segítségével szölkékké váljanak; ugyanazon egy adat sokféleképen hol a területre, hol a népességre, hol az egyes állam- és társadalmi intézményekre viszonyítva, hol általános, hol belterjes számereje szerint, átlagok és százalékokban kifejezve a

categoryai szerint t. i. csikók, anyakanczák, mének stb. gazdasági, fényüzési lovak stb. aziránt fog felvilágosítást nyújthatni, vajjon a katonai vagy fényüzési célokra vagy pedig mezői munkákra és közlekedési célokra használt lovaknál mutatkozik-e gyaropodás vagy fogyatkozás, mikép hat ki erre a vaspályai ügynek fokozatos fejlődése; a tapasztalás jobbra mutatván, hogy a vasinek terjedése legkevésbé sem hat ki zsidbasztólag vagy csökkentőleg, mint az közönségesen feltételeztetik. A lovakat tartó gazdák számviszonya és a lovaknak a gazdaságilag használt térséghez való aránya támpontul szolgál az egyes gazdasági testek nagyságának megbírálására. Azon arány végre, mely szerint a szarvasmarhatartás a lótenyésztés helyébe, vagy ez amaz helyébe lép, főleg tekintettel az egyes vidékek jellegére, mint péld. népesebb városok szomszédsága, hegyes, róna vagy erdős táj, mocsárok, vagy kimivelt talaj szántó- vagy szőlőföld stb. kulesul szolgálhat felette érdekes következtetésekre, az összes nép és az egyes osztályok közzgazdászati életéről, úgy hogy a puszták számok efféle kombinációk folytán a népelet és a gazdasági viszonyok világos jelenségeivé válnak; ugyan ily kombináció nem csak a baromtenyésztés bár mely ága, hanem az állami és társadalmi élet bármely mozzanatai körül lehetséges, ily kombinatív szellem természetesen csak lassankint, jelesen statistikai tárgyakkal való hosszabb foglalkozás mellett szerezhető; azt kifejteni e tanfolyamnak egyik feladata, melynek főtendentíája azon elméletgyakorlati képességet szerezni, a számokkal úgy bánhatni, hogy *G o e t h e n e k* szép mondata valósuljon: *Zahlen zeigen wie die Welt regiert wird.*

¹⁾ Az adatok mesterkélts csoportosítása elleni gyanakodás gyakran nem egészen alaptalan, részint mivel a hivatalos statistika több államban még nem ment a szépszinezés és ámitgatási hajlamtól, részint mivel sokszor még magántudosok is túljenialis adat-grupirozásokkal növelik a számok elleni természetes gyanakodást, így helyesen jegyzi meg *V o g t*: *Die stat. Bureaus selbst leiden machmal unter den Einfluss politischer Tendenzen, und sind wol auch genöthigt Lücken des Materials durch Suppositionen auszufüllen. Noch gefährlicher umgarnen des Laien überraschende Verbindungen, in welche geistreiche Politiker ein zufälliges Zusammentreffen verschiedener Thatsachen zu bringen verstehen, um daraus Schlüsse abzuleiten, welche eine methodische fortgesetzte Beobachtung sofort in ihr Nichts auflösen würde.*

legkülönbözőbb oldalról úgy vonandó tekintet alá, hogy a fenlevő állameszközök, a nép anyyagi és szellemi erői már az efféle számművelet folytán mint az állam hatályos tényezői jelenkezzenek, szóval a holt számokba élet hozandó, úgy hogy önkényt következtetésekre vezessenek, mert ebben fekszik a számok logikája, mi tulajdonlag egyik főismérve a statistikának, miáltal leginkább különbözik az államtörténettől, jelesen a legujabb kor történetétől, mely szintegy a jelenben mutatkozó állami és társadalmi állapotokat és pedig általános culturmozgalmi szempontból eseteli, de nem statistikai számműtételek alapján, nem is együttes feltüntetés által, hanem az események sora, a történetek folyamában jelenkező tünemények egymásutánja szerint.

III. Miután a statistikának hivatása az állam összes cselekvőségét feltüntetni, a mint az bizonyos időben az egyes concret államokban nyilvánul, nem csak a terület és népben leginkább rejlő alap-erők, valamint a kormánynak rendelkezésére lévő tényleges eszközök és intézmények sorolandók elő, hanem a mód is megismertetendő, melylyel a fenlevő erők az államezél valósítására fordítatnak, nemkülönb az eredmény is t. i. az elért culturfok fel lesz tüntetendő. Léteznek azonban minden államban oly társadalmi viszonyok is, melyek semmi összefüggésben nem lévén az államcéllel, a közigazgatás körén kívül esnek ugyan, de még is a statistikában felveendőek, mint nevezetesen az összes önszegélyzés ügye. — Ezen szorosán vett társadalmi tényezőkre nézve bizonyos ismérv kívántatik, mely szerint a statistikába valók. Ily ismérv egyedül az államfőzél lehet, a sokágu és nemű társas viszonyok közül csak az foglalhatván helyet a statistikában, mi akár a joguralom biztosítása, akár a közjólét előmozdítása szempontjából fontos, minden egyéb akár a családi életből, akár az egyes egyéniségek életnyilvánulásaiból közvetlenül folyó viszonyok a népismének, az antropologianak vagy biostatikának lehetvén tárgya, de nem a statistikának.

IV. A statistika kintünőleg a jelenről foglalkodik. Ez e tudomány első korától kezdve mai napig annyira általános nézet, hogy már magában a statistika szóban fektüdni látszik, miszerint a statistikától mindig a legujabb, mint legtöbb érdekel bíró adatok váratnak. Ezzel azonban koránsincs kimondva, hogy a jelen alatt a szorosán vett mostanság értendő, mert az idő sebes folyamában minden perc a legközelebbi pillanatban már multtá valik, úgy hogy ily értelemben a statistika tényleg nem is képzelhető. Jelen alatt inkább egy az időrohamból kiszakasztott hosszabb rövidebb időszak, és ezen időszakban egyidejűleg közreműködő állam- és társadalmi tényezőknek

együtttes tekintetbevétele értendő olyformán, hogy még valamely rég lejárt korszakról is létre jöhet statistika, ha az arra szolgáló adatok kívánt mérvben kinálkoznak. Egyedül azon körülmény, hogy a szükséges feljegyzések hiányánál fogva ily adatok a régi korból nem igen állnak rendelkezésre, a lejárt korszakoknak statistikáját, ha nem is lehetlenné, mindenesetre felette nehezé teszi.¹⁾ Ebből egyszersmind önkényt következik, hogy a statistikának belbecse nem enyészik el végképen, a mint az idő lejárt, melyre vonatkozik, mert azon időbeli viszonyok hű tükre gyanánt továbbra is szolgál, jelesen a történelemnek, mely feladatát csak statist. adatok alapján oldhatja meg szerencsésen; noha másrészt nem tagadható, hogy alig van tudomány, melynek tartalma annyira változékony, annyira az idő és viszonyok szeszélyétől függő, mint a statistikáé, miután nem csak hadjáratok, forradalmak és egyéb világrendítő események felytán a fenálló intézményeknek hirtelen bekövetkezni szokott gyökeres átalakulása, hanem a csendes és szakadatlan haladásnál a törvényhozói hatalom éber és szerény működése, a szűnet nélküli culturtörekvések rendes áramlata következtében, tehát rendes körülmények közt is az állam- és társadalmi állapotok folytán folyvást akkép változnak, hogy az adatokat évről évre módosítani és a jelenhez idomitani szükséges, sőt hogy gyakran igen rövid idő alatt még a legjelesebb statist. munka is elavulhat, s a sebes folyamban lepördülő események folytán történelemmé válhatik, a nélkül azonban, hogy mint az átalakulást megelőzőtt állapotoknak hű rajza még azon időszakra nézve is teljesen elvesztené minden gyakorlati hasznát.

De habár a statistika már fogalmánál fogva kitünőleg a jelenre vonatkozik, a mult a történelemnek, a jövő a politikának levén sajátlagos tere, mindazonáltal már e tudományág megszülemlése korában felismertett, hogy a legujabbi állami állapotok be sem mutathatók kellő világossággal, ha csak a multa vissza nem pillantatik, ha a most fenálló intézmények csirája és szakonkinti fejlődése szemügyre nem vétetik; miért a statistikába nem csak mindaz felveendő, a mi habár régtől fogva még jelenleg is fenáll, hanem a jelen állapot egész nagyságában s mai jelentőségében gyakran csak úgy levén felfogható, ha annak mikénti alakulása éber figyelemmel kísértetik, kétség-

¹⁾ Moreau de Jonnés: Etat économique et social de la France depuis Henri IV. jusqu'à Louis XIV. Paris 1867. Die amtll. Bevölkerungsstatistik im alten Rom Hildebrand Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, 1866, R a n k e jeles munkái ismeretesek, melyeket ő a velencei köztársaság levéltáraiban talált követségi tudósításokból az ugy. relacziókból merített,

kívül a statistikának egyik elutasíthatlan tiszte, az ecsetelendő viszonyokat időszaki fejlődésük és mai jelentőségüké lett történeti alakulásuk szerint tüntetni fel, annál is inkább, minthogy a haladás vagy hanyatlás rendesen csak efféle visszapillantás segítségével deríthető ki; az összevetés pedig a statistikának egyik leglényegesebb ismérve, összehasonlítás, folytonos egybevetés nélkül valódi statistika nem is képzelhető; legtöbb esetben nem az absolut hanem csak a relativ számviszony szolgálván a társadalmi tényezők mérveül, és legtöbb esetben a jelen állapotok csak a multnak hű, higgadt és pártatlan megbírálása alapján levén részrehabilitálóan megítélhetők.

V. Szükséges végre, hogy a statistika az oknyomozó módszerrel éljen, vagyis az észlelt ténykörülmények nem pusztán magukban véve, elszigetelten, hanem okilagos összefüggésük és kölcsönös kihatásuk szerint olyformán vonandók vizsgálat alá, a társadalmi állapotokat feltüntető egyes adatok oly módon állítandók egybe, hogy az ok és okozat közti viszonylat, és ennek folytán a tünemények szabályosságában nyilvánuló felsőbb rend, valamint a társadalmi életet mozgó és szabályzó törvények hatálya önönmagától félreismerhetlen kifejezésre jusson.

Ebből folyományképen következik, hogy a statistika azon államtudomány, mely biztos adatoknak következtetésre vezető összeállításával valamely államnak a jelen concret állapotokban mutatkozó cselekvőségét oknyomozólag feltüntetni, és így a társadalmi viszonyokban észlelhető szabályosságot okozó törvényeket kifejezésre juttatni törekszik.

A gyakorlati statistikának szervezete; névszerint:

A) A közigazgatásnak rendes orgauumai a statistika szolgálatában.

Statistikai alapok minden államban ugy a törvényhozásnak, mint a közigazgatásnak nélkülözhetlen sarkköve, azoknak hiánya az állam- és népelet fejlődésének egyik sajnos hátránya. Biztos adatok nélkül legtöbb esetben a kormányzás teljes lehetetlen; vagy mikép fog a kormány példaképen csak néprendészeti szempontból magas feladatának megfelelni, ha a népesedés mozgalmi felől, ha a népszám- nak a fenlévő gabonakészlethez és egyéb élelmi cikkekhez való aránya felől, az aratás eredményei, a gabnafélék piaci ára, a mutatkozó való vagy mesterkelt s szinlett drágaság és azt szülő indokok felől, szóval, ha a nép anyagi jólétére befolyást vevő minden mozzanat felől nincsen kellő tudomása? Hogyan lesz képes a főhatalom egészségrendészeti szempontból tüdvösen intézkedni, ha a körnemek és járványok terjedelmét, lefolyását, okait s következményeit, ha a kóralakok képződését elősegítő vagy azok gátlására szolgáló tényezőket, ha a fenálló orvos-egészségi rendszabályok és gyógyintézetek hatályát, a közegészségügyi szervezetnek helyes vagy hiányos voltát biztos adatok fonalan tökéletesen nem ismeri? A jelen század égető kérdését képző szegényügy szerencsés elrendezésében mikép fogja magát a kormány helyesen tájékozhatni, ha a pauperismus terjedelme, annak való vagy látszólagos okai, a közsegélyre szorult egyének létszáma, életmódjuk, segélypénzekben való részesüléstik mérve iránt, valamint a létező köz- és magánsegélyzési források, a köz- és magánjótékony-sági intézetek, takarékpénztárak, zálog kölcsön-intézetek valamint az annyi sokféle águ önsegélyzés közreműködő cselkvősége iránt nincsen kellőképen felvilágosítva. A népgazdasági érdekek gyámolításának fontos ügyében mikép járhatna el a főhatalom, ha a népvagyonnak a természetts főágai szerinti keletkeztere, felosztására s fogyasztására befolyó különböző állami s társadalmi momentumok iránt nincsen tájékozva. Hogy végre a beligazgatásnak többi mind a jelen

viszonyok helyes felfogásán sarkaló ágazatait elhallgassuk, mikép fogná a kormány az állam fináncz igazgatását jelesül az adórendszert illetőleg a tudomány és az államélet igényeit valósíthatni, ha ezen csak statisztikai alapokon megfejthető kérdések szerencsés megoldására szükségelt adattömegnek nincsen birtokában.

Végtelen volna a kérdések hosszú sora, ha az államigazgatásnak statisztikai adatokat nem nélkülözhető egyes működéseit külön akarnók fontolóra venni. Hiszen elég csak arra figyelmeztetni, hogy a kormány hivatva van a socialis élet egyes viszonyainak fejlődését ott mozdítani elő, hol az egyesek korlátolt ereje határt ér. Ez pedig szükségessé teszi a társadalmi körök minden nyilvánulását éber figyelemmel kísérni, szükségessé teszi a társulati körzeteknek ugy, mint az államintézményeknek szerves fejlődését, jó vagy hibás szerkezetét, és mozgalmait folytonos nyilvánosságban tartani.

De érzik is a kormányok, hogy a statistika legbiztosabb ka-lauzok mind a törvényhozás, mind a közigazgatás tág mezején, felkarolták e nélkülözhetlen támjukat, ápolták és ápolják annyira, hogy a kormányok ápoló kezei alatt némileg új neme a statistikának keletkezett, az u. n. hivatalos vagy közigazgatási statistika, ellentétben a magánosok vagy egyesületek által, a törvényhozás és kormányzat hozzájárulása nélkül üzött magánstatisztikai búvárkodással, mindkettő pedig szemközt a statistika tudománnyal, méltán g y a korlati statistikának mondható, mert hivatása nem az adatoknak tudományos feldolgozása, elméleti fejtegetések vagy társadalmi kérdések tudományos megfejtése, hanem az adatok nyomazása, összeállítása és bizonyos rendszer fonálán való közlése; tehát tisztán, vagy csak kiválólag gyakorlati irány az, mit a hivatalos és magan gyakorlati statistika követ.

Legelőször is kiteendő, hogy miféle uton és módon fejlődött ki a gyakorlati statistika egyáltalán, továbbá a hivatalos statistika különösen miféle közegeket használ fel maga szolgálatában, ezek micsoda szervezetet igényelnek egyáltalán, miképen veendőik igénybe és mi módon működhetnek közre a statist. anyag keletkeztetésére.

A 19-ik század elején részint a politikai egyensúly kifejtett rendszere, részint az államhatalom központosítására irányzott törekvések és a burocratiának mindenhatósági tendenciája, részint végre a pénz- és hadügynek túnyomó szerepelése, kivált pedig a szédelgő magasságig felszaporodott államdósság elviselhetlensége és a zilált államháztartások tarthatlansága közel fektették a kormány kötelessé-

gét, ha mindjárt nem korunk humanus szelleme iránti hódolatból vagyis a közterhek igazságos felosztása czéljából, legalább saját fiscalis érdeküknél fogva productiv erőkről és a tehervieslési képességről lehető biztos adatok alapján maguknak kellő tájékoztatást szerezni, és így a mercy centralisatio szerint szervezett államokban mint jelesen Franciaországban, hol már maga a nivellirozó államgépezet műszerve roppant adatkészletet szűkséggel, a hivatalos statistika legelőbb fejlődött ki, ott jelesen I-ső Napoleon mai napig sokat idézteti szokott époly elmés mint igaz mondata szerint: la statist. est le budget de choses, sans budget point de salut publique, korán a hivatalos adatnyomozásoknak formalis rendszere fejlődött ki, és más modern államokban nagyobb kisebb hűséggel utánoztatott.

Másrészt a népek gazdasági fejlődése, a társadalmi érdekek előtérbe nyomulása, a nemzetgazdasági tudománynak felvirágzása az ipar, kereskedés, közlekedés és jelesen az egyesülési szellemnek roppant kifejlése az anyagi élet-tényezők iránt, a bölcészeti tanok social irányban való fejlődése pedig a szellemi és erkölcsi világ tüneményei iránt mind nagyobb érdeket keltvén, a gyakorlati magánstatistika keletkezése-és gyors haladása ott segítettett elő leginkább, hol a self-gouvernement elve uralg, tehát az associatio, jelesen az egyleti s magán gyakorlati tevékenység terén. És minthgy N. Britannia ugyszólván szülőföjde az önkormányzásnak, itt legelő fogamzott meg és nőtt nagyra a gyakorlati magánstatistika, itt valamint az államélet csaknem minden mozzanataiban, ugy e tekintetben is az élet hozta meg az intézményt, sehol a világon, kivéve Brittország leányát az északamerikai szövetséget, nem található a nép minden rétegeibe behatott oly általános statistikai érzet, a statist. műveletek, a pontos szabatos kimutatások szűkségessége iránti öntudat, mint Angólországban, hol a kék könyvek statistikai kivonatait, az óriási postaforgalmat, vagy az igazságügy menetét, a keresk. be- és kivített számilag feltüntető kimutatásokat a nép milliójai, szegények ugy mint gazdagok az egyszerü munkás és napszámos, ugy mint bankár és nagygyáros, a szerény házi körtük iránt legkevésbbé sem közönbös hölgyek ugy, mint férfiak, nem csak pénzzel, igaz mesés olcsón megszerzik, hanem előttünk megfoghatatlan érdekekkel forgatják, tanulmányozzák is. Igen a publicitás és az önkormányzás tápláló emlőin nagyra nőtt britt népben csodálatos mérvben meg van a statistikai fogékonyság, és azért a közérdektől istápolva, a nép hajlamában éltető erőt lelő statistika sehol sem halmozott fel annyi becses kincseket, mint e szigetországban, Albion földé oly statist. adatkincscsel dicsekszik, mint azt a centra-

lisált államban a legmegfeszítettebb kormánybeli erőködés nem képes előteremteni, itt tehát az élet önkényt hozza létre azt, mit másutt roppant államgépi apparatus mellett sem sikerül megteremteni.

Tehát a statistika iránti érdek, publicitás és önkormányzati érzet valódi éltető gyöke a gyakorlati statistikának.

Az államhatalomnak és a gyakorlati életnek ép úgy, mint a tudománynak kölcsönös közreműködése folytán tehát mai nap a statistikai felvételek oly hálózata fejlődött ki, hogy azt, mit Göthe a kath. cultusra vonatkozólag oly szépen jegyzett meg: Im kath. Cultus ist Wiege und Grab, sie mögen zufällig noch so weit auseinander liegen durch einen glänzenden Cirkel heiliger Handlungen in einen stetigen Kreis verbunden stb. most méltán a statist. cselekvőségre alkalmazhatni, igen a statistika felveszi a fiatal állampolgárt, a mint megpillantja a nap világát, és azt kíséri a sirig; mindjárt születése alkalmával a statistika számba veszi, vajjon élve, vagy holtan, törvényes, vagy törvénytelen ágyból született-e, miféle nemből való, első, vagy utóbb szülött-e, ép testtel-e, vagy nem egyik másik érzék hiányával, mert a siketnémák, vakok, kreinek stb. a statistika különös figyelmében részesülnek; meghalt a zsenge magzat, akkor épen a stat. kiváló figyelmét vonja magára, mely korban, mely időtájban, miféle okból történt a kimulás stb. oly kérdőpontok, melyek a gyermekhalandóság fontos kérdésénél kiváló érdekekkel bírnak; ha élethen marad a gyermek, akkor szintén nem kerül el a statistikanak további éber örködését, a mint az iskolaköteles korba lép, feljegyeztetik, és míg az elemi tanodán átmegy, nehezen gyűjtven szellemi tökéjének első filléreit, mindig jegyzékbe vezettetik, befutván pedig a pályát, folyvást szemmel tartatik, akár valamely magasabb tanintézetben folytatja a szellemi kincsek gyűjtését, akár kilép a gyakorlat terére, megküzdendő az élet vizzályaival, különösen a katonaköteles, vagy egyáltalán a gazdaszátilag productiv kor beálltával a fineműek kiváló statist. gondoskodás alanyaivá válnak, szorgosan megvizsgáltatván, hogy miként rója le a született, honvéd és adóalany az állam és társadalom irányában ember létére való kötelmeit, és micsoda hatással bír az reá stb. Házasságra lép az illető, akkor meg kezdődik hosszú sora a tudakolódásnak, milyen korban áll a boldog völegény, vagy menyasszony, hányszor kísértik meg e lépést, micsoda vallást tartanak, miféle kereset után élnek, mily értelmiségi fokkal bírnak stb; ha a házasság élet folyamában vizzályok támadnak, mindjárt ott terem a statistika, feltéve hogy bírólilag vagy jószerivel elválnak egymástól, vagy a kötelék épen fel-

boutatik. Mily féltékenyen kíséri a statistika az egyeseket az erény pályáján, minden sikamlás, minden botlás az erkölcsi világ nagy könyvébe bevezettetik; hát még az öngyilkolás esetében mennyi kérdés intéztetik természetesen azokhoz, kik az iránt tudnak némi felvilágosítást adni: hol, hogyan, mely időtájban, mi uton, mi okból stb. vetett véget életének, hát még az egyéb halálozás eseteiben, úgy hogy igazán állíthatni, miszerint mai nap minden cultur-allám polgára a mint nyeri szeme világát, a társadalmi háztartás nagy könyvében külön lapot nyer, hol a tartozás és követelés rovatában összes életpházisai kérelhetlen szigorral és pontossággal bejegyeztetnek; liber scriptus proferetur, in quo totum continetur. Teljesedésbe megy ma Napoleonnak kívánsága: Sans budget points de salui, ma senki nem kerülheti ki sorsát, különbség nélkül mindenki az élő budgetben szerény számegegység gyanánt szerepel és mint coefficient járul az élet számszerű mérlegéhez.

A követségek és consulátusok, mint a hivatalos statistika közegei.

A követségek és a diplomatiái testület tagjai egyáltalán mint a hivatalos statistikának felette becses közegei jelenkeznek, a mennyiben t. i. tekintélyes állásuknál fogva, mely őket a hivatalos forrásokhoz könnyebben juttatja, az államnak, melynél megbizva vannak belviszonyai megvizsgálására és az általuk képviselt állam hasonviszonyaival összevetésére irányzott cselekvőségüknél, valamint azon körülménynél fogva is, hogy külföldön való hosszabb tartózkodás és kitért társadalmi helyzetük folytán számos érintkezési pontokat s statistikai észlelésekre való alkalmat nyernek, erre inkább minősítvők, mint bármely más efféle előnyöket nélkülöző államhivatalnok.

Jóllehet pedig ujjabb időben a közlekedési eszközök tökélyesbedésével bámulásig megkönnyebbitett és gyorsított utazási alkalom mellett, valamint a kormányok részéről évenként közrebocsáttatni szokott dústartalmu statist. közlemények sokasága mellett, a követségek nem jelenkeznek többé egyedüli forrásképen arra, hogy más államok intézményei felett némi tudomás szereztessék, úgy mint az péld. még a 15- és 16-ik században szükségesnek látszott, mindamellett jelenben is kívánatosnak mutatkozik, hogy a törvényhozók és kormányok új intézkedések létesítésénél a más államokban fenlevő hasonintézményekről szóló adatoknak diplomatiái uton leendő beszerzéséről kellőbben gondoskodjanak, Brittorság példájára, mely minden fontosabb állam- és társadalmi intézmény életbeléptetése előtt összes

magyar kormány részéről különös figyelem fordítatnék azon jelöltekre, kik egyébb minősítésük mellett ezen statistikai tanfolyamban nyert gyakorlati kiképeztetés iránt magukat igazolhatják; ez nem keveset emelné e folyam jelentőségét és serkentésül szolgálna mind a működő tanerőknek, tekintve az előadások minél szélesebb alapra való fektetését, mind a hallgatókra nézve, tekintve az előadások látogatásában tanusítandó szorgalmat.

Egyébb közhatalóságok a statistika szolgálatában.

Minden közigazgatási ágban a hivatalkodás rendes folyamata alatt számos oly adatok merülven fel, melyek egybegyűjtve becses statistikai anyagszert képeznek, közel fekszik a kormánynak jogosultsága, kezelő tisztviselőitől követelhetni, hogy az adatgyűjtéssel foglalkodván, cselekvőségüket legalább részben a statistika szolgálatában fejtsék ki; itt csak azon kérdés támad, hogy miképen, mily terjedelemben, és mi módon kívánhatja az államhatalom az adatok gyűjtését, és a gyűjtött adatok mily alakban és miféle uton állításának egybe és tétessenek közzé.

Főelv gyanánt lenne elfogadandó, hogy minden, bármely fokú hivatalnoktól kötelességszerűleg s külön díjazás nélkül csak azon adatok gyűjtése kívántassék, melyekre ők maguk rendes hivatalkodás érdekében szorulnak, minden e körön túl eső stat. működésre pedig külön jutalmazás vagy egyéb előnyök által ösztönöztesse; mivel csak így remélhető, hogy a különben is hivatalos teendői által igénybe vett tisztviselő ezen egyrészt fáradságos, másrészt ritkán szükségesnek tartatni szokott mellékfoglalkodásra kellő figyelmet és gondot fordítand; magasabb állású hivatalnokoknál természetesen eféle külön serkentés szüksége magától elesik, miután statist. felvévekre való utaltságuknál és a stat. miveleteknek hivatalkodásuk körével való nagyobb rokonságánál fogva, nem különben a főbb tiszteknél méltán feltételezhető kötelességérzetnél fogva azoktól kifejtt stat. cselekvőség minden külön jutalmazás nélkül is joggal követelhető; magától értetvén, hogy a kormánynak kötelessége arról gondoskodni, hogy a tiszti jelöltek nemcsak egyáltalán stat. ismereteket, hanem a statistika szükségességéről teljes meggyőződést is szerezhesse, annak öntudatán, mennyire elmellőzhetlen kötelessége az államhatalomnak, az állam- és társadalmi élet minden viszonyai felől magának biztos tudomást szerezni.

A módra nézve, mely szerint a nyomozásnak kellene történnie, felette kívánatosnak mutatkozik, hogy a kívánt adatok a hely színén, mennyire lehetséges, a felek közvetlen kihallgatása fonálán gyűjtesenek, vagy csak az egyéb úton nyert adatok a főbb hivatalnokok részéről időszakilag teendő körutazás alkalmával kellő örködés alá vétessenek s így mintegy hitelesíttessenek. Ilyformán nem csak tökéletesebb és biztosabb adatok nyerhetők, hanem a közigazgatás gépezetébe új élet és erő hozatik, a burocracia és a nép közti örvény szerencsésen áthidaltatik, a hivatalos statistika iránt nagyobb bizalom gerjesztetik és a tisztviselőknek alkalom nyílik, hogy a socialis élet egyes viszonyaival öntapasztalás útján kellőben megismerkedhetnek. Ez pedig annál könnyebben eszközölhető, minthogy a kormányzó közegeknek a ténykörtülmények iránt körutazási szemlék általi meggyőződését amugy is legtöbb államban, mint a közigazgatásnak egyik ellenőri módját általán befogadva és legtöbb igazgatási ágaknál elvképen alkalmazva találjuk; nem kívánatik tehát egyéb, mint hogy ezen hivatalos körutazások a statistika vidékére is kiterjesztessenek.

Hogy azonban ily hivatalos nyomozások a nép bizodalját nem csak el ne fojtsák, hanem inkább növeljék és fejleszék, a lehető legszelidebb és legkevesebbet sértő módon kell hogy végbe menjenek; a magánélet titkos redőibe való hivatlan beavatkozás méltán ellenszenvet s statistikai műveletek iránti idegenkedést szülven. Kérdés támad tehát, meddig szabad a kormány statistikai cselekvőségének terjednie, azaz mire van jogosulva a főhatalom tekintve az állampolgároktól kényszerítőleg követelhető stat. felderítéseket.

Nincs tagadás benne, hogy az államhatalom ebbeli joga az egyéni szabadság nem csekély korlátolásával jár, mert a főhatalmi jognak kell hogy másrésztől hason kötelem feleljen meg az egyesek részéről, kik szoroson kötelesek magánviszonyaik iránt hozzájuk intézett tudakolódásokra a megkívánt felvilágosítást pontosan és őszintén megadni. E főhatalmi jognak két alapja lehet: a szoroson vett kormányzati, és a tudomány igénye. Előbbi tekintetben maga a közigazgatás célja szabja meg a korlátot, elvképen állván, hogy az állam az egyesek csak ama magán-életviszonyai felől követelhet adatokat, melyeknek általános ismerete az összes államélet fejlesztésének egyik szükséges feltétele gyanánt mutatkozik, vagyis csak oly adat kényszerítőleg követelhető, mely valamely administratív feladat megoldására szükséges; mi azon túl fekszik, administratív szempontból

nem igazolható, és még a kormányzati érveken nyugvó esetekben is a kényszerítő hatalom csak ovatosan használandó, a nép inkább oktatás, a statist. műveletek szükséges és hasznos volta felőli meggyőzés, különösen a statist. felvevések fiscalis iránya és a közterhek száporítását czélozó tendenciája iránt jobbara igen terjedt gyanakodásnak megczáfolása által önkénytes vallomásra birandó; minél inkább fog az egész eljárason a kormány atyáskodó kegyelete át lengni, annál készebb leend mindenki készséggel szolgáltatni a kívánt felvilágositást.

Jóval nehezebb a tudomány véghatárát megszabni, mert tudományos szempontból soha sem lehet mondani, mikor szünik meg a követelés jogosultsága, minden, még a legkényesebb magánéleti körökbe vágó kérdések is valamely magasabb tudományos érdekek lehetségén teljes igazolását; pedig kétséget nem szenved, hogy a kormánynak nem csak jogában, hanem kötelességében is áll a tudomány számára azon alapokat szolgáltatni, melyekre egyrészt hasznos theoriáit fektetni, másrészt a népelet körül felmerülő fontos socialis problémák megfejtésére kívánt anyagot meríteni hivatva van. Itt is azonban csak a közigazgatás czélja szabhatja meg a józan korlátot; mindaz, a miben a kormányzati érdek a tudomány igényeivel össze nem foly, s így ez utóbbi által nem istápoltatik, kényszerhatalommal nem követelhető, hanem az egyesek tetszésére hagyandó, vajjon és mennyiben készek azok iránt is oly felderítésekkel kedveskedni, melyek tiszta tudományos érdekűek.

A hatóságilag gyűjtött adatok ¹⁾ rendszeres összeállítása csak úgy levén lehetséges, ha az adatok egyforma szempontok és egyenlő

¹⁾ Természetesen annak megitélése, vajjon valamely kormánybeli tudakozásnál valóságos közigazgatási vagy merő tudományos érdek forog-e fenn, minden egyes coneret viszonytól függ, és e felett megint nem az egyesek, hanem csakis az államfőhatalom, mint a közakarát törvényes képviselője határozhat. Elméletileg azonban, valamint minden egyéb, ugy ezen souverenitási jogra nézve is szükséges a szabad egyéniség védveül kijelölni a határt és a mérvet, mely ugy mint a többi főhatalmi jogoknál csakis az állam főczéljában található fel; igen helyesen jegyzi meg Mohl (Gesch. u. Lit. der Staatsw. III. köt. 421. lapján): Die stat. Bureaus dürfen nicht vergessen, dass sie keine Staatsinquisitionen sind. Wenn die nutzlose Neugierde derselben in dem Grade weiter zunimmt, wie sie in der neusten Zeit gewachsen ist, so würden noch Tabellen auszufüllen sein, wie oft die Suppe versalzen war, oder die Kinder gezeichnet wurden, von noch geheimeren Verhältnissen des Haus- und Ehestandes ganz zu schweigen. Auch an solche Zahlen liessen sich ja geistreiche Bemerkungen knüpfen und aus ihnen Durchschnitte oder Curven berechnen!

eljárás mellett nyerettek, miért a kérdő pontok, a táblázatok és azoknak egyes rovatai már előre is az egész államban egyformán oly módon állapítandók meg, hogy az adatnyomozó közegek minden külön előkészület nélkül, legfeljebb csak rövid utasítás mellett könnyen eljárhassanak és miután épen a rovatok fogalmazásától függ leginkább az eligazodás nagyobb-kisebb könnyütsége, valamint a szerzendő anyag nagyobb-kisebb haszonvehetősége, ott, hol külön közstatistikai hivatal és központi stat. bizottmány létezik, ezen két organum tiszti körébe tartozik a felvételek rovatait megszabni, másutt pedig ez a központi hatóságoknak, jelesen a ministerium ressortjába vág, miután csak a központi hatóságok jelölhetik ki a főszempontokat, melyeket a közigazgatás szükségelei minden egyes felvételnél igényelnek; természetes, hogy ott, hol központi bizottmány létezik, a kormányzat és tudománynak külön követelményei jóval könnyebben és egyszerűbben hozhatók összhangzásba, mint a hol az hiányzik, miről még többet alantabb.

Az adatok bizonyos rendszeresített alakban való egybeállítása is mint különös statist. tapintatot és magasabb képességet igénylő működés, inkább csak a középhatóságokra (kerületi, megyei, országos hatóságokra) vagy épen az egyes ministeri osztályokra bizandó, annál is inkább, minthogy ezen összeállításnál is az egyformaság egyik elmellőzhetlen kellék, mire természetesen csak a központban nyílik alkalom. Hogy pedig a nagy adattömegből kellő választékkal leginkább az szemeltessék ki, és oly szempontok szerint állíttassék össze, mi közigazgatási és tudományos tekintetből legfőbb érdekek bírnak, ezen művelet, ha arra minden ministeri szaknál külön stat. hivatal nem léteznék, oly előadóra bizandó, ki tüzetesen statist. teendőikkel foglalkodik; a kizárólag, vagy csak kiválólólag stat. ügyletekkel foglalkozó hivatalokban azután önkényt keletkezik az adatok helyes kiválasztására, a feleslegesek elhagyása és a felvett számviszonyok szakavatott csoportosítására megkivánt stat. ügyesség; holott egyéb politikai és közigazgatási ügyek vezetésére rendelt közhivatalnokok efféle mütétellel teljesen megnyugtatólag csak ugy bizhatók meg, ha a tisztviselők alapos stat. kiképeztetéséről egyáltalán kellően gondoskodva van.

Végre az adatok közlését illetőleg legkevésbé sem kívánható, hogy mindaz, mi hivatalos uton szedegettetik, különbség nélkül közzé is tétessék, minthogy a kellően meg nem rostált, vagy épen nem is rendezett nyers adathalomnak szakavatott válogatás nélküli közlése előbb idegenkedést, ellenszenvet, mint rokonszenvet fog

szülni; a publicitásnak ily visszás alkalmazása a statistika hitelét inkább aláássa és csonkítja, mint megszilárdítja. Számözünek soha nem lehet általános vonzereje; elég, ha a hatóságilag nyert anyagból az egyes igazgatási ágaknak közérdekkel bíró eredményei tételenek közzé; elég, ha az arany szemek ügyes kéz által választatván ki, csak az nyújtatik át a nyilvánosságnak, mi az élet és tudományra nézve gyakorlati hasznot ígér; legfeljebb még azt lehet kívánni, hogy mivel ezen elválasztásnál, bármely szakismerettel történjék az, mindig még a hulladékok közt becses részletek fognak maradni, a kormány ezen meddő salakok további kutatását azon férfiaknak készségesen engedje meg, kik elég tudományos képzettséget és hivatottságot éreznek magukban, a holt adattömegben rejlő kincsnek a tudomány érdekében való hasznosítására.

B) Azon statistikai momentumok kiemelése, melyek hazánkban a municipális hatóságok által szemmel tarthatók, és a módszer, mely az adatok közlésére ajánlkozik.

Kétséget sem szenved, hogy a közigazgatási statistika, mint az államigazgatásnak egyik működési ága, belső szervezetével a fenlevő kormányzati létszerhez kénytelen alkalmazkodni, illetőleg ettől kölcsönözni műszerének alakzatát. Hol a municipális élet fejlődött ki és azon nyugszik a politikai kormányzat, a statistika más szervezetet igényel, mint a hol ministeri kinevezésekből indulnak ki a közigazgatási organumok, ezek szoros utasításokhoz jóval könnyebben levén köthetők, mint a nép szabadválasztásából indult municipális tisztviselők. Mindazonáltal, ha a parlamentararis felelős kormány nem pusztá üres szó, ha a központi kormány felelőssége nem merő szójáték, kell hogy az alája rendelt közegek hason felelőségére támaszkodhassék, és kell hogy módja legyen a kormányzási célokra mulhatlan szükséges statistikai alapoknak beszoigaltatását parancsolólag követelhetni. Csakhogy a követelendő adatkészlet mérvére nézve jóval mérsékeltbb igények lesznek támasztandók, mint a megjegesedett bureaucratia rideg schemájába becélt gépies hivatalnokok irányában. Minden a mi egyleti vagy egyéb úton megszerezhető, a megyei hatóság statist. cselekvőségköréből kihagyandó; a beszoigaltatandó adatok mértéke a legszükségesebbre szoritandó; inkább kevés, de biztos adat követeltessék, inkább kevesebb adat szolgáltatassék, de mennyire lehet, gyorsan és szabályosan. Az adat minő-

sége, és a közlésnek gyorsasága, szabályossága sokban helyrephathatja a mennyiség hiányát.

Mennyiben megkönnyítették az adatgyűjtés, összeállítás és beszolgáltatás nehéz műve, ha a megyei és városi hatóságok keblében egy külön statisztikai előadó megválasztatnék, mondanom sem szükséges, a kívánt ismeretekkel és arravaló készütséggel bíró férfiakban nem lesz hiány, ha a jelen, oly meleg részvét kíséretében megindult és oly sűrűn látogatott tanfolyam ezentúl is hasonlósággal fog találkozni. Ez éppen e tanfolyamnak legfényesebb eredménye leendő, ha sikertelend ez uton hazánk ebbeli szükségletét csak némiképp is fedezhetni, de másrészt fenállásának és jövőbeni sikeres működésének legbiztosabb garantiáját abban lelhetné, ha e tanfolyam hallgatói, jelesen a vizsgálatot jó eredménnyel kiállott résztvevői különös figyelembe vétetnének akkor, midőn a közhatósági statist. organumok szabad választás útján leendő kirendelése forog kérdésben. Ha bizonyos minősítés a politikai tisztviselőkben méltán igényeltetik: miért nem a statisztikai célokra szánt organumok részéről is? és miféle teher háromolnék a magyar államra, ha minden megyei, kerület és városi önálló hatóságnál külön statist. előadó-állomás rendeztetnék, nem volna ez ama nagy előny által több, mint felérve, hogy az e tekintetben a többi testvérállamok mögött annyira elmaradt hazánk egy ugrással azok közt helyt foglalhatna, mert ha egyszer minden megye, minden város közigazgatási terén egy statistikailag iskolázott férfi állana rendelkezésre, fokozódó stat. cselekvőség által hihetetlen gyorsasággal kitölthető lenne a különben még soká tátongó hézag.

Hogy ily új szervezet mellett a hivatalos statisztikai cselekvőség tüzetesen minálunk miféle irányban és terjedelemben volna kifejtendő, ez a körülményektől, jelesen első vonalon a kormányzati szükséglettől meg a központi statisztikai organum segélyével kijelölendő magasabb igényektől, másfelől nemzeti intézményeinktől függ; mert ha valahol, bizonyosan csak a nép készséges közreműködése mellett sikertigerő statist. műveletek foganatosításánál a nemzeti intézmények, a nép érdekei tartandók szem előtt, mert erős meggyőződés, hogy minden tekintetbevételük nélkül, bármily czélszerűen létesített statistika, éltető nedvet nélkülöző növény gyanánt csakhamar fogva elhervadni és végképen kidülni.

E tekintetben azonban még más valami szükséges, t. i. a statistikának statistikája. Ez talán első pillanatra szójáteknek látszhatnék, és még is a genialis német statistikus Engelnek

e találó szójárása realis valóságon nyugszik. Midőn ő 1863-ban a Berlinben összejövendő V-ik statisztikai congressuson a poroszoni statisztikai cselekvőséget kívánta bemutatni, csak akkor vette észre, hogy annyiféle statisztikai kimutatások és időszaki beadványok folynak be évenként hol az egyes kormányzéseknek, hol az egyes ministeriumoknak, hogy még a statisztikai hivatal főnöke, maga Engel sem tudta, hogy micsoda kimutatások, miféle időszakokban, kik által, mikor és hogyan szolgáltatandók be, tehát előbb ezt kellett constálnia, vagyis a fennlévő statisztikának (illetőleg statisztikai anyagnak) statisztikája volt készítendő.

Ez nálunk is szükséges: mindenek előtt szemlélt kellene tartanunk a felett, mivel birunk és csak úgy lehetne meghatározni, mi volna még elrendelendő. Igaz, hogy e szemle nálunk soványabban ütne ki, mint Poroszországban, de még is szükséges leendő, már csak azért is, nehogy ugyanazon tárgy felett többrendű és többszörös kimutatás követeltessék.

Hogy tisztelt hallgatóimnak némi fogalmuk legyen, mennyi az, mi a porosz kormányzéseknek statisztikailag nyilvánosságban tartatik, a feljegyzések roppant tömegéből csak azokat kívántam itt rövideden összeállítani, melyek minden poroszországi kormányzéknek előfordulnak és nálunk is ajánkozhatnak, megjegyezve, hogy az itt kisedett tételek csak egy töredékét képezik a „Zeitschrift des k. preuss. statist. Bureau“ 1863. évf. 287. és köv. lapjain foglalt bő kimutatásnak.

I. A lakhelyeket illetőleg:

a külön lakhelyek fontosabb statisztikai viszonyainak áttekintése	minden harmad évben
a lakosztályok változásai (ujak keletkezése s a fennlévők megszűnése)	minden évben.

II. A népességre nézve:

táblázatok a népszámot, az épületeket és marhaállományt illetőleg	minden 3 évben
a katonaság elhelyezése és a népszámlálások revisiója	évenként
az izraeliták személyi és iparviszonyai	minden 3 évben
az újszülöttek, esketett és meghalálozottak kimutatása	évenként

a többes születések	évenként
a be- és kivándoroltak	"

III. A mezeti ipart illetőleg:

a tagosítás menete	évenként
a birtokviszonyok változatai (telekkönyvi átruházások)	"
a mezőgazdasági népesség és a térség az egyes gazd. módok szerint	3 évben
a dohány-, bor-, selyemtermelés, és a gyümölcsfaültetés elemi tanodáknál	évenként
a marhavész állapota iránt	a járvány lefolyása szerint
a hágató állomások és a hágatóstígy eredményei	évenként
a községti erdőállomány és erdőmvelési viszonyokról	"
az évenként kiadott vadászati engedélyek iránt	"

IV. A bányászatra nézve:

a bányászat és hutászati termelés áttekintete	évenként
---	----------

V. A műiparra nézve:

a kézművesek és helybeli szükségletre rendelt iparosok kimutatása	minden 3 évben
a gyár- és nagyobb iparvállalatok és alkalm. gézgépek és egyéb erőművek	"
a keresk. és szállítással foglalkodó ipar- nemek, vendégfogadók, korosmák és irodalmi, valamint részvénytársulati vállalatok	"
az iparvállalatok, melyek 50 és több munkást foglalkodtatnak névszerint	"
a gőzkatlanok hatósági megvizsgálásainak kimutatása	évenként
a gyárakban előforduló balesetek jelesen katlan- pattanás folytán	"
az iparosokat képző tanodák kimutatásai	"

VI. Az országutak és vízépítkezések:

az állam-, ország- és községutak állapotja iránt	évenként
újépítések és utépítések, valamint vízépítke- zések	"
erre fordított költség	minden 5 évben

VII. Kereskedés:

az évi vásárok és sokadalmak jegyzéke	évenként
a vásárforgalom és általán keresked. kamarák tudósításai	"
a főforgalmi piacokról a gabona és élelmi cikkék árjegyzékei	havonként
a vaspálya-, posta- és távirdai forgalom az illető intézetek részéről	"

VIII. Az önsegélyzési ügy:

a takarékpénztárak üzleteredményei	évenként
a segélyzési egyletek és pénztárak üzlete	"
a zálog- és kölcsönintézetek, a szegényügy, ösztöndíjak sat.	"

IX. A közbiztonság:

a börtön és fegyrintézetek feletti tudósítások . .	évenként
a közmunkákra elítélt fegyenczek és büntet- tesek	"

X. A közegészségi ügy:

az orvosok, barom orvosok, gyógyszertárak, szül- lésznők jegyzéke, ezeknek évi szaporodása és fogyatkozása	évenként
a gyógyintézetek és kórodák táblás kimutatásai egészségügyi tudósítások a közegészségi álla- pot iránt	minden 3 évben
a himlőoltás ügye és himlőbetegség elterjedése	évnegyedenként
	évenként

járványok és ragályos kóralakok menete (Cholera)	évenként
közfürdő- és gyógyhelyek állapota felett	minden 3 évben
az ásvány- és gyógyforrások hatálya felett	"
a köz- és magántéboldyák feletti tudósítások	"

XI. A közoktatás és irodalom:

iskolai táblázatok	minden 3 évben
a közoktatástügy feletti tudósítás	évenként
az elemi oktatás állapota felőli igazgatási jelentések	minden 3 évben
a népoktatókat képző tanintézetek feletti jelentések	évenként
a felsőbb tanintézetek látogatottsága feletti jelentések	"
az ipariskolák látogatottsága	félévenként
a hírlap- és időszaki irodalom kimutatása	évenként

XII. A közigazgatás:

a képviselők választásában való részesülés iránt a kerületeket illető statist. viszonyok kimutatása (igazg. eredmények)	alkalmilag
a városi budgetek, községi igazgatás stb. azonfelül a törvényhatóságok, a hadügyi és pénzügyi igazgat. közegek stb. körülményes és részletes tudósításokat tartoznak beszolgáltatni	minden 3 évben
	"
	"

Az eddig csak nagyjából körvonalzott beadványok és tudósítások tartalma a nálunk is figyelembe veendő statistikai momentumoknak jóformán minimumát képezhetné, a beszolgáltatás úgy mint a követelés mérve jövőben azon arányban fokozódhatván, a mint a megyei és városi hatóságok statist. szervezkedése folytán a statist. miveletek iránti fogékonyság mind mélyebb gyökeret fog verni.

Itt különösen még figyelmeztetni kívántam azon hivatalos tudósításoknak nagy előnyeire, melyek az egyes közigazgatási eredmények felett évenként vagy legalább minden harmadévben ama

igazgatási ág kezelésével megbízott főhivatalnokok részéről beszolgáltatandók és melyek például Francia- és Belgoországbán, a porosz birodalomban és másutt helyes visszapillantást nyújtanak a lefolyt időszak legérdekesebb mozzanataira; ezen tudósításokban, ha kellő tapintattal szerkesztvék, ha nem dicsekedési vágyból, hanem kötelességérzet sugallta objectivitásból indulnak ki, ha azokat hűség és őszinteség lengi át, főleg ha a megelőzőtt évtized hason eredményeivel tanulságos párhuzamokat tartalmaznak, a legbecsesebb statisztikai anyag bő tárlata kínálkozik, sőt ezen jelentések néhol egyik másik irányban már oly tökélyre emelkedtek, hogy tudományos alakot öltöttek magukra, mint például Franciaországban az igazságügy statisztikája, Belga- és Svédországban a népmozgalom statisztikája, Angol- és Skóthónban a mortalitás, jelestül a katonassg közti halandóság sttaistikája, Irhónban a kivándorlás, Némethónban a vaspályahgy statisztikája stb.

A mi végre a módszer t illeti, mely szerint a gyűjtött statist. anyag közlendő, itt főleg két alak ajánlkozik, t. i. a táblázati vagyis a szorosán vett számráji mód és a képráji módszer. A szám a fogalom legszabatosabb kifejezése, a táblázat pedig a tünemények mérvét, változatait és szabályosságát szembeszöktető számoknak az átnézetet megkönnyítő rendszeres csoportosítása. A helyesen szerkezett táblázat legegyszerűbben és egyszersmind legvilágosabban tünteti fel az egyes jelenségeket tér- és időszerinti jelentőségükben. Szemközt a józan analysis elvei szerint merőben hiteles adatokból összeallított statist. táblázatnak szabatoságával és jóltevő világosságával megsemmistül minden színleges ellenbizonyíték; a számok megezáfolhatlan érvekké válnak, a szakértelemmel készült számsorozatban gyakran dióhéjba szorítva több igazság, több bölcsesség rejlik, mint vastagkötetű egész munkákban, csak átérezni és érteni kell a néma számnak sokatmondó nyelvét. Ebben mindazonáltal szintén megtartandó a kellő mérték, itt is minden túlzás gondosan elkerülendő, mert igen közel fekszik a visszaélés lehetősége, a számsoroknak túságos bálványozása. Helyesen jegyzi meg Oettingen: „Zahlenreihen werden zum Fetisch, den man sinnlos anbetet, wenn man ohne logisch und sittlich geschulten Verstand hloss die grossen Zahlen anstaunt, und das Forschen darüber vergisst, wenn man lediglich in Quantitäten macht, die qualitativen Unterschiede aber dabei übersieht“ stb. A statisztikai tabellák, ha époly szakavatottsággal készítették, mint szakértelemmel használatnak,

csakugyan képesek Goethe-nek klasszikus mondatát valósítani, hogy számok mutatják, mikép kormányoztatik a világ.¹⁾

A képleges vagy rajzmódszer is igen helyesen alkalmazható ott, hol némely hasonnemű társadalmi tényezők vagy együttesen, vagy sajátlagos lefolyásuk szerint külön, szemléleti módon feltüntetendők. Jóllehet e módszerrel sok visszaélés történt, úgy hogy számos esetben valóságos gyermekjátékká fajult el, azért annak fontossága legkevésbé sem ismerhető félre, kivált ha helyesen alkalmazva kellő pontossággal vétetik foganatba. Pedig háromféle módon használható, vagy tisztán térképilag, péld. valamely államban levő különféle gyár- és műipari telepek, a mezőgazdaság, a bányászat és hutászat, a gyógy- és fürdőhelyek stb. pusztán geográfiai terjedésük és székhelyük szerint ábrázolva; vagy lehet a színek árnyalatai által a legkülönbözőbb népesedési vagy egyéb társadalmi viszonyokat feltüntetni: mint péld. a népesség sűrűségét, a nemzetiségi, confessionalis különbözőzeteket, a születési, esketési és halálozási arányokat stb. mint az Block, Ficker és Buschen-tól Perthes kiadásában megjelent térképeken történik; ugyanazon módon valamely államnak iparosága sőt szellemi értelmisége és egyéb jelenségek is hol világosabb, hol sötétebb színek, egyenes, fekvő, rézsvonalok stb. felhasználásával szembeszökőleg bemutatathatók, mint ez péld. a párisi világkiállításon Ausztria részéről kiállított volt népoktatási, vagy az orosz birodalom részéről kiállitva lett iparstatistikai képeken ön alkalmazva; v. ö. Ber. über die Weltausst. zu Paris. Bécs 1868, 12. füz. 113. lap; sőt ez uton még valamely tüneménynek képződése épugy, mint péld. a hegysorok vonulata és magassága elég világosan szem elé állitható, úgy hogy az egész képződés vidéke mintegy önkényt kiemelkedik. De a legcélszerűtebb, és tjabban leghasználtabb grafiai módszer az, hol a különféle combinatiók, jelesen a tér- és idő közti változatok görb vonalok (görbék) által úgy festetnek le, hogy az eltérések

¹⁾ Oettingen többi közt helyesen mondja: Wenn man auch nur einigermassen bedenkt oder zu beurtheilen im Stande ist, welch eine colossale Vorarbeit in einer guten stat. Tabelle enthalten ist, wie viel Tausende von Beobachtungen, wie viel Tausende von Menschen beim Zählen, Sondern jener Daten theiligt sind, welche mühselige Berechnungen es gekostet hat, auch nur Eine vollständige Tabelle mit allen proportionalen Zahlen, Mittelwerthen und Differenzen zu Stande zu bringen, der wird es auch verstehen, wie das im Schweiss mühselig Erarbeitete dem von grossem Werthe sein muss, der in dem wunderbaren Zahlengefüge die Frucht unermüdetlich beobachtenden und sammelnden Fleisses vor sich sieht stb.

már a görbületek képzéséből, vagyis a maximumok és minimumok közti ingadozások a görbvonatok hajlásából kivehetők. E rajzmód ha helyesen alkalmaztatik, főleg ha a lefestendő mozzanat egyenlő időszakokra, péld. 1, 2, 3 s több évi időközökre, vagy egyes hónapokra, vagy az emberi fejlődés egyenlő szakaira viszonyittatik, nem csak időjáratí és népesedési viszonyokra, jelesen a morbilítas és mortalitás menetére, a járványok lefolyására, nem csak a gabonanemek és egyéb élelmi czikkek ármozgalmaíra, hanem még a moralstatistika terén is igen jó sikerrel használható, mint péld. az öngyilkolásoknak a nem, kor, ok, és időszak szerinti különbözetei; a különféle büntényeknek megoszlása szintén az életkor, foglalkodás, hajlamok, indokok szerint stb. stb., mely tekintethen különösen Gerry munkájához csatolt rajzokon ritka technikai ügyesség tűnik fel, szintugy Parent-Duchatel újabb kiadásában is a térképi forma magas tökélyesedést tanusít; kevésbbé lehet azt a bécsi statist. hivatal részéről a párisi világtárlaton kiállításra jutott dolgozatokról állítani. Ily térképek készítésének technikai oldalával önöket, tisztelt hallgatóm, Dr. T o r m a y fogja megismertetni, miután az orvos egészségügyi statistikában legtöbb alkalom nyílik a carthografiai módnak, sok tekintethen igen helyes felhasználására.

A statistikai hivatalokról általán.

A jelen század beálltával köszönt be a külön statistikai hivatalok létesítésének eszméje. Századunk mindjárt első évében, 1800-ban, alapított meg Bonoparte Luciantól az első statistikai bureau és Napoleon consulnak statistikai felvevések iránti különös vonzalmánál fogva gyors virágzásnak indult olyannyira, hogy már 1806-ban Franciaország egyetemleges statistikáját tartalmazó nagyszerű statistikai munkálat jöhetett létre, de mint Napoleon consul számos egyéb teremtményei kiestek kegyelméből, a mint consuli tisztét a császári koronával felesérelendőnek találta, úgy a statistikai hivatal is, közleményei tetemesen megszorítva, cselekvősege határozott tendenciájú czélokra felhasználva, sőt nemsokára végképen elszibbasztva lön, úgy, hogy a Restauratio alatt az időközben voltaképen elenyészett statistikai hivatal daczára annak felélesztésére irányzott kísérleteknek nem is léptetett többé életbe.

A fegyver zöreje, mely a jelen század első másfél évtizedében lefolyt véres hadjáratok alatt Európa összes vidékeit átrezenté, nem volt kedvező a francia intézmény utánzására és a hol keletkeztek is statistikai hivatalok, mint például már 1801-ben Bajorországban Raglovich tábornok unszolására, Olaszországban Giója alatt 1803—9, I. Sándor czár alatt 1802-ben az orosz birodalomban, 1805-ben Poroszországban, 1809-ben a westfali királyságban vagy 1810-ben kapcsolatosan az államtanáccsal Ausztriában (de hol a megpendített eszme nem tudott testté válni), leginkább csak a hadászati czélokra szükségelt helyrajzi felvevések eszközlésére használtattak fel, úgy hogy inkább topografiai, mint statist. intézetek természetével bírtak, miért még a népszámlálási ügy is, noha már a mult században kifejtett nagyszabású statistikai művelet gyanánt jelenkezik, Angolországot kivéve, e század első két évtizedében mindentűtt többet-kevesebbet elhanyagoltnak mutatkozik.

A közbéke beálltával általán a közigazgatás átalakítására terjedelmesebb statisztikai műveletek eszközlésének szüksége éreztetvén, a statisztikai hivatalok felé is fordult a figyelem, de e tekintetben különösen a juliusi forradalom hatott ébresztőleg, jelesen az oly sok tekintetben serkentőleg előhaladott új állam Belgium példájára, mely valamint sok másban is, különösen mintaszertí statisztikai szervezetével ragyogó példányképe lett legtöbb európai államnak. Itt t. i. miután a hirneves statisztikus Ducpetiaux részéről, még az autonomia kivívása előtt, a terrenum ez irányban sikeresen előkészítetett, a nyert állami önállóság után azonnal (1831) statisztikai köz-hivatal hozatott létre, Heuschling jeles statisztikai vezénylete alatt, mely hivatalos közleményeivel ugyszólván új korszakot támasztott; itt továbbá legelőször azon intézmény is hozatott létre, melyet mint a hivatalos statisztika újjászervezésének lehet mondani legfényesebb, legpracticusabb vívmánya méltán mindentűt örömmel üdvözöltetett, értjük a központi statisztikai bizottmányt, mely az egyes ministeriumok képviselőiből és szaktudósokból összeállított testület hivatva van a hivatalos adatgyűjtés, rendezés és közlés ügyébe tudományosb rendszert hozni, az adatnyomozásnál egységet, egyöntetűséget és összhangzást eszközölni, de egyszersmind a gyakorlati statisztika terén a tudomány magasabb igényeit lehetőleg érvényre juttatni.

Ha e korszerű eszme már magában véve is elég lett volna arra, hogy a hivatalos statisztika összes szervezetének hatalmas lendületet kölcsönözzön, hatványozása még roppant mérvben az által fokozódott, hogy ez új intézmény élére állítottatott nem Belgországnak, nem Európának, hanem a világnak jelenleg első statisztikusa Quetelet, ki mellé és köré mindannyi egyes fényes nevek csoportosodtak, Ducpetiaux, Vischer, Heuschling, Trumper, Partoet, Bivort, Perrot, Faider és egyéb jóhangzatu statisztikusokból fűződött egybe a belg központi bizottmány tagjainak fényes koszorúja. Csoda-e, hogy ily testület mellett a különben is már becses szervezettí belgországi statisztika mintaképpé vált; csoda-e, hogy Belgországból indult ki a leghatályosabb lendület a hivatalos statisztikának átszervezésére az egész continensen, csoda-e végül, hogy innen indult ki és vétetett foganatba ama nagyszerű eszme, melynek a statisztika köszönheti mai nemzetközi természetét és jelentőségét, értem a statisztikai congressusokat, melyeknek elseje, mint alantabb meg lesz mutatva, Brüssselben, a modern statisztikának klasszikai földén gyülekezett egybe.

A központi bizottmányféle intézmény gyakorlati és tudományos szempontból nevezetesen azon körülménynél fogva ajánlkozik kitűnő mértékben, hogy ez uton minden egyes ministerium a szándékolt statistikai műveleteknél saját érdekeit legegyszerűbben olyformán juttathatja érvényre, hogy ugyanazon egy tárgyról nem szükséges mindannyi külön nyomozásokat tenni és így az egész statistikai nyomozási ügy módfelett egyszerűsítettik, gyakran egy-egy új rovat felvétele által a különben szükséges leendett külön felvetés levén elkertülhet. Miért daczára annak, hogy némely szakférfiak, sőt mondhatni európai tekintélyek ez intézmény ellen nyilatkoztak¹⁾, mégis számos európai államokban magának utat tört, és Ausztriában, Olaszországban, Spanyolhonban, Svédországban, Würtembergben, Hessen nagyhercezségben, sőt még az orosz birodalomban is efféle központi bizottmányok hozattak létre, nem ugyan egyenlő szervezettel, sem ugyanazon hatáskörrel, de jobbára mint oly organumok, melyek hivatvák új statist. műveletek megindításánál hol csak tanácsadólag, hol határozatilag közreműködni, és hivatalos statistikai dolgozatok felett a legfelsőbb ellenőrködést gyakorolni. E bizottmányok majd a statistikai hivatal felé, majd melléje rendelvek, sőt néhol keblükből kiinduló bizottságok által a statistikai műveleteket közvetlenül vezénylik. Hogy a porosz birodalomban az 1860-ban létesített hason bizottmány voltaképen elaludt, úgy látszik, nem áll minden vonatkozason kívül az ottani statistikai hivatal jeles főnöke Engel

¹⁾ Engel ugyan sehol nem nyilatkozik egyenesen roszalólag vagy határozottan visszautasítólag a központi bizottmányokról, hanem mégis kicsinylőleg, mert számos helyekből kéri, hogy nem nagy barátja ezen intézménynek, így péld. Zeitschr. des preuss. stat. Bur. 1863. évf. 118. lapján: in manchen Ländern ist man von der Erschaffung solcher Centralstationen wieder zurückgekommen, während man zur selben Zeit in andern Ländern glaubt, dass damit nun das goldene Zeitalter der Statistik anhebe! stb.; dass sich für die stat. Forschungen eine einheitliche Leitung nöthig macht, das dürfte wohl Niemand bestreiten, ob aber die Form der Central-Commission am besten diesen Zweck erreichen lässt, darüber sind die Stimmen merkwürdigerweise selbst da getheilt, wo diese Schöpfung einst ihren Ursprung nahm; alig eltitkolható gunynyal tehát nyilatkozik ez intézmény felől, sőt Wagner egyenesen abban gátot talál: Hauptsache ist, így mondja: tüchtige persönliche Initiative, die durch kein Kolegialsystem geschaffen werden kann, ja in demselben in der Regel weniger Unterstützung als Hemmung zu erwarten hat; minek ellenében Oettlingen helyesen megjegyzi: für die tüchtige persönliche Initiative wird ein Colegialsystem kein Hemmniss, sondern ein unumgängliches Vollzugsmittel sein; sonst muss die Beobachtungsthätigkeit der Einzelpersönlichkeit resultatlos sich im Sande verlaufen oder durch Zersplitterung sich absorbiren.

ezen intézmény iránt kevésbé kegyeletes nézeteivel, jóllehet maga Engel a florenzei statisztikai congressuson e feletti sajnálatát határozottan kijelentette; többi közt így nyilatkozván: „So ist denn zum Nachtheile der preussischen amtlichen Statistik eine Schöpfung zum Erliegen gekommen, deren Wirksamkeit gerade bei den durch das Jahr 1866 hervorgerufenen Veränderungen die erspriesslichste hätte sein können. Ueber lang oder kurz wird man jedesfalls wieder auf eine ähnliche Einrichtung zurückkommen müssen. Csak hogy ő az e téren szerzett tapasztalás után az ily központi bizottmánynak keletkezését nem bureaucratikus uton óhajtja, hanem kapcsolatban egy kifejlett statisztikai egyleti hálózat központi vezényleésével.

Mennyire felelt meg ezen intézmény a köztvárosoknak, arról legilletékesebben tanuskodnak a statisztikai congressusok erre vonatkozó határozatai; így már a brüsseli congressuson kimondatott: a legbiztosabb eszköz a statisztikai felvetések és közlésekben kívánt egység elérésére minden államra nézve, úgy látszik, egy központi statisztikai bizottmány vagy hason intézmény létesítésében kínálkozik, mely a főigazgatási ágak képviselőiből áll, oly férfiak hozzájárultával, kik tanulmányaik s szakismereteik folytán úgy a gyakorlatot javíthatják, mint a mérő tudomány szempontjából felmerülő nehézségeket elháríthatják.

A párisi congressuson (1855) az ugyane tárgyra vonatkozó kívánalom már határozottabban hangzik: a congressus t. i. óhajtja, hogy minden államban egy központi statisztikai bizottmány vagy ahhoz hasonló intézmény létesíttessék, mely az államigazgatás legfőbb ágainak képviselőiből és egyéb oly személyekből álljon, kik tanulmányaik és special ismereteik szerint képesek a gyakorlatot helyreigazítani és a pusztán tudományos természetű akadályokat elhárítani. Midőn pedig a berlini congressus elé tüzetesen azon kérdés vonatott, vajjon és mennyiben a központi bizottmányok az egyes államokban helyeseknek bizonyultak, a congressus nem csak határozottan oda nyilatkozott, hogy ez intézmény teljes életrevalónak bebizonyult, és hogy az különösen oly országokban sürgősen ajánlkozik, melyekben a közigazgatás egyes osztályai egymástól különváln, közel fekszik a veszély, hogy a statistika egyoldalulag fogna kezelteni, hanem maga a központi bizottmány szervezete iránt markirozott módorban olyképen formulázta határozatát, hogy a statisztikai központi bizottmánynak nem csak véleményező, hanem maga hatáskörében (mely természetesen nem lehet executiv) határozó hatóságnak kell lennie. A határozathozásnak pedig az államhatóságok min-

den általános hivatalos felvetéseire olyformán ki kell terjednie, hogy semminemű felvétel helyt ne foglalhasson, mely akár tartalmára, akár a kivitel alakjára és a nyomozás módjára nézve a központi bizottmány által nincsen elhatározva vagy csak jóváhagyva.

Az utolsó florenzei congressuson végre a korábbi határozatok új szentesítést nyertek, mert itt is kimondatott, hogy a nagyobb statisztikai műveletek élén oly szakemberekből összetett bizottmánynak kell állania, kik úgy hivatalos állásuk mint személyes minősítésük szerint erre egyaránt hivatvák. E bizottmánynak hivatása a tudomány és a gyakorlat igényeit megállapítani, a felvetések módszere, az adatgyűjtés terve, és a statisztikai anyag rendezése és közlése felett határozni.

E congressuson azonban az egybegyűlt kormány- és szakférfiak az által egy hatalmas lépéssel tovább jutottak a hivatalos statistika szervezése ösvényén, hogy Dr. Castiglioni-nak e tárgyra vonatkozó javaslatát a kormánybeli delegátusoknak figyelmébe ajánlván, azokat felkérte, hogy a feletti nézeteiket a legközelebbi congressus előkészítő bizottmányával közöljék, ez utóbbira bizatván, vajjon a kérdéses javaslatot kívánja-e a napirendre kitzüni, vagy sem.

A szóban forgó javaslat és annak a florenzei congressuson történt tekintetbevétele mindenestre félreismerhetlen jelzője egy újabb örvendetes haladásnak.

Napjainkban ugyan elég terjedt azon általános öntudat, pedig még kormánykörökben is, hogy a statistika nem pusztán a közigazgatás, hanem egyszersmind a tudomány szolgálatában is áll, jóllehet e kettő összeéshetik, ha minden közigazgatás egyáltalán tudományos alapra és nem merő üzleti routinera lenne fektetve; mindazonáltal még messze állunk attól, hogy bármely statusban a statistika kivárlólag tudományos szempontból kezeltetnék, sőt legtöbbyire még a mellérendeltség viszonya sem méltattatik kellőképen; statisztikai felvételek jobbára merőben gyakorlati, közkormányzati célokból, és csak igen kivételesen még némi tudományos célokra, vétetnek eszközöbe; a statistika mint önczél még sehol nem szerepel.

Az utilitás elve, mely minden statisztikai műveletnél, minden stat. tanulmánynál előtérbe nyomul, nem keveset gátolja annak önczélzatos kifejlődését, és e tekintetben jóval mostohább sorsban van mint legtöbb testvértudomány; így senkinek nem jutna eszébe mai nap a történelmi tudományok, vagy még a csillagászatnak hasznát kétségbe vonni, vagy csak gyakorlati alkalmazhatóságuk szerint megítélni azoknak fontosságát, míg statisztikai operatióknál mindig

a praktikus, közvetlen és kézzelfogható haszon a főindító érv, pedig ha a tudomány magas érdekétől vezénylett statisztikai kutatások folytán sikertült volna már az állam és népelet legtöbb viszonyaiban valószínűleg uralgó törvények felismerésére jutnunk, kétségkívül sok social kérdésben egészen más lenne tájékozottságunk, és ezen társadalmi törvények ellen napjainkban még egészen igazoltaknak látszó erőkördéseket époly száanalommal vennők, mint péld. a mult századok alchymisticai vagy astrologiai törekvéseit. Másrészt minél inkább tör előtérbe a statistikának tiszta tudományos iránya, annál inkább onyészik el a még oly gyakori közbizalmatlanság a stat. műveletek iránt, melyekben még mindig valamely politikai célzatot, különösen a közterhek növelésére irányzott kormánybeli fiskális szándokot szoktunk sejtteni.

A statistika tudományos érdekének előtérbe való juthatása pedig annak a közigazgatástól lehető teljes függetlenítését igényli; önezél gyanánt kell, hogy az jelentkezzék. Correnti olasz államtanácsos, ki a florenczi congressuson mint a hivatalos statistika szervezése tárgyában kiszemelt előadó működött, már ez eszmének határozottabb kifejezést kölcsönzött, azon ohajtást fejezven ki, hogy a statistikának oly autonom állás adassék az államban, melyent jelenleg már az igazságtígy élvez, mely jól rendezett szabad államban saját törvényes körében teljesen független.

Ha mindjárt a nevezett államtanácsos Correnti még távolnak tartja az időt, a midön ezen autonomia testté fog válhatni, mégis ezen öntudat már hallhatólag kopogtatott be, és a mondott előadót azon eszme felállítására vezette, hogy miután a stat. hivatalnak ket-tős feladata van, t. i. egyrészt a társadalmi jelenségek alapos megfigyelése, másrészt a szerzett anyagnak kormánybeli célokra való eldolgozása, a stat. hivatalos közegnek tulajdonkép két osztályra kell szakadnia: az egyik a szabad, tudományos kutatásra, a másik a nyert eredményeknek gyakorlati értékesítésére; tehát már kimondatott szüksége a felosztásnak tudományos és technikai statistikára.

Ezen általa megpendített eszmét Dr. Castiglioni bővebben kifejtette és formális javaslat alakjába öntötte; miután az inditvány a congressus által képviselő tagjainak különös figyelmébe ajánlva lön, és így a legközelebbi congressuson nyilván közvitatás alá fog bocsáttatni, érdekes azzal közelebb megismerkednünk; az pedig így hangzik:

1. Minden államban stat. hivatal szervezendő az államigazgatás összes vidékein, valamint a physikai, erkölcsi és gazdasági éle-

tet, meg a tudományt érdeklő jelenségek iránti statisztikai anyaggyűjtésére, rendezésére és közlésére.

2. Ezen hivatal, mint a statistika egyáltalán, autonóm főigazgatóság alakjában közvetlenül a minisztertanács elnöksége alá rendelve, főnöke felelősség mellett ellenjegyzési joggal felruházandó mindenre nézve, mi nem a stat. körüli kiadásokra, új stat. felvételekre és rendkívüli közlésekre vagy állandó hivatalnokok kinevezésére vonatkozik.

3. Ezen a főigazgató illetékessége alul kivont ügyek iránt maga a miniszeri tanács, elnökének ebbeli megkeresésére, intézkednék.

4. A főigazgatónak jogában kell állani a közlevéltárakat megvizsgálni és felhasználni, valamint az alattas hatóságokkal közvetlen hivatalos érintkezésbe léphetni. E jog azonban az egyes ministeriumok, vagy ressortjukba vágó általános stat. műveletek irányában csak a miniszerelnöktől, vagy saját kezdeményezése, vagy a főigazgató, vagy a legközelebbi pontban érintett bizottmány kérelme folytán nyert felhatalmazás alapján lenne gyakorolható.

5. Egy tanácskozó, végrehajtó hatalommal fel nem ruházott bizottmány kirendelendő a végett:

a) hogy a miniszerelnök meghívására új vagy rendkívüli stat. felvételek, az eddig használt nyomozási módszerek megváltoztatása vagy új módszerek behozatala és a nép önkénytes közreműködésének módja felett tanácskozzék;

b) hogy saját kezdeményezésénél fogva mindazon reformokat javaslatba hozza, melyeket akár a rendes és rendkívüli közlemények, akár a nyomozások módozatára nézve czélszerűeknek ismer el;

c) hogy az egyes ministeriumok által a különféle szolgálati ágakban feldolgoztatni szokott tárgyaknak a főigazgatóságnál leendő összepontosításáról gondoskodjék.

6. E hármas feladat teljesítésére a bizottmány két osztályra lenne szakítandó, egy tudományos s gazdasági, és egy technikai s hivatalos osztályra; a fenebb a) és b) pont alatt elősorolt teendők az I. osztály vagy az egész bizottmányuk, a c) alattiak a II. osztály illetékessége alá tartoznának.

7. Az első osztály a nemzetgazdaszat-, statistika és tudomány kitünő szakférfaiból lenne összeállítandó; ezen osztályban (valamint az egész bizottmányban) egy a legislativa képviselőtestülete által az országgyűlés tartamára választandó tag vinné az elnök-

séget, a többi tagok a főhatalom által a ministeri tanács javallata alapján lennének meghívandók; a stat. hivatal főigazgatója született tagja a bizottnánynak.

8. A második osztály annyi tagokból lenne összeállítandó, a hány külön ministeri szakma van, és pedig oly ministeri tisztviselőkből, kik a statistikában egyáltalán, különösen saját hivatalosztályuk statistikájában legjártasabbak. E sectionak elnöke a főigazgató, ki leghelyesebben egyszersmind az egész bizottnány másod elnöke lehetne. A másod sectionak összehívása az elnöklő főigazgató által történik, és kötelező határozatokat hozna minden új stat. felvételek, vagy a rendszernek minden fontosabb megváltoztatásai iránt.

A bizottnány által czélszerűeknek talált felvételek, statist. ki-dolgozásoknak és az egyes ministeriumok ressortjából való tudósítá-soknak fogantatását az illető szakminister és az alája rendelt hatóságok irányában a bizottnány másod osztályának illető tagja közvetitené.

A statistikai hivatalok az egyes európai államokban.

Azon általános irány kijelölése után, mely a hivatalos statistika szervezésében az utóbbi időben uttörőnek mutatkozik és a legújabb haladást e téren jelzi, áttérek az egyes európai államokban fennálló statist. hivatalok és időszaki közleményeik rövid megismertetésére.

Az államok sora méltán Franciaországgal kezdhető meg, mely első felismerte a hivatalos statist. működésnek szükségét, és noha a Napoleon consulsága idejében felállított első európai statist. iroda utóbb nyom nélkül elenyészett és 1830-ig külön központi stat. hivatal nem is állított fel, mindazonáltal az időből is egész sorával találkozunk a legbecsesebb hiv. közléseknek, így jelesen a kereskedelmi forgalom felett már 1816-tól kezdve, az ujjonczozás eredményei felett 1818 óta, a gróf Peyronnet által indított tanulságos tudósítások a büntető törvénykezés felett és 1821 óta meg a polgári és kereskedelmi törvénykezés iránt is; a Vicomte de Caux által 1829-ben megindított comtes de la justice militaire, melyek epochalis jelentőségűekké váltak, a Peyronnet által megalapított bűnvádi statist. kimutatásokat pedig 1827 óta Guerry-Champneuf valóban classikai szabatosággal kezdte kiadni.

Valóságos statist. közhivatal azonban csak 1834-ben jött létre; Thiers kereskedelmi minister t. i. az angol becses statist. közlemények által arra ösztönözve, lön annak alapítója, mely Moreau de Jonnes vezénylete alá került, ki is nem sokára kezdte meg a statistique de la France czimű hivatalosközlemények hosszú sorát.

A most uralkodó III. Napoleon császár, mint sok másban, a statistika szervezésében is magát hívottnak érezvén, a nagybátyja által létesített államintézményeket tovább fejleszteni, valamint a mulasztásokat némi providentialis önérzettel helyreütni, 1853-ban a közgazgatási statiskának és Legoyt Moreaunak a hivatal főnökségbeni utódja vezénylete alatt új szervezetet kölcsönzött; minden cantonban t. i. külön statistikai bizottmány hozatott létre; ezen bizottmányok a cantonban talált községek száma szerint szint-

annyi albizottmányokra oszlanak, melyek a földmivelés, kereskedelem és közmunka ministeriuma alá rendelt general-hivatal által kitöltött kérdőpontokra a kívánt adatokat szolgáltatni tartoznak; mely adatgyűjtélékek a cantonbeli bizottmányok részéről átvizsgálva, az alpraefectek részéről hol a mezőgazdasági, hol az ipar- és kereskedelmi kamarákkal, hol egyéb testületekkel további megrostálás és véleményadás végett közöltetnek, és csak e szakértő testületek velős tudósításai fonalan az illető praefect által készítettnek az egész megyét illető statist. dolgozatok; a praefectek azonkívül is köteleztettek nemcsak kívánt egyéb felvilágosítások magadására, hanem minden statistikai szempontból érdekes okiratnak a statistikai bureauak való közvetlen beküldésére.

Valamint tehát a közigazgatás többi ágai, ugy a statistika is a merev centralisatio szerint van szervezve, e tekintetben azonban a központosítás csak üdvösnek mondható, az adatok hivatalos uton sehol sem gyűjtetnek oly részletességgel és mégis oly gyorsasággal mint Franciaországban, a statistique de la France-féle közleményből már a második sorozatnak 15. kötete jelent meg, az utolsó 15-ik kötet: statist. de l' assistance publique de 1854—61.; hopitaux et hospices, enfans assistés, bureaux de bienfaisance. Strassburg 1866. És Angolhon példájára 1863. óta itt is a nagyobb közleményekből egy 15. évi eredményeket egybefoglaló rövid kivonat jelenik meg: „resumé statistique des 15. dernières années“ czim alatt; ezenkívül a már fennebb érintett tudósítások évről évre folytatva jelennek meg mint a: compte général de l' administration de la justice criminelle, és de la just. civ. et com. pendant année 1865. Páris 1867; compte rendu des opérations pendant les exercices 1864 et 1865. Brux. 1866 stb.; stat. centrale de l' adm. des prisons stb. pour l' année 1865. Páris 1866; statist. des naufrages stb. pendant les années 1862—65. Páris 1866 stb.; statist. medicale des hopitaux de Paris 1861—62. Páris 1867 stb.

Nagy-Brittania, tekintve a hivatalos statistikának központosítását, épen ellentétje Franciaországnak; itt statist. közhivatal mai nap sem létezik, mind a mellett, valamint már másutt említettük, az észak-amerikai államokon kívül sehol sem halmózik fel annyi statist. anyag, mint Britbirodalomban¹⁾, a hol a népnek kereskedelmi fő-

¹⁾ Mily bő tömege az adatoknak Angolhonban már a jelen század első éveiben keringhetett, onnan is kitetszik, hogy az 1801—26-ig szűnyegre került fontosabb okmányokból parlamenti határozat folytán készített kivonat nem kevesebb, mint 300 nagyrét kötetre terjedt.

foglalkodásuk szülte számérzeténél, a nagy publicitás és sajtószabadságnál, az önkormányzati elvből folyó közszellemnél és kiválólag a nép minden rétegeibe behatott parlamentarismusnál fogva az élet minden viszonyai iránt bő adatok előbb mint bármely más europai államban gyűjtettek, csakhogy kevésbbé államhatóságok mint egyéb organumok útján, és hogy nem valami központi hatóság, hanem maga a parlament tekintetett és jelenleg is tekintetik ama közmedenczének, melybe az adatgyűjtéléknek kell befolynia, a kék könyvek ez által dús adattárrá váltak, melyekbe még a statist. hivatalos organumok is évenként beszolgáltatják a kívánt adatokat, úgy hogy már 1849. óta szükségesnek látszott azokból sommás átnézeteket közrebocsajtani, t. i. a mindig 15 évre terjedő: „statistical abstract for the united kiadom-féle közleményeket, az utolsó 1866-ban jelent meg és az 1851—64-ig terjedő időszakra vonatkozik, hason kivonatok a britt gyarmatbirtokra nézve is megjelennek, valamint a statistical tables relating to the colonial and other possessions of the united kingdom. London 1867 (már a XI. kötet az 1864. és 1865. évre vonatkozólag).

P e e l Róbert-től 1828-ban indult ki első lendülete az adatok rendészeti és közigazgatási nyomozására. Lord Auckland alatt pedig 1832-ben a kereskedelmi ministeriumként működő keresked. hivatal (board of trade) mellé külön statist. osztály rendeztetett be (statistical departement), mely a hírneves Porter vezénylete alá helyeztetvén, kezdte meg sorát azon jeles közleményeknek, melyek tables of the revenue, population stb. czim alatt a kereskedelmi forgalomról, vámügyről stb. szóló felette becses adatokat leginkább a consuli tudósítások alapján, ép oly dús tartalommal, mint megbecsülhetetlen gyorsasággal teszik közzé.

A népesedési viszonyok szemmeltartására, jelesen a születések, esketések és halálesetek feljegyzésére 1863. óta létezik egy fajlajstromzó hivatal (General-Register Office), mely a népmozgalmi adatokat évenként a parlament eléjuttatja és a népszámlálás eredményeit is összeállítja, a meynyiben ez ügyre fennálló bizottmány annak egyik alkatrészét képi; élükön áll jelenleg is a jó hírű Graham és Faar Vilmos, az utóbbi mint a statist. osztály feje egyáltalán úgy tekintetik, mint Angolhon hivat. statistikájának főnöke. Az évi közlemények e czim alatt jelennek meg; annuel report of the Registrar-General of births, deaths and mariages stb.

E két tüzetes stat. organumon kívül, minden egyéb hatóság, jelesen az egyes hivataloknál egyéb alkalmazott tisztviselők maguk bő adatokat szoktak gyűjteni, mint jelesen a tengerészeti hivatal tisztjei,

az adószedők, a bélyeg- s vámügyeket vagy a fogyasztási adókat kezelő tisztek, a posta, igazságügy, rendészet hivatalnokai stb., és ezen minden rendszer nélkül gyűjtött adatok majd egyes államtisztviselők, majd magántudósok által nagy szorgalommal rendbe szoktak szedetni, az illető ministeriumok pedig azokat nem saját nevében, hanem az illető szerzőnek neve alatt terjesztik a parlament elé; mert itt ezen bár hivatalos forrásból meritett gyűjtemények nem a ministerium tekintélye és czége alatt, hanem privát szerkesztőjük czime alatt kelnek és kerülnek forgalomba; miért nincsenek is annyira kitéve az ellenzék heves megtámadásainak, mint ezelőtt a francia statistikai források. Franciaországban jelenleg is, noha az ellenzék már egyáltalán csaknem közbotrántkoztatásig megszelidült, a hivatalos statistika minden közleménye a dolog természete szerint ministeri okmányoknak tekintetvén¹⁾. Így például már évek óta a törvénykezési statistika Redgrave Samutól és újabban Sir Grey Györgytől ernyedetlen szorgalommal dolgoztatik fel; a szárazföldi haderő statistikájával Tulloch ezredes és Balfour orvostudor foglalkodik, a hadi tengerészet statistikáját szintén évek óta Dr. Bryson és Burnett Vilmos állítják össze. Eredetiek azon rendőri táblázatok, melyek 1857. óta az u. n. „miscellaneous statistics of the un. kingdom“ czimű közleményekben a gyanus néposztályok felett közöltetnek; de legtöbb statistikai anyag nyújtatik az u. n. reportsokban, melyek évenként a statistikai bizottsányok részéről felette bőségesen tétetnek közzé, de melyekről, mint az enquete rendszernek kifolyományáról alább szó leend.

Belgországhban, mint már említve lett, 1831. óta egy a belügyi ministerium alá rendelt statist. közhivatal és azonkívül minden ministeri osztálynál külön statistikai hivatalok léteznek, melyeknek dolgozatai szintén azon központi bizottsány vezénylete alatt

¹⁾ Egyik sajtószerűség a britt egyesült birodalomban, hogy míg Angolországban a parlament milliókat szavaz a népszámlálási és népmozgalmi ügy statistikájára, de a baromösszeírásra még egy fillér sem költetett, másrészt Írthonban épen a baromállomány és egyáltalán a mezőgazdaság statistikájára már akkoron évenként 200,000 frt költetett, midőn az évi születések és halálozások constataállására még egy fillér sem engedélyeztetett; azért Írthonban a mezőgazdasági statistika ritka tökélyre emelkedett, az agricultural statistics of Ireland 1863. Donellytől a legjobb efféle munkák közé számítható. Jeles statistikai szerkezettel és felköltött statist. cselekvőséggel találkozni a britt gyarmatbirtokon is, kivált az e tekintetben különösen jeleskedő ausztráliai gyarmatban.

tétetnek közzé, mely 1841-ben a közhivatal mellett léptetett életbe, és mely egy állandó elnök s titkáron kívül, a királytól jobbára az egyes miniszteri osztályok főbbrangú tisztviselői közül választott tagokból és magántudósokból áll olyformán, hogy minden másod évben a tagok egyharmad része kilép, kik más beálló tagok által pótoltnak, mi azon üdvös hatással bír, hogy a közigazgatási hivatalnokok ezáltal a statistika lénye és feladata felől helyesebb nézeteket nyernek, és a statistikai műveletek technikai s szellemi oldalával jobban megbarátkoznak; ily érintkezés pedig legelőbb megingathatja ama balvéleményt, mintha az egész statistikai bölcsesség csak meddő tabellafaragásban, vagy a számsorozatok merő lelketlen összeillesztésben rejlenék; az által pedig hogy koronkint egyéb szakértők s tudósok a tanácskozmányokban részt vesznek, e testület a tudomány igényletével is folytonos összeköttetésben marad. Egyik további megbecsülhetetlen előnye még azon visszonnosságban keresendő, melybe a közp. bizottmány a statistikai hivattal az által kerül, hogy ez utóbbinak főnöke mindenkor egyszersmind a közp. bizottmánynak állandó titkára, tehát a statistika mindkét közegénél ugyanazon egy személy a főemeltű, mi a kettő közti jó egyetértést és kölcsönös viszonylatot nem keveset gyámoltja. Különben a statistikai közhivatal, mint tulajdonképi végrehajtó statistikai hatóság, ezentúl is hivatva van az állam közstatistikáját szerkeszteni és közzétenni, népszámlálási és egyéb statistikai műveleteket megindítani, az állam-kézikönyvnek szerkesztésére szükséges adatokat, valamint más államok statistikai közleményeit megszerezni, a bel- és külföldi hatóságokkal folytonos levelezésben állani, a statistikai levél- és könyvtár felett ügyelni és a közp. bizottmány hirneves közlönyének, t. i. az u. n. : „bulletin de la commission centrale“ szerkesztéséről gondoskodni. A belgországi jeles tartalmu hivatalos közlések e czim alatt jelennek meg: Documents statist. du royaume de Belgique publiés par le departm. de l'interieur 1857—67, 11. kötet. Továbbá minden tíz-tíz évben egy az egész évtized összes mozzanatait feltüntető, mindannyi monografiákból álló nagyobbszerű statistikai munka adatik ki e czim alatt: Statistique générale de la Belgique; exposé de la situation du royaume pour la période decennale de 1841—50, és utóbb 1851—60-ig; azonfelül évenkint jelennek meg az u. n. exposés de la situation administrative des neuf provinces de la Belgique.

A német államok még nem emelkedtek az egységes szervezet ama színvonalára, hogy egy közös stat. organummal bírnának, még az egység felé szerencsésebben haladó északi német szövetségben is eddigelé hason intézmény teljesen hiányzik¹⁾. A német vámegegyletben csak közös, egy időben ugyan, de minden államban külön elvek szerint eszközöltetni szokott népszámlálásokkal találkozni, melyekkel némelykor még egyéb felvételek szoktak egybekötteni, mint péld. 1861-ben a kéz- és iparművességeké; különben csak még vám és kereskedelmi, répacukor és szeszgyártási közös statistikával dicsekszenek; az egyes német államok közt legjelesebb szervezett a porosz birodalom statistikai hivatala, mely már 1810-ben Hoffmann igazgatósága alatt azzá alakult, de csak 1848 után Dieterici igazgatósága alatt (1846—59) nagyobb publicitást, Engelnek főnöksége alatt pedig 1860 óta félreismerhetlen lendületet és productivitást nyert, olyannyira, hogy e hivatal közleményei, melyek jobbara az ép oly genialis mint ernyedetlen szorgalmú főnöke közvetlen termelényei, a legelső európai államok stat. kiadmányaival méltán mérkőzhetnek²⁾. Az előbbi „Tabellen und amtll. Nachrichten über den preuss. Staat“ helyébe három különböző közlemény lépett, t. i. a) Zeitschrift des k. preuss. stat. Bureau s 1860—68. VIII évfolyam, mely minden tekintetben a tudomány mai színvonalán áll; b) Jahrbuch für die amtll. Statistik des preuss. Staates, eddig két évfolyam, t. i. 1863 és 1867-ből, a harmadik évfolyam, mely a mai kiterjedés szerinti porosz államnak összes viszonyait fogja tárgyalni, sajtó alatt van; c) végre „Preussische Statistik“ czim alatt, időhöz nem kötött

¹⁾ B. Reden indítványára, ki Berlinben statistikai együletet léptetett életbe, és Zeitschrift für deutsche Statistik című folyóirat megindításával egy közös statistikai hatóság alapját vélte lerakhatni, a frankfurti nemzeti gyűlés első üléseiben egy közös statistikai bureau eszméje került szönyegre ugyan, és erre külön választmány alapított, sőt a központi német kormánytól három kitünő statistikus (Czörnig, Schubert és Hansen) szakavatott véleményezéssel bizatott meg, és még a birod. ministerium által az egyes államok többféle abba vágó felvilágosítások megadására szólítottak fel, de előbb, sem a kívánt felderítő feleletek beérkeztek volna, a birodalmi hatalom felbomlásával a tervezett egyesülés dugába dűlt, a Reden-féle folyóirat is a német kormányok részvétlensége folytán mint elharvadt lap létele másod évében megszűnt lenni.

²⁾ A porosz birodalmi hivatalos statistikának története különben bővebben található következő a berlini statistikai congressusban diszadományképen kiosztott munkában: Die gesch. Entwicklung der amtlichen Statistik des preussischen Staats; im Auftrage des Directors des preussischen statistischen Bureaus bearbeitet von Richard Böckh. Berlin 1863.

füzetekben megjelenő kútforrási gyűjtések, miből 1861—68, 14 füzet jelent meg (több mint 300 iv).

A többi államok közt kitünőbb munkásságu stat. hivatalok léteznek: Bajorországban Hermann¹⁾ jeles vezetése alatt, melynek becses közleményei 1840 óta szakadatlanul folynak „Beiträge zur Statistik des Königr. Baiern,“ eddig mintegy 14 füzet, „Die Bewegung der Bevölk. im Königr. Baiern 1857—62, München 1863“ stat. Szászországban Engel virágzásnak indította az ott 1831-ben egy központi egyletből kiindult stat. hivatal, melynek közleménye: Zeitschr. des stat. Bureau des k. sächs. Minist. des Innern (most a 12-ik évfolyamban) igen jeles tartalmu; Württembergiában Meminger vezénylete alatt 1820—40-ig mint egyszersmind helyrajzi intézet, sokféle becses közleményeket indított, annak halálával azonban többféle változásokon ment keresztül, sőt 1850-beh egyedül topografiai minőségében hagyatott fenn, stat. jellegéből egészen kivetkezettve levén, legujabban megint statistikai minőségét felvette, miután a többször már említett Rümelin államtanácsos vezénylete alá jutott, egyéb kiadásai közül különösen kiemelendő: „Würtemb. Jahrbücher für vaterl. Geschichte, Geografie, Statistik und Topografie“ czimü folyóirata. Vannak továbbá külön stat. hivatalok Baden nhgben 1850 óta, de önálló hivatal gyanánt csak 1866 óta, noha egyik ága a statistikának, t. i. a bünvádi, épen Badenben, a híres criminalista Mittermaier tanárkodása szinpadán, már akkoron (1829-ben) ritka buzgalommal üzetett, midőn a többi német államokban erről még nem is álmodtak. Meklenburg-Schwerinben 1851 óta közleményei „Beiträge zur Statistik Meklenburgs“ 1867-ben egész az 5-ik kötetig terjedtek. Braunschweig hggben 1853 óta, Oldenburg nhgben 1855, Nachrichten stat. über das Grossherz. Oldenburg 1867-ben a 9. füzet; Hessendarmstadtban 1861 óta; továbbá a thuringiai egyesült államok részére van 1862 óta Jena városában egy külön statist. hivatal, melynek Dr. Hildebrand jeles nemzetgazdász szakavatott szerkesztése alatt megjelenő folyóirata nagy részvétnek örvendez; vannak továbbá még a szász és anhalt hgségekben, továbbá Bréma, Lübeck és Hamburg városában, hol stat. hivatalok, hol stat. bizottmányok, mely stat. hivatalként működnek, péld. Zur Stat. des bremischen Staats 1867; Jahrb. für die amt. Stat. des Bremischen Staats, vagy Jahrb. stat. der Freien und Hansestadt Lübeck 1867;

1) 1868. nov. 25-én meghalt.

Statistik des Hamburgischen Staats (Ergebnisse der Volkszählung vom 3. Decemb. 1866) Hamb. 1867 stb.; egyik főmunkásságuk abban leginkább nyilvánul, hogy rendszeren évenként egy Hof- und Staatshandbuchot adnak ki, melyben többrendű stat. adatok foglalvák.

Valamint a német birodalom államai közt még jelenleg is, dacára az egység felé hatalmasb irányulásnak, közös statistikai organum hiányzik, ugy természetesen annál inkább az olasz statusok közt, addig míg egységes állammá nem olvadtak egybe, ily központi stat. hivatal hiányzott, a Napoleon hódításai következtében keletkezett olasz köztársaság, utóbb királyság csak ephemer tünemény volt, melynek megszűntével az 1803-ban Giója igazgatása alatt létrejött központi stat. hatóság is rövid létel után sirba szállt, az egyes olasz statusok közül leginkább Szardínia, a két szicíliai királyság és a minden tekintetben mintaszertű Toskana nagyhercegség különös figyelmet fordított a hivatalos statistika művelésére. A mint azonban az olasz államnak sikertilt önállóságra vergődni és a központosítás szellemében egységes organikus államtestképen szervezkednie, főgondjai egyikének tartá a hivatalos statistikát is ez irányban szervezni és a florenczi stat. hivatal, valamint a később (1862-ben) keletkezett közp. bizottmány az ujonan alakult királyságnak központi stat. organumaivá váltak. A megújult állam- és társadalmi élet bő anyagot szolgáltatván, a stat. közp. hivatal az egyes tartományokban részben fenmaradt, részben megalapított bizottmányok közreműködésével oly munkásságot fejtett ki, hogy Olaszország mai nap a hiv. stat. közlemények terén ugy mennyiségileg mint tekintve a minőséget, kiténő helyet foglal el az európai culturállamok sorában.

Igy csak az újabb dolgozatok közül említjük: Movimento della stat. civile nel anno 1864 Florenz 1864. Instruzione publica e privata 1862/3; instr. primeria Flor. 1865; Movimento della navigazione 1860—63, Flor. 1864; 4 kötet; saggio di stat. delle opere pie dei circondari e comuni Turin 1864; annuario stat. italiano per cura Correnti e Maestri (a két stat. organum főnökei); stat. delle case di pena anno 1865 stb. Firenze 1867; stat. del commercio Fir. 1866; stat. della industr. manuf. del Regno d' Italia anno 1865 Fir. 1867; Meteorologia italiana anno 1866. Különben hogy mily lelkes buzgalommal műveltetik a fiatal államban a statistika, annak egyik szóló tanúsága az, hogy a párisi világtárlat alkalmával megjelent special catalogusok közt az olaszországi, tekintve annak jeles statistikai szerkezetét, egy vonalon sorakozott a belg- s angolországival, melyek pedig épen e tekintetben különösen remekeltek; de

el is lön ismerve a fiatal statusnak e dicséretes statistikai törekvése, midőn Florenz városa lön kiszemelve, mint az utolsó volt stat. congressusnak szinpada

A déli státusok közül mind Spanyolország, mind Portugália a mult évtizedek mulasztásait dicséretre méltó igyekvéssel helyreütni sietnek: jelesen Spanyolországban a többi államintézményekkel a hivatalos statistika is soká parlagon hevert, ha mindjárt nem hiányoztak statistikai feljegyzések, mint jelesen a cortes elé terjesztetni szokott finánczállapotok iránt, vagy a hivatalos lapban közöltetni szokott közoktatási ügy iránt; de legtöbb társadalmi viszonyokra nézve, még a népesedési mozgalmakra is, annál inkább a műipari, kereskedelmi, forgalmi statistikára és kivált a statistikai organum szervezésére felette kevés történt; valamivel nagyobb gonddal üzetett a statistika a szomszéd Portugáliában, noha a közleményekben kívánt létszeres összefüggés itt is voltaképen hiányzott, de 1856-ban Spanyolországban és 1859-ben Portugáliában a modern statistikai szervezet meghonosittatván, mindkettőben egy köz- és több alárendelt statistikai hivatal, meg Spanyolhonban központ bizottmányféle intézmény léptettetvén életbe, az egyik és másik állam oly erélyesen és oly kecsegtető sikerrel léptek a haladás ösvényére; hogy tekintve a jelen évtizedben létrehozott statistikai publicatiók ugy mennyiségét mind minőségét, számos e téren már régóta jeleskedő államokkal bátran kiállják a versenyt, sőt a portugáli közlemények statistikai tekintélyek által oly becseseknek ismertettek el, hogy a legjobb ebbeli dolgozatokkal megmérkőzhetnek. Állításunk igazolására feljegyezzük itt a két ország legújabb statistikai közléseit, így Spanyolország részéről: Estadística general del Comercio stb. en 1866, Madrid 1866; estad. gen. del com. exterior de Espana, Madrid, 1866; estad. de la administr. de Justicia en lo Civil stb.; valamint de Just. en lo Criminal. Madr. 1866; estad. de la produccion de los Montes publicos (közerdei termelés) Madr. 1866; Memoria sobre el progreso de les Obras publicas (a közmunkák statistikája) Madr. 1864; jelesen: Revista general de Estadística 5-ik évfolyam 1866. stb., valamint az anuario estadístico de Espana publ. por la Junte gen. de Estadística 1862—65. Madr. 1867. Portugália részéről: Estadística criminal de 1853 a 1861 Lisbon 1864; Estat. des Escoles primarias stb. (az elemi oktatásról) Lisbon. 1867; estat. de instruccao primaria stb. Lisb. 1867; Orçamento de lei de recita e despeza stb. (az állambháztartás) de 1864—65.; Quadros estat. de servicio a cargo stb. Lisb. 1867. és jelesen Consul-

tas des juntas geraco dos districtos administr. Lisb. 1857—65. 3. köt. stb.

Az északi államok közt Svéd- és Norvégia különösen mai napig fentartá régi statisztikai hírnevét, Svédország a legrégebb időktől szakadatlanul folyó populationistikai műveletekkel dicsekszik, e tekintetben legtöbb európai államot felülszárnyalván; statisztikai köz-hivatala Berg szakavatott vezénylete alatt általános elismerésben részesül; Norvégiának külön statisztikai hivatala van Kjaer elnöksége alatt, összes hivatalos közlései 1861 óta „Norgos officielle statistik“ című közlönyben egybefoglalvák, a svéd hivatal igen termékeny publicatióira v. ö. Vogt Statistik-féle cikkét Rottek Staatslexicon-jában. Hason jeles szervezet és dicséretre méltó statist. cselekvőség a dá n h o n i statisztikai hivatal részéről mutatkozik, melynek több mint 25 kötetre felszaporodott munkálatai európai hírt elnöke D a v i d vezérlése alatt a legjelesebb dolgozatok niveaujára emelkednek.

Németalföld, mely már 1826-ban statisztikai hivatallal bírt, de hol tulajdonképp csak 1848 óta egy újjászervezett statisztikai hatóság létezik B a u m h a u e r elismert statisztikai tekintély tapintatos vezetése alatt, szintén felköltött statisztikai tevékenységnek hazája, jöllehet az 1858-ban létrejött központi bizottmány, mintán költsége a kamara által meg nem szavaztatott, 1862-ben megint eloszlódott, a számos és jeles közleményei közül csak az utolsót említjük: „Statistische bescheiden von hat Koningrijk der Nederlanden. Gravenhage 1867.“

Orosz birodalomban az 1852 óta a belügyi ministerium keblében rendezett statisztikai bizottmány és 1858-ban életbe léptetett kétosztályú központi bizottmány folytán a hivatalos statisztikára új korszak támadt, jelesen mostani igazgatója a jó hírből álló S e m é n o f f vezetése alatt a közlemények mind nagyobb elismerésben részesülnek; mint a statisztikai táblázatok 1863 (a népesedési statistika Buschentől kidolgozva); anyagszer a hiv. statisztikájához, a műipar, kereskedelem, halászat, a jobbágybirtok statisztikája stb.; 1866 óta megjelenik egy külön statisztikai évkönyv a központi bizottmány által szerkesztve, vagy az európai orosz birodalmi gazdasági és statistika térképe Petersburg. 1867. stb. De bár mennyire tágosabb mezeje nyílik is a statisztikai műveletnek a mai orosz birodalomban, főleg a földhöz tapadt volt jobbágyság megszünttével beállott gyökeres társadalmi átalakulás folytán, bármily dicséretes buzgalommal üzetik is a statistika, a

birodalom roppant kiterjedésében, a gyér népesség csekély műveltségi fokában, valamint a közigazgatási organumok akarathianyában még oly nagy akadályok mutatkoznak, melyeket még a legbuzgóbb statisztikusoknak, a legnagyobb erőfeszültségnek sem sikerül voltaképen leküzdeni.

Sőt újabban még Rumania és a szerb fejedelemség is szervezett statisztikai hatóságokkal birnak; az előbbi 1859, az utóbbi 1862 óta, amannak közleményei e czim alatt jelennek meg: *Annale statistice pour 1860—62 par Martinnu capu alu officiului statisticii stb.*, az utóbbiéi szerb nyelven és francia tartalomjegyzékkel: *statistique de la Servie par Vlad. Jakschitsch chef de section au min. des finances à Belgrad 1863 stb.*

Helvétia 1860 óta egy szövetségi statisztikai hivattal, meg két cantonalis bureauval bir (Bern és Lausanneban), amaz Wirth ismeretes nemzetgazdasági író főnöksége alatt elismerésre méltó törekvéssel igyekszik Sveicz honnak a statisztikai téren régóta kivívott jó hírét fentartani és öregbiteni, miért itt oly sok és oly jeles közleményekkel találkozunk, melyek a legjelesebb efféle dolgozatok közt sorakoznak, mint például: *Mittheilung über das Brandversicherungswesen der Schweiz 1862*, *comerce de la France avec la Suisse 1851—60*; *Handel der Schweiz mit Italien 1864*; *Waarenverkehr der Schweiz mit dem Zollverein und Oesterreich 1865*; *Beiträge zur Statistik des Cantons Bern 1860—64*; *Statist. du Canton de Vaud Lausane 1864 stb.*

Sőt napjainkban annyira elterjedt a statisztikai hivatalok hasznos volta iránti öntudat, hogy már több városi község is külön statisztikai hivattal birnak, mint például Páris, Bécs, Berlin, Nápoly városa stb., melyek azon városokat illető statisztikai miveletekkel foglalkozván, szintén becses dolgozatokkal gazdagítják a statisztikai hivatalos források gyűjteményét, mint például: *Berliner Stadt- und Gemeindekalender und statistisches Jahrbuch für 1867*, *mit einer Karte über die Verbreitung der Cholera im Jahre 1866*; *Relazione della Commissione nominata della Giunta di Statistica comunale di Napoli 1867*. Párisban már 1821-ben gróf Chabrol seine-megyei praefect által hozatott létre egy statisztikai hivatal; végre a bécsvárosi statisztikai hivatal élén áll hazánkfia, Pest-Pilis megye volt főorvosa Dr. Glatter, ki már többrendű közleményeivel gazdagította a statisztikai irodalmat.

Hátra van, hogy még az ausztriai-magyar monarchiának statisztikai szervezetét rövideden érintsem. Mint már emli-

tettem, 1810-ben egy topografi-statistikai hivatal felállítása került szóba, de az eszme az akkori sulyos hadjáratok idöben nem valósíthatott meg, s csak tíz évvel reá, 1819-ben, az elejtett eszme újra karoltatott fel, báró Schvizen állittatván a nem is létezett és utóbb egész 1829-ig létre sem jött hivatal élére, tehát az eszme megint csak terv maradt, míg 1829-ben báró Baldacci a legföbbs ellenöri hatóság elnökének, jelesen pedig annak másodelnöke báró Metzburg erélyesb fellépése folytán a statistikai hivatal létre jött ugyan, de csak titokban működött, a statistikai táblázatok egész 1842-ig mindannyi államtitkok, elvonva a publicitástól, gondosan öriztettek és csak némely bizalmi férfiaknak engedtetett meg a bepillantás vagy mint jelesen Springer bécsi egyetemi tanárnak azoknak használása, a nélkül azonban, hogy szabad lett volna azokra mint forrásra hivatkozni. Metzburg halálával az osztrák hivatalos statistikára új korszak az által támadt, hogy az administratív statistika igazgatóságává átalakult statistikai hivatal élére 1841-ben azon férfín hivatott meg, kinek neve az ausztriai statistikával évtizedeken át egybefonódott, t. i. báró Czörnig, ki úgy a statistikai táblázatoknak beltartalmára és szerkezetére létesített reformjaiival, mint jelesen azoknak hábár csak részben kiviyott közrebocsátával jóformán alapítója lön az ausztriai hivatalos statistikának ¹⁾; 1842-ben kezdödött meg a publicatiók sora: Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, noha az évi első táblázat czimlapján már a XV. évfolyam szerepel. De csak az 1848-iki év mozgalmái kavarták fel mint sok más tekintetben a statistikai téren is volt általános tengést, noha sem az 1850-ben befészkelödött merev centralisatio, sem a birodalom mindkét államterületén teljes virágzásban diszlett bureaucraticus mindenhatóság, sem a magyar állambirtokon mesterkéltén fejlesztett statikai cselekvőség nem vala képes az éltető nedv, t. i. a közbizodalom hiánya miatt, virágzásnak indítani a külterjüleg ugyan gyarapodott, de belterjüleg megfogyatkozott statikai tevékenységet. Hozzájárult a 15 éven át különös virtuositással gyakorlott experimentalis politika fonalán a statistika mezején is folyt új meg új szervezési kísérletek szülte ingatagság, mely nem csekély gátolt szolgált rendes statikai

¹⁾ Stein: „Die Verwaltungslehre. Stuttgart 1866 jeles munkájában Czörnigét Legoyt és Engellel együtt az europai népszámlási ügyek főregeneratorának mondja.

munkásság sikeresebb kifejtése ellen.¹⁾ A közlemények sora ennél fogva szaporodott ugyan, de belbecsük nem gyarapodott, így jelesen a statisztikai táblázatok új folyama nyitott meg, mely azonban nem tudott gyorsan előre törni, 1849 óta egész maig ezen forrásbeli munkából csak négy kötet jelenvén meg (ha mindjárt, mint Ficker állítja 1500 ivvel). Ezen oly lassan megjelenő, most is csak 1859-ig terjedő táblázatok mellett 1852-ben egyes füzetekben megjelenő közlemények indítottak meg: *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, miből egész 1868-ig 14 évfolyam jelent meg, rendszeren négy-négy füzettel, mikben az évről évre felvételni szokott terjedelmes bányászati és halászati statisztikán kívül, az általános statist. anyag oly szerény mérvben foglaltatik, hogy jobbra csak egyes tartományokra, vagy egyes igazgatási ágakra vonatkozó monografiákat tartalmaznak és az utóbbi időben leginkább a központi bizottmány tárgyalásai töltik be a soványtartalmu füzeteket; jóllehet egyben másban mint például a mult évi folyam négy füzetében a Duna és mellékvizői hajózás- és forgalmi mozgalmak, vagy az ideiben a lajthántuli államterület népességi mozgalmak, az 1866-ki hadjáratban volt hadseregbeli veszteségek stb. dicséretes kivételt képeznek.

Az 1860-ban a monarchia lajthántuli részére is hasadván az alkotmányosság hajnala, a statisztikai cselekvőségnek is új, az eddiginél tágasb mezeje nyílt, jelesen mióta a birodalmi tanács képviselő házának már 1862-ben kifejezett ohajtásához képest az 1863. jan. 31. kelt l. m. elhatározással életbe léptetett központi bizottmány kezdte meg kétségkívül érezhetőleg fokozódott működését; a reá következő évtől megjelenő és eddig 4 kötetre terjedő *Statist. Jahrbuch der oest. Monarchie* elég gyorsan a legközelebb lejárt évek főbb mozzanatait közli, a mellett a keresk. forgalmat kimutató táblázatok: *Ausweise über den ausw. Handel der oest. Monarchie* czim alatt, valamint azoknak sommás átnézetét nyújtó: *Übersichten der Waaren Ein- und Ausfuhr*, szintén elég gyorsan jelennek meg; eddig mindkettő 1861—66-ig terjed; a *Tafeln zur Statistik* helyett pedig indítottak meg az u. u. *Übersichtstafeln zur Stat. der oest. Mon. für die Jahre 1861 és 1862*. Az 1864/5. tanévvel életbe léptetett stat. közigazgatási tanfolyam is a közp. bizottmány kezdeményezéséből sarjadt ki, úgy hogy az alkotmányos élet megindultá-

¹⁾ V. ö. *Statist. administrative Vorträge im Wintersem. 1866/7*. Bécs 1867, jelesen, 19—34. lapon. *Skizze einer Geschichte des k. k. statist. Bureau in den Jahren 1829—66*, vom Regierungsrath Dr. F i c k e r.

val tagadhatlan haladás mutatkozik a statisztika terén, csakhogy a közigazgatási átalakulás legujabb stadiumában, midőn a még meg sem állapodott kormánygépezet statist. czélokra alig vehető igénybe, és a közjogi egyezkedés fonálán az előbb a birodalom mindkét államterületére kihatót bécsi stat. organumnak szűkebb, egyedül a lajthántúli területre szorított hatásköre jutott a nélkül, hogy ennek az új viszonyok szerinti átszervezéséről, valamint a magyar államterület statistikai hivatalával leendő szorosabb összefüggésének miképeni fentartásáról eddig még kellőleg gondoskodva lett volna, félreismerhetlen pangás állott be, mely ugy reméljük, meg fog szünni, sőt a két stat. külön organum közti nemes versenyzéssé fog átalakulni.

A magyar állam a hivatalos stat. szervezésében az újabb kor vívmányait tartotta szem előtt, a közp. bizottmány alakjára egy országos stat. tanács hozott létre, mely csak némi vonásokban tér el a brüsseli közp. bizottmánytól; annak szervezete a következő: 1. a stat. tanács a földm., ipar- és keresk. ministerium kebelében az egyes ministeriumok küldötteiből, valamint a szaktudomány és egyes társadalmi osztályok képviselőiből alakul; 2. a ministeriumok küldötteit az illető minister jelöli ki, a szaktudósokat s többi képviselőket a keresk. minister hívja meg közreműködésre, kik, ha a meghívásnak engednek, a tanács tagjaivá válnak (meddig, az nincs meghatározva); 3. feladata: szakismereten alapuló tanácssal támogatni a kormányt mindazon kérdésekben, melyek az országos statistika ügyével szoros kapcsolatban vannak, irányt szabni a hivatalos stat. működésnek, és a közigazgatás, a tudomány és az élet igényeinek összhangzatos kielégítésében a kormánynak segédkezet nyújtani; miért a ministerium által kiadandó stat. közlemények közrebocsátatásuk előtt, véleményezés végett vele közlendők; 4. a stat. tanács havonkint egyszer, ha a szükség kívánja, többször is gyűlést tart, melyen a minister vagy helyettese az államtitkár elnököl, mindkettő akadályoztatása esetén a tanács tagjai közül választ magának elnököt, ki az ülésben az elnöki teendőket viszi (ez sajátos intézmény, mely ezen testületet a személyes kezdeményezésben rejlő egyik hatályos rugótól megfosztja ugyan, de másrészt azt a burocratiai ridegségtől szerencsésen megóvja, és közelebb hozza muncipalis életünk egyéb institutióihoz); 5. a tanácskozási sorrendet a minister beleegyezésével a stat. szakosztály vezetője állapítja meg, ki a tanácsnak szintén tagja levén, egyuttal előadja a tárgyakat; 6. az egyes ülésekről szóló jegyzőkönyv vezetésével egyik osztálytag bizatlik meg; 7. a stat. szakosztály által kijelölt és tanácskozás alá bocsá-

tott, valamint a min. kiküldöttek által előadott tárgyak befejezésével az egyes tanácsstagok indítványai s javaslatai kerülnek tárgyalás alá; 8. fontosabb tárgyak, vagy hosszabb tanulmányt igénylő munkálatok a tanácskozás előtt nyomtatásban közöltetnek a tagokkal; 9. a tanács csak tanácskozó testület ugyan, mindamellett a közigazgatás s tudomány igényei szerint indokolt véleménye, általános szavazattöbbség szerint, határozatképen vezetetik a jegyzőkönyvbe; 10. ily határozatok foganatosítása a minister jóváhagyásától függ, ki ezt a maga útján eszközli; a stat. tanács egyes bizottságokat küldhet ki kebeléből, melyeknek tagjai ha a megbízást elfogadták, abban eljárni tartoznak stb.; a többé-kevésbbé lényeges pontokra nézve, valamint a statist. szakosztály, szervezetére és a stat. tanácsnak eddig inkább előmunkálatok létrehozásában nyilvánult tevékenységére nézve, a hivatalos statist. közleményekre lehet utalnunk, melyekből eddigelé 4 füzet jelent meg, mikben a stat. tanácsnak egész működése az egyes filcék során át részletesen megismertetve van.

VII.

A statistikai congressusok.

A statistikai congressusok nagyszerű eszméje az első londoni világkiállítás alkalmával szülemlett meg, fényes tanuságául annak, hogy epochalis vállalatokban számos egyéb hatalmas eszméknek termékeny magva rejlik. A statistikai felvételek- és közlésekben az egyes államoknál tapasztalt nagy különbségek t. i. a világműfárlat esarnokában találkozott statistikusokat azon eszmére indíták: valamennyi államban eszközzendő adatumozási egyforma-
ság érdekében international gyülekezet létrehozását megkísérteni. A belgországi központi bizottmány, melyből annyi korszerű statistikai reform indult ki, e nagyszerű eszmének valóstítását magára vállalván, azon indítványnyal lépett saját kormánya elé, hogy a statistikai észlelések modorára, valamint a statistikai közlemények alakzatára nézve közegyetértés utján nyerendő megállapodás végett az összes statistikai hivatalok főnökei, úgy mint a statistikának egyéb ápolói és mivelői egy Brüssel városában tartandó nemzetközi congressusra hívassanak egybe. A minden jóra hajló belgokormány nem késett a kívánt meghívásokat az egyes kormányokhoz intézni, mely korszerű, a közigazgatás valamint a tudomány érdekeitől egyaránt istápoltt meghívás nem csak Europa legtöbb államaiban, hanem azonkívül is élénk visszhangra és készséges méltánylásra talált, és Brüssel városa, mely 1853-ik évi augustus hóban a tengerészet-időjárati figyelésekben érezhetővé lett közös rendszer megállapítására több világrészből összecsoódult szakértők tudós tanácskozmányainak vala szinpada, a reákövetkezett hónapban a hivatalos statistika képviselőit s a statistikai tudomány látkörén tündöklő tekintélyeket magában foglaló fényes körzet hasonczélra irányzott szaktudós értekezéseinek lön színhelye. Sajátszerű találkozás, hogy a természeti és az emberiség^e jelenségei egyformább figyelésére ugyanazon városban, ugyanaz időben békés international gyülekezet időzött, ama tudós férfiu, Quetelet

Adolf elnöksége alatt, ki ép oly jeles csillagász, mint kitünő statisztikus.

Azon körülmény, hogy Belgium mint az európai diplomatiától kijelentett semleges terület a souverainek képviselői legalkalmasabb találkozáshelyének ajánkozott, és hogy az európai diplomatiát megszokta volt az elhunyt nagy fejedelemben a böles közvetítőt tisztelni, az európai cabineteket arra bírta, hogy félretéve a különben oly érzékeny féltékenységtiket, félretéve nagy hatalmi állásuk szülte versenykedést, hivatalos statistikájuk főnökei által magukat képviseltették. Angol, Francia, Ausztria és Poroszbirodalom épugy, mint a másod-és harmadrangú államok, sőt még Egyptom is a belg kormány meghívására dicséretre méltó készséggel jelentek meg. A nagyobb hatalmasságok közt ez alkalommal csak az orosz birodalom tűndöklött távolmaradása által.

A hivatalos képviselők mellett a tudós vendégek fényes kosztortja gyült egybe, és Villermé, báró Reden, Varrentrapp, Levi, Say (Horace), Mittermaier, Brown, Whewell, Pfaff, Vissering, Schubert, Fallati, Ashert, Bertini, Hübner, Guillaumin, Garriér, David, Babage, lord Ehrington, Czieszkowsky s annyi egyéb celebritás sereglett össze a tudományos és gyakorlati statistika érdekeit támogatóndók, kiknek ép oly szívélyes mint tünepies fogadtatásban és mindennemű kiténtetésében a nagylelkű fejedelem és hasonszellemtű királyi családja nemes buzgalommal vetélkedtek a közhatóságokkal, intézetek, testületekkel sőt Brüssel városa összes lakóival; ebben is, valamint az egész eljárásmodban Belgorszag irányadója lön minden utóbbi congressusoknak. Páris, Bécs, London, Berlin és Florenz városában mindenütt ugyanazon lelkes, szives fogadtatás a fejedelmi kormány és a nép részéről, sőt Londonban a boldogult királyférj Albert herczeg a világkiállítások alkotója, Quetelet-nek nagy tanítványa, jeles beszéddel maganyitotta meg a congressust, oly beszéddel, mely a legjelesebbnek ismertetett el, mi valaha a statistikáról mondatott.

Czélzata ezen a tudomány igényletei érzetéből keletkezett tudós gyülekezetnek nem annyira döntő szabványok s kötelező határozványok megszabása vala, mint inkább a statistikai nyomozások és közlemények közös modora és közös alakzata iránt mutatókozó szükségletnek feltüntetése, valamint ama közegeknek megjelölése, melyeket a közszükség tekintetéből a tudomány és az élet leghelyesebbeknek ismer el, tehát inkább csak értekezés, eszmecsere, és az ezek fonalán kiderülendő elvekben való közmeg-

állapodás¹⁾, ama szempontoknak a többség szakavatott nézete szerinti kijelölése, melyekből a statisztikai adatok nyomozandók s egybeállítandók, ama rovatok s osztályozásoknak közös meghatározása, azon eljárási módnak vitatkozás utjánai megállapítása, melyek az adatok gyűjtésére s összeállítására a tudomány követelményei szerint legszükségesebbek, legcélszerűebbek; tehát a gyakorlati statistika mezején a kormányoknak adandó újmutatás; ez vala a brüsseli gyülekezetnek, ez maradt az utóbbiaknak is főtendenciája, és bár ehhez képest a határozatok jobbára csak kíváncsolom és ohajtásképen szoktak formuláztatni, ezek legkevésbé sem hangzanak el a pusztában, minthogy egyrészt a kormánybeli képviselők mintegy erkölcsi kötelezettséget vállalnak magukra, a gyülekezeti határozatoknak maguk országában lehető érvényt szerezni, mely kötelezettség az által is élesztetik, hogy minden congressuson az egyes kormánybeli delegatusok, bevett szokás szerint, a hivatalos statistika állapotjáról és időközbeni haladásáról, tehát a congressusbeli határozmányok miképi foganatosításáról kimerítő tudósításokat olvasnak fel, másrészt a határozmányok közvéleményt szűlnék s lendületet adnak további tudományos buvárkodásra, meg sem említve, mennyi előny fekszik a szaktudósok és gyakorlati statistikusok személyes érintkezésében, kölcsönös eszmecserélésben, és az időközben minden egyes államban megjelent hivatalos dolgozatokkal való megismerkedésben.

A tanácskozmány sora és modora a mint a brüsseli gyűlekezeten kifejlődött, utóbb is kevés változással megmaradt, t. i.

¹⁾ A stat. congressusokon különben már érezhetővé lett annak öntudata, hogy cselekvősége nem lehet merőben a felvételi mintázatok egyformasítására szorítva; szükséges inkább, mint a berlinin már megtörtént, bizonyos international közös elvekben megállapodni, melyek szerint a felvételek vétessenek foganatba; mert a különféle állami és nemzeti intézmények saját-szerűsége mellett nem is lehet mindent egy kaptafára verni és a túlhajtott uniformitás épugy megöli a szabad kutatás szellemét, mint a túlhajtott codificatio elfojtja a mélyebb jogtanulmányozásra való ösztönt; ha úgy mint péld. a bécsi congressuson a tébolydák statistikájával történt, hogy valami 16,000 specialitas elészabatott (mint legalább Engel állítja), hol marad azután a szabad statisztikai kutatás, de hol lehet egyáltalán ily messzemenő követelményeknek csak megközelítőleg is eleget tenni. A florenczi congressusou is a vizgazdaság körül annyi kérdés szabatott elé, hogy alig fog találkozni még oly szorgalmasan dolgozott monografia, mely teljesen megfeleljen — omne nimium vertitur in vitium — sokkal könnyebb kérdéseket felvetni, mint azokra szabatosan felelni.

az előre készített program fonalán felveendő tárgyak előbb külön szakosztályokban beható discussio alá vonatván, az itt kelt határozatok még a közülésekben végelhatározás végett újra nagyobb-kisebb mérvben velős tárgyalás alá kerülnek és a többség által elfogadva, mint a nemzetközi congressus határozmányai formulázottnak.

A programm elkészítésére nézve következő gyakorlat állapotott meg: azon államnak statistikai főnöke, mely az utolsó congressuson mint a legközelebbi összegyülekezés színhelye lön megválasztva, egy az illető szakministerhez intézett jelentésben mindazon tárgyakat tüzi ki, melyek hol tekintettel a korábbi congressusokon kelt határozatokra mint még végleg el nem intézett ügyek, hol mint eddig előnemfordult új tételek tanácskozás alá bocsátandók; e jelentés fonalán a szakminister egy bizottmányt állít össze a legilletékesebb szakférfiakból, mely a felveendő tárgyak iránt a statistikai hivatal főnöke által elébe terjesztett bővebb és kimerítő tudósítás felett szakosztályonként tanácskozik, az egyes szakosztályoknak a teljes bizottmány által ujlagos tárgyalás fonalán megállapított és a felveendő tárgyak körüli nézponokat terjedelmesebben megállapító tudósításai képezik a következő congressus programját, mely a meghívott kormánybeli delegatusokkal eleve közöltetik; ez képezvén a tanácskozás vezérfonalát. Rendesen ezen programm valamint a statistikai hivatal-főnök előleges tudósítása (avant projet., Vorbericht) tekintve a kiszemelt tárgyakat, magán hordja saját államuk specificus jellegét, azon kérdések nyomulván előtérbe, melyek azon országra nézve különös érdekléssel és fontossággal bírnak¹⁾, mi a statistikai congressusok tanácskozásaiban ugyan kellemes változást, de egyszersmind némi ingatagságot és felületességet idéz elő, sok elintézetlenül maradó tárgy a felmerülő új meg új tárgyak sokasága mellett örök nyugalomra szállván, más fontos kérdések pedig gyakran a tanácskozás folyamában végkép eljuttetvén.

A tanácskozás maga a brüsseli gyülekezeten követett ösvényen most is halad, t. i. a programm főpontjai szerint annyi külön szak-

¹⁾ Így péld. az utolsó florenzei congressuson jelesen több oly tárgy vonatott discussio alá, melyek eddigelé még nem kerültek szőnyegre, mint a vizgazdaság (rétöntözés), a művészet-tanodák, a közlevéltárak, a könyvtárak és muzeumok statistikája; hosszú sora a rovatoknak és külön szempontoknak állapítatván meg, melyek e tárgyak statistikai felvételére nézve kívánatosaknak mutatkoznak.

osztályok képződnek, melyek a kifizített tárgyakat vitatkozás alá veszik, az itt behatóbb tanácskozás után kelt határozványok a plenum elébe kerülnek, a hol azonban egy mindinkább befészkelődő szokás szerint, a különbeni teendők nagy halmazánál, a csak rövidebb időre terjedhető gyülekezeti tartamnál és főleg azon körülménynél fogva, hogy a teljes ülésben egész terjedelmük szerint felolvasatni szokott tudósításai az egyes kormánybeli képviselőknek saját országuk statisztikai állapotja felől igen sok időt elrabolnak, rendszerint igen gyorsan szoktak elintéztetni, már a berlini és még inkább a florenczi congressuson a szakosztályi határozmányoknak en bloc való elfogadása válván sajnós divattá.

A kelt határozmányoknak az illető kormányokkal és a tudós világgal való közlése sem történik azon gyorsasággal, mely e tekintetben kívánatos lenne; igaz ugyan, hogy minden hivatalos képviselő a történetekről kimerítő tudósítást szokott maga kormányához intézni, sőt a szervező bizottmány egy oly tudósítást szokott közrebocsátani, mely Engel példájára most már ugy szerkesztetik, hogy visszapillantást nyújt mind az előbbi lefolyt congressusok ugyanazon tárgyakra vonatkozó végzéseire, milyen például az utolsó igen becses dolgozat *Maestri*, a florenczi előkészítő bizottmány elnökétől: *compte rendu général des travaux du Congrès internationale de Statistique dans ses Sessions à Bruxelles 1853, Paris 1855, Vienne 1857, Londres 1860, Berlin 1863 et Florence 1867. Flor. 1868*; mindamellét úgy ezen, mint más tekintetben, különösen az egyes államok évi közleményeinek pontosabb megküldésére, illetőleg kölcsönös kicserélésére, a statisztikai érdekeknek az egyik és másik congressus közti időszakban való szemmeltartására, nagyobb folytonosság eszközzésére stb., a congressusoknak határozottabb szervezése kívánatosnak mutatkozik. ¹⁾

Dr. Engel a berlini congressuson erre nézve egy tüzetes tervezetiel lépett fel, mely oda czélozott, hogy az eddigi vándor-gyülekezetekből egy megállapított, a jelen hivatalos jellegéből kivetkőztetett, szélesebb alapokra fektetett, központi vezénylet alá helyezett testület alakuljon, mely képes lenne a statisztikai érdekeket nagyobb folyto-

¹⁾ A közös nemzetközi statisztikának lérehozására irányzott törekvéseknek egyik becses irodalmi szüleménye a *Quetelet* és *Heuschling*-től Brüsszelben 1865-ben megindított *statistique internationale* című munka, melyben több europai és az északamerikai államok hivatalos statisztikájának képviselői közreműködése mellett a népossegről a statisztikai felvételek eredményei összehasonlítólág egybeállítva találhatnak.

nossággal szemmel tartani, de sem a berlini sem a florenzi congressuson nem tudott érvényre jutni, jelesen az előbbin határozatott, hogy a fontos átszervezési ügy a legközelebbi congressusig elnapoltassék, egyuttal egy international bizottmány alakított, mely a megpendített reformok felett a legközelebbi congressus elé indokolt véleményt terjeszsen, mint bizottmányi tagok az indítványozó Engelen kívül, Berg, Farr, Ficker, Legoyt, Schubert, Semenov és Vischert választván meg, de egyszersmind határozmánykép azon ohajtás fejtett ki, hogy a statistikai hivatalok minden közleményeiből egy-egy példány minden europai egyetemnek és tekintélyesb tudományi intézetnek juttattassék, a porosz statistikai hivatal kéretvén meg, hogy az egyes statistikai hivatalokat szólítsa fel, mennyiben készek általános csereviszonyba lépni, és hogy arról a legközelebbi congressusnak jelentést tegyen, nemkülönben a congressus a hivatalos statistika képviselőihez azon kérést intézte, hogy ezen küldeményekre nézve kormányuknál a postadíjmentességet kieszközölni sziveskedjenek.

Engelnek szervezési terve a florenzi congressuson sem részestült kedvezőbb sorsban; ugyanis határozatképen kimondatott, hogy a congressus alapszabályainak codificatiojára az idő még nem tartatván elérkezettnek, e kérdés elnapoltatik, míg egy más gyülekezet hasznosnak vagy épen szükségesnek fogná találni e tárggyal újra foglalkodni, kijelenti azonban, hogy kívánatos, miszerint a congressus határozmányai az illető kormányoknak a szervező bizottmány által küldessenek meg. Továbbá azon ohajtás fejeztetett ki, hogy a jövő congressusokon külön szakosztály képeztessék azon feladattal, hogy a matematikának a statistikai kérdéseknél való alkalmazásáról tanakodják.

A hivatalos közlemények kölcsönös kicserélésének megkönnyebbítésére ajánlatik a küldeményeknek bérmentesítése, a diplomatikai utnak, jelesen a consulatesoknak igénybe vétele, vagy a meny nyiben nem igen költséges és huzamos, a könyvkereskedés útján való szétküldés. Azonkivül megkerestetnek a statistikai hivatalok főnökei, hogy a hivatalos közlemények kisebb réthben való, lehető olcsó kiadásáról gondoskodjanak, hogy továbbá az angol statist. abstract mintájára, lehető hosszú időre terjedő és mérsékelt áron szereshető kivonatok, valamint egy könyvészeti bullefin évi kiadását eszközölnék, mibe minden azon államban a legrégebb időtől fogva a legujabrig megjelent statistikai dolgozatok és közlemények jegyzéke foglalassék.

Miután az eddig a statistika érdekében tartatott nemzetközi 6 külön congressuson kelt egyes határozmányok e tanfolyamban

jóval helyesebben az egyes statisztikai nevezetességeket külön tárgyazó felolvasások alkalmával jöhetnek tekintetbe, miután így egyszerűsre szembeszökővé válik, hogy miféle új szempontok szerint kívánja a tudomány és gyakorlati élet azoknak helyes statisztikai felvételét eszközölni, nem marad egyéb hátra, mint még a lefolyt 6. statist. congressusnak rövid statisztikáját adni; miután már a jelen volt tagoknak, főleg a külföldi tagoknak általános és viszonylagos létszáma némiképp tájékozásul szolgálhat az illető international gyülekezet nagyobb-kisebb jelentősége iránt, noha e körülményre a közlekedés könnyősége, az államnak fekvése, a nemzetnek nyelve, sőt politikai okok és főleg a kabinetek versengése nem maradt és pedig olykor döntő befolyás nélkül, hiszen már a bécsi congressusból, tehát már 1857-ben elmaradt a porosz kabinet hivatalos képviselője, és vele természetesen a berlini vendégek hosszú sora, hiszen a párizsin a legtekintélyesebb belföldi nemzetgazdászok és statisztikusok, mint: Michel Chevalier, Wolowsky, Say, Garnier, Jules Simon, Leonce de Lavergne stb. politikai hitvallásuknál fogva nem vettek részt a tanácskozásokban, és a külvendégek aránylagos számviszonya eddigé legnagyobbnak volt a brüsselin, úgy hogy ez még leghívebben tünteti fel internationalis természetét, így volt:

		belföldi tag	külföldi tag	együtt	kültag arányitva
a brüsseli congressuson. . .	(1853)	112	124	236	52.6%
a párizsi congressuson . . .	(1855)	133	133	266	50.0 „
a bécsi congressuson . . .	(1857)	464	77	541	14.2 „
a londoni congressuson . . .	(1860)	505	90	595	15.1 „
a berlini congressuson . . .	(1863)	350	127	477	16.6 „
a florenzi congressuson . .	(1867)	632	85	717	11.8 „

Az utolsó florenzi congressus tehát nemzetközi jellegére nézve a többiek mögött maradt, mire az Olaszországban akkoron

épen dühögött cholera-járványtöli félelem, az előhaladtabb idő, az olasz nyelvnek legalább kisebb terjedtsége mint az angol, francia és német nyelv — nem csekély befolyást vett.

A legközelebbi congressus színhelyének meghatározása, a brüsseli congressus óta fennálló szokás szerint, mindig az utolsónál működött előkészítő és szervező bizottmányra szokott bízni, mely magát az egyes kormányokkal érintkezésbe teszi és tekintettel a kabinetek kívánalmaira s ajánlataira, valamint tekintettel azoknak a statistika körüli érdemtűségére, gyakran még egyéb politikai és diplomatiái érdekekre, meghatározza a legközelebbi összejövetel székhelyét; adja az ég, hogy hazánk hivatalos statistikája oly gyors felvirulást vegyen, miszerint párosulva azon különben is Europa résztvevő figyelmét magára vonó politikai és társadalmi ujjászületéstünk sikeres haladásával, fővárosunk szintén mielőbb azon megtisztelő kitüntetésben részesíttessék, hogy vendégszerető keblében fogadhatta a nemzetközi statistikai gyűlekezet tudományos tekintélyeit; rajtunk áll fántoríthatlan előretörékvés, a statistikának tudományos és gyakorlati kimívelése, az anyagi és szellemi cultur élet óriási pályáin teendő új meg új vívmányok, szóval összes culturfejlődésünk által ezen jámbor ohajtást valósitani; Europa mindig méltányos volt a magyar nemzet iránt, és erős bitem, hogy jönni fog, hogy jönni kell oly jobb időnek, midőn a magyar sz. korona területe befogadva az europai államesaládok közt, nem hiába fogunk sovárogni a statistika terén szerzendő érdemeinknek ily fényes, ily általános elismerése után!

Az enquete-rendszer.

Enquete-rendszer alatt azon adatnyomozási mód értetik, mely szerint a kívánt felvilágosításokra szükséges adatok közvetlenül az érdekelt felek, jelesen szakemberek meghallgatása folytán és pedig ezeknek hű, igaz és való feleleteik után kerülnek színre. Ezen adatgyűjtési mód egyrészt azon meggyőződésből fejlődött ki, hogy valamint a közigazgatás, ugy a törvényhozás sem nélkülözhet biztos statistikai alapokat; másfelől arra az egyéb adatnyomozási módoknak tapasztalt elégtelensége önkényt vezetett.

Bármely fontosabb törvénynek alkotására, módosítására, teljes vagy részbeni megszüntetésére legelől a viszonyok tisztába hozandók, melyek azt sürgetik vagy csak javallják; felderítendők továbbá a körülmények, melyek közt az új vagy átídomított törvény nyerend alkalmazást; minél tisztábban áll előttünk a szükséglet, mely tör-

vényt igényel, minél több oldalról világíttatik meg az e szükségletet szülő tényezőknek létezése és azoknak az életre való kibatása, minél szorgosabban tanulmányoztatnak mindazon társadalmi és állami mozzanatok, melyekre a létesítendő törvény döntő befolyással leend, és melyeknek befolyása alá viszont maga az új törvény kerülend, annál megfelelőbb, annál kielégítőbb az ily óvatosság mellett létrejött törvény.

Az államnak sem közönséges administratív, sem statistikai czélokra külön szervezett organumai nem képesek a törvényhozás igényelte bő adattömeget előteremteni; egyrészt nem azért, mert vannak a társadalmi életnek oly körei, melyekbe az örökös kormánybeli közcgeknek a legcöknyesebb családí érdekek kockáztatása nélkül nem lehet, nem szabad behatalniok, holott épen e bensőbb körökkel gyakran kell hogy a törvényhozó megismerkedjék, ha a hozandó törvénynek mindennemü hatálya iránt kellően tájékozva akar louni; másrészt azért nem, mivel az állambatalom a társadalmi élet összes viszonyaira egyenlően kiterjedő gondoskodásánál fogva az egyes momentumokkal nem foglalkodhatik azon részletességgel, azon minitiosus nyomozásokkal, melyeket gyakran valamely törvénynek mindenkép megfelelő keletkezése igényel; de a legparlamentarisabb kormány sem találkozik az érdekeltek részéről azon előzékenységgel, azon őszinte bizadalommal és a kivánt felvilágosítások iránti készséggel, mint maga a törvényhozó testület és az annak nevében, annak megbizásából eljáró választmányok.

Ezen tapasztalás szüloje lön ama adatnyomozási módnak, mely főleg Nagy-Brittaniában a gyakorlati élet kívánalmái szerint formalis rendszerré alakult; a csak biztos tényeken alapuló adatok után induló britt törvényhozók helyesen felismervén, hogy az e fontos működésben biztos kalauzul szolgáló adatok sem a kormánytól, sem az egyes bármí tehetségü és szakavatottságü képviselő tagoktól nem várhatók, hanem más, és pedig több garantíát nyújtó uton szerzendők.

A britt parlament mindkét háza rendelhet ki nyomozó külön választmányt u. u. : „Select comitte of inquiry“; jelesen a képviselőház részéről kiindítandó efféle választmányokra nézve következő rendszabályok léteznek: választmánynak kirendelése bármely képviselő által hozható indítványba, de a javaslatot tevő azokat névszerint tartozik kijelölni, kiket választmányi tagokul kíván javaslatba hozni, és előbb magának arról meggyőződést kell szercoznie, vajjon az általa indítványozandó személyek készek-e azt el is vállalni. Az ily comitte a ház különös jóváhagyása nélkül nem állhat több miut 15 tagból, új

tagok hozzáadása, úgy mint minden helyettesítés csak külön határozat folytán nyerhet helyet. Határozatképességre legalább 5 tag jelenléte kívántatik; ha azonban a választmányi tagok közül valamelyik két nap egymásután elmarad, a választmány azt a háznak bejelenteni tartozik, miért is a választmányi ülésekben résztvevő tagok naponkint a jegyzőkönyvbe bejegyzendők és erről a választmányi tudósításban is említés teendő, azoknak névsora pedig nem csak a választmány hivatalbeli helyiségében, hanem a ház előcsarnokában is kifüggesztendő.

A választmányok jogosítvák bárkit maguk elé idézni, hogy a hozzá intézett kérdésekre feleljen, vagy a birtokában levő okmányokat betekintés végett átszolgáltassa. Az idézés a választmány kívánatára annak elnökétől kiadott parancs folytán eszközöltetik; ha az idézett fél meg nem jelennék, erről a ház értesítettik, mely a vonakodót maga sorompói elé idézi; ha időközben a választmány előtt megjelenik, ezen idézés rendesen visszavonatik; különben, ha még a ház idézésére sem hajolna, a szónok parancsa nyomán annak a serjeant-at-armes őrizete alá helyeztetése eszközöltetik; ugyanez eljárás azok ellen is intéztetik, kik valamelyik idézett tanút elrejtteni vagy abban segédkezet nyújtani merészelnének; ez esetben rendesen fogságba ejtetnek (New-gat-féle fogházban). Nem sikerülvén az idézett félnek befogatása, a koronától edictalis köröztetés eszközöltetik, melyben a lappangónak megkerítésére külön jutalom tűzetik ki. Ha valamely képviselőnek tanúsága kívántatik, az nem idéztetik, hanem megjelenésre felkéretik, de ha megkeresve, vonakodnék megjelenni vagy a kívánt felvilágosítást adni, az a háznak feljelentetik, mely ellene a további eljárást intézi; ha pedig a felsőház egyik tagjának megjelenése szükségesnek látszik, ez a képviselőház különös üzenete mellett történik; a választmányok egyáltalán, úgy a képviselők és a lordok, valamint a két ház tisztviselői irányában a szokás szentesítette különös parlamentarizmus ildomossággal járnak el.

A megjelenő tanúhoz minden választmányi tag intézhet az ügy felderítésére szolgáló kérdéseket; minden kérdés a jegyzőkönyvbe felveendő, a kérdést tevő megemlítésével és az adott feleletek hűségese kitételével. A választmányok e joggal szaporán élnek, és nagyobb fontosságú ügyekben ezerekre megy a feltett kérdéseknek és a nyert feleleteknek hosszú sora. Az igazmondás azáltal van biztosítva, hogy a felsőházi választmányok külön törvény alapján (1858-ból) a tanúk eleve esketésére felhatalmaztattak, mely esetben a valószínűségnek minden elpalástolása hamis esküvés büntetését vonja maga

után; de az alsóház nem bírván azon joggal, hogy a feleket feleskettesse, e bajon azáltal segítették, hogy rendesen minden parlamenti ülészak elején két határozat hozatik, melynek erejénél fogva mindenki, ki a ház, vagy ennek külön választmánya elé idézett felet a tőle kívánt felvilágosítás iránt megvesztegetni, vagy a tanúskodástól elvonni, vagy abban akadályoztatni törekszik, valamint ki hamis tanúságot tenni merészelve, súlyos büntetről (felonia) vádoltatik és a ház által teljes szigorral megfenyithető: számtalan eset a parlamenti iratokban feljegyezve található, hol a ház e joggal élve, a hamis tanúságot tevő, a kívánt felvilágosítást vagy okiratot megtagadó feleket a serjeant-at-arms általi letartóztatásra vagy egyenesen fogságra elítélte.

De másrészt az idézett felek teljes parlamenti oltalomban részesülnek; ugyanazon sérthetlenségi és szólásszabadsági joggal élvén, mint a parlament bármely tagja; miért a tanúk a lehető legnagyobb őszinteséggel, egészen elfogatlanul nyilatkozhatnak, mi nem csekély biztosítékot kölcsönöz a bevallásaik fonalán kiderített igazságnak. Együttal a megjelenő felek minden e tanúskodásból reájok háramolható anyagi veszteségek ellen is azáltal biztosítvák, hogy az oda- és visszamenet, valamint a fővárosban való tartózkodás által támadt költségek magántygyben az érdekelt felek, köztgyeknél az állam részéről megtéríttetnek, és így a kihallgatott felek azon öntudaton felül, hogy valamely közérdekű ügy kellő felderítéséhez maguk részéről készségesen hozzájárultak, még a netán szenvedett idővesztegért illő kárpótlást nyernek.

A nyert feleletek s tanúskodások felett a választmány szavazattöbbséggel határoz, s megoszolván a voksok, az elnöké döntő. A történt szavazás, a formulázott kérdésnek, az indítványnak, valamint az egyenkénti szavazat megérintésével, a jegyzőkönyvbe vezetetik és a végjelentéssel együtt a ház elé terjesztetik. A tanúvallomások gyorsírási közlés fonalán a tagok számára kinyomatnak, a tanúk is külön lenyomatot nyernek oly felszólítással, hogy a mennyiben rajtok változásokat akarnának tételni, magukat újra vallassák; sem a tanúknak, sem a választmányi tagoknak, sem bárkinek másnak nem szabad abból, előbb, mig a választmányi jelentés a háznak beadatott, valamit közzétenni, az ellene cselekvők, mint a ház-szabádalom sértői, bűnhődnek.

A választmány csak úgy van jogosítva az általa szerzett adatok felett saját nézetét s véleményét kimondani, ha erre tüzetesen felhatalmaztatott, ellenkező esetben arra eleve külön feljogosítványt

kell szorgalmaznia. Ha a nyomozás folyama és eredménye, mint rendszeren szokás, egész terjedelme szerint maga a választmányi jelentésbe fel nem vétetett volna, akkor az közönségesen a szerzett bizonyítékokkal együtt a jelentéshez hozzácsatoltatik, és mint ennek kiegészítő része, azzal együtt a ház asztalára letéttetik s a kék könyvekbe bevezetettik; minek folytán a kék könyvek a gyakorlati életből merített legbecseusebb statisztikai adatok dús tárházát képezik.

A britt parlament mindkét háza igen gyakran szokott ily select committeeeket kirendelni, mint péld. 1836-ban a tartományi bankintézetek ügyében, 1842-ben a nyugatindiai gyarmatok, 1849-ben a franciaországgali postaösszeköttetés érdekében, 1851- és 52-ben a jövedelemadó tárgyában, több a Coalmines committee, vagy a mesterek s munkások közti viszony érdekében, napjainkban az egyetemreform, a pénzláb és tized-rendszer és számos egyéb tárgyak ügyében. Sőt nemcsak belfelé használtatik e rendszer és pedig oly mérvben, hogy gyakran a 10—20,000 kérdésre nyert feleleteket tartalmazó tudósítás több szakaszra osztandó (first, second report stb.); hanem a committeeek nem ritkán a ministerium közvetítésével még a külföldön levő britt követségek segélyét is bő mértékben veszik igénybe, mint ez péld. a szegényügyi törvények átvizsgálása, sőt még alárendeltebb fontosságú kérdéseknél is, mint a nemzeti múzeum elrendezése ügyében kiváló mértékben történt, ez utóbbi esetben péld. Palmerston közbenjárása mellett mintegy 22 állam részéről tájékozással szolgált heces tudósítások nyeretvén.

Igy azután kellően el van készítve az alap, melyen a törvényhozó kényes természetű reformtörekvéseivel fennakadás nélkül előrehaladhat. Így nem szükséges sem vaktában tapogatózni, sem genialis módon experimentálni; így nem kell aggódni, vajjon az új vagy módosított törvény által nem fognak-e akár köz-, akár magánérdekek kockáztatni, szóval ily eljárás mellett az alkotott törvények célszerűek, tartósak és tiszteletet gerjesztők lesznek, mert egyfelől mint a realis viszonyoknak közvetlen szüleményei a gyakorlati élet-szükségeknak leghelyesebben fognak megfelelni, másrészt a törvények tisztelete a felköltött jogérzeten kívül min sem sarkal biztosabban, mint azoknak okszerűsége és abból folyó jogosultságuk felett mindenkiben önkényt támadt belmeggyőződésen.

Az enquête-rendszer azonban nem kizáró monopoliuma a törvényhozó testületnek, hanem él azzal a kormány is, jelesen Angolhonban, hol gyakran a kormány majd a parlament indítványára, majd a nélkül szakférfiakat, u. n. Commissioners of inquiry

(korm. biztosokat) biz meg valamely specialis kérdés felderítésére szolgáló adatok gyűjtésével, vagy valamely államügy állapotjának kipuhatólásával; az efféle kormányilag kirendelt bizottságok államhatalmi tekintély alapján a reájok bizott statisztikai nyomozásban építgy járnak el, mint a parlamenti választmányok, tehát a feleket szintén idézik és kihallgatják, az okmányokat megvizsgálják stb., a meg nem jelenő vagy az okiratok előmutatását megengedő feleket pedig a királyi főtörvényszéknek feljelentik, hogy felelősségre vonassanak és a körülményekhez képest megfenyittessenek; de daczára ezen discretionarius hatalmuknak, a kormányi bizottságok korántsem nyújthatnak oly garantiát gyűjtött adatkincsiük belértéke felől, mint a kényszerítő hatalommal egyszersmind a közbizodalom szülte s mi által sem pótolható erkölcsi hatalmat egybekötő legislativai választmányok, pedig Franciaországban, hol az enquete-rendszer szintén meghonosult, jobbára csak a kormány részéről kirendeltetni szokott enquete-bizottmányok ismeretesek, és itt a törvényes oltalom, valamint a kívánt értesítések erőszak utjáni kieszközlésére szükséges hatalom hiányzik, míg ellenkezőleg nem csak az éjszak-amerikai szövetségben, hol ugyanazon rendszer fejlődött ki, mint az anyaországban, Britanniában, hanem a különben is jeles statisztikai szervezettel bíró Belgországbán is az enquete-rendszer olyformán karoltatott fel, hogy minden fontosabb törvényhozási ügynél majd a kormány, majd a kamarák által bizottmányi vizsgálódások rendeztetnek el.

A magángyakorlati statisztika.

Statisztikai egyletek.

Az egyesülés és munkafelosztás elve valamint az anyagi, ugy a szellemi világban is nagyszerűbb vállalatok leghatályosabb rugója, sikerülésük legbiztosabb záloga. A statisztikai cselekvőség a socialis életnek oly sokféle és oly különböző érdekeit illető tényezők sokasága és az adatok tömegénél fogva kiválólag igényel egyesült erőt és czélszerű munkafelosztást. Valamint vannak adatok, melyek csak hivatalos uton, a kormánynak közvetlen vagy közvetett hozzájárulásával nyerhetők, mintán kipuhatólásuk oly eszközöket, oly intézkedéseket tétel fel, melyek felett csak az államfőhatalom rendelkezik, ugy vannak másrészt adatok, melyek hivatalos uton vagy épen nem, vagy csak nem a megkívánt mérv-

ben szerezhetők, mint például az iparfoglalkozások részletei, a társadalmi és népéletnek szokáson alapuló s a közigazgatástól illetetlenül maradni szokott intézményei s több efélek, melyek vagy épen nem, vagy csak nem tökéletesen kerülhetvén a kormány tudomására, méltán az egyes állampolgárok közreműködését igénylik. ¹⁾

A statistika terén azonban az egyes magánbuvárok csak ugy érhetnek czélt, ha az adatnyomozás, az adatok összeállítása és közlése ügyében bizonyos alapelvek, és bizonyos követendő rendszer iránt teljesen egyetértenek, ha mint egy közös vállalkozás annyi egyes munkatársai ugyanazon vezéreszmékből indulva ki, az adatok gyűjtésében és feldolgozásában közös elvek szerint járnak el, miután csak így fog dolgozataikon azonegy szellem és iránynézet előmleni, csak ily uton elszigetelt működéstük válhatik összhangzatos cselekvőséggé és munkálkodásuk eredménye egyöntettség jellegével bírand. Erre tehát associatio vagy külön statistikai egylet alakulása szükséges. Már a 18-ik század közepe táján a physiocratiái rendszer fejlődésével ezen egyesülés szüksége éreztetett, a midőn több földművelői vagy gazdasági társulat a földművelési állapotok megismeretésére kívánt adatok gyűjtésével kezdvén foglalkodni, alkalmat szolgáltatott tüzetes statistikai irányú egyesületek keletkezésére, főleg miután többen közülök, mint péld. a seine-megyei gazdasági egylet vagy az 1793-ben alapított brard-of-agriculture féle egylet helyrajzi s egyéb statistikai vizsgálódásokat vontak egyleti működéstük körébe.

Időleges statistikai czélokra már a 18-ik században keletkeztek egyesületek, ezek azonban nem annyira állandó egyletek, mint inkább bizonyos kitzűzött czél elérésére kelt egyesülések valának, mint péld. a skót plebánosok közt Sinclair felszólítására létrejött egyesülés az anyaegyházvidéktük statistikai megismertetésére, miből azután Sinclairnak Skóthonról szóló terjedelmes 21 kötetnyi munkája indult ki, vagy egy hason egyesülés, mely Londonban 1825-ben britthoni statistikai rajzok kiadására létesült stb.

¹⁾ Helyesen jegyzi meg Engel: Die Detailschilderung, das ist die Domaine der Privatstatistik; sie kann dabei gleichsam mikroskopisch zu Werke gehen. Und dass sie dadurch reichlich an dem Aufbau des wissenschaftlichen Gebäudes der Statistik hilft, das beweisen viele der trefflichsten Arbeiten in den mannigfachen der Privatstatistik gewidmeten Zeitschriften. Es müssen aber beide, die amtliche und die private, sich gegenseitig stützen und ergänzen stb. Zeitschriften des preuss. statistischen Bureaus. 1863. évf. 271 lapja.

Állandó statisztikai célokra szolgáló egyletek csak a jelen század szüleményei és egykorúak a statisztikai hivatalokkal, Francia- és Angolországban levén leginkább szülőföldjüket; így jelesen Franciaországban Moreau Caesar indítványozására 1829-ben alakult egy statisztikai egylet Páris városában: Société française de statistique universelle név alatt, mely Bulletin, utóbb Journal de travaux stb. czim alatti folyóiratban ismertette meg statisztikai buvarkodásai eredményét; 1860-ban pedig société de statistique de Paris-féle czimet vevén fel, folyóirata is új folyamban e czim alatt jelenik meg: „Journal de la société de statistique de Paris; jelenleg (1868-ban) a 9-ik évfolyamban. Példájára Franciaország több vidékein hason egyletek keletkeztek, mint péld. Marseille városában, vagy egész megyékre nézve, mint teszem a société statistique du département des deux Sevres stb.

Angolországban, az associatio honában, statisztikai célokra is számos egyletek alakultak, főleg miután a tudományok istápolására fennállott britt vándoregyletnél 1833-ban külön statisztikai osztály jött létre; így még ugyanaz évben Manchesterben; 1834-ben Londonban; 1836-ban Glasgow és Bristolban; 1837- és 1838-ban Belfast, Liverpool és Leeds városokban; 1841-ben Birmingham és Aberdeen városokban hason egyletek létesültek; melyeknek némelyi utóbb megint elenyésztek, mások azonban alakultak: legfontosabb a londoni, melynek felette becses közleményeket tartalmazó folyóirata „Journal of the statist. society of London“, jelenleg (1868-ban) a 31-ik évfolyamban, jobbára a többi egyesületeknek is szolgál közlönnyül.

Németbirodalomban a stat. egyletek ügye csak legujabban látszik valóság felé indulni, mert jóllehet előbb is már az egyik-másik államban hol egyes egyletek, hol, mint például a szász királyságban, tökéletes hálózata az egymással egybekötött egyleteknek található volt, de azok jobbadán a statisztikai hivatalokba úgy beléolvasztattak, hogy magántevékenységük végképen megszűnt. Ujabbban azonban különösen Engel azon van, hogy a porosz birodalomban és nyilván az egész éjszak-német szövetségben rendszeres hálózata az organicus összefüggésben álló statisztikai egyleteknek létre jöjjön, az általa e tárgyra vonatkozólag porosz országos gazdasági collegiumnak 1867. végén beadott tervezet (Zeitschr. des preuss. stat. Bureaus 1868. évf. 116. l.) annyiból közel valósításnak néz elé, a mennyiben a porosz kamarák az 1868-ik évi budget tárgyalásánál határozatilag oda nyilatkoztak,

hogy a kormány felszólítandó, miszerint a mondott gazdasági collegium által indítványozott statistikai egyesületi hálózatnak létesülését telhetőképén gyámolítsa.

Eféle egyleti hálózat hazánkban is, hol a magánstatistikai tevékenységnek egy terjedt, eddig jobbara parlagon heverő cselekvőségi tér nyílnék, különösen ajánlkozik, és ha nem is minden megyében, legalább ott, hol külön gazdasági egyesületek léteznek, vagy külön statistikai egylet, vagy csak a gazdasági egyesületeknek külön statistikai osztálya könnyű szerrel volna létrehozható, melyek az ipar- és kereskedelmi kamarák székhelyén létesítendő kerületi egyletekkel, ezek pedig egy Buda-Pesten alakítandó központi egylettel létszeres összeköttetésbe lennének hozandók, úgy hogy a statistikai szakosztály mindazokban készségesen közreműködő és az adatgyűjtésnél sokféleképen igénybe vehető kész organumokat nyerhetne.

De eltekintve a szorosan vett statistikai egyletektől, a statistika tudomány a többi különféle egyletekben is felette becses közegeket és dús adatforrást lel, ugyanis az évi kimutatások, az elismerésre méltó részletességgel szerkesztetni szokott tudósítások és egyéb publicatiók, melyek jótékonyági, önszegélyzési, közegészségi, ipar- és kereskedelmi czélokra vagy forgalmi érdekekre szolgáló társulatok részéről évenként szoktak kibocsáttatni, megbecsülhetetlen érdekű és értékű statistikai kincset tartalmaznak, elég e tekintetben a tornaegyletekre utalni, melyek a német államokban becses jelentéseik által ugyszólván egy új ágát a statistikának teremteték.

VIII.

A statistikába való egyes tárgyaknak rendszeres előterjesztése s rövid jellemzése.

Statistika-elméleti felolvasásaim mai utolsó órájára fenmaradt a statistika tudomány messze terjedő vidékébe való összes tárgyaknak elősorolása, rövid megérintésével azon főmomentumoknak és szempontoknak, melyek szerint az egyes tárgyak felveendők. Nehéz feladat a bő tárgytömeget egy rövid óra keskeny keretébe foglalni, mely némiképen csak úgy oldható meg, ha a társadalom magaslatai felett átröpdösve, futólag vetünk egy pillantatot a kiváló érdekekkel bíró állam- és társadalmi intézmények hosszú sorára. Hogy pedig e labirinthusban el ne tévedjünk, biztos ariadne-fonal kell, azt a rendszer szolgálatja.

Schlöezer idejétől fogva ritka egyetértéssel a statistikusok egyaránt, még az újabb iskolabéliek is, megnyugodnak azon rendszerben, melyet a mondott jeles férfiú e három latin szóval *vires unitae agunt* oly helyesen kifejezett. Kifolyománya ez a statistika hármaskérdésének, mely t. i. hivatva van azon erőket, eszközöket s intézményeket feltüntetni, melyek felett az állam legfőbb célja eléérése tekintetéből rendelkezik, kimutatni továbbá, hogy ezen állam-erők és intézmények mikép alkalmaztatnak az állam végcéljai valószínűsítésére, végül azon eredményeket a concret állapotok fonalán feltüntetni, melyeket sikerült az államcselekvőségnek elérni. Miután pedig az állam-erők kiválólag a föld és népben rejlenek, ezek képezvén az állam talapzatát és sarkkövét, az első rész a terület és népességről fog szólni, a mennyiben azok alaperőit képezik az államnak — mi a *vires* szó által fejeztetik ki. A holt erő azonban nem szül még hatalmat, a szunnyadozó erők és tehetségek kifejtendők, a magasabb célok valószínűsítésére fordítandók: az arra irányzott államcselekvőség függ az alkalmi- és kormányidomtól, az előbbi t. i. meghatározása azon organumnak, mely a főhatalommal bír és megalapítása azon modornak, mely szerint a főhatalom törvényesen gyakorolható;

a kormányidom a közigazgatási gépezet szerkezetét és a főhatalmi jogok gyakorlásának módját szabja meg, mindkettő együtt véve képzik az állam szerves létszerét, mit Schläezer unitae szóval kívánt kifejezésre juttatni. Végre az eredmény, mely az államcselekvőség által előidéztetik, kiválólag azon culturfokban tükröződván vissza, melyre sikertül a nemzetet anyagi és szellemi tekintetben eljuttatni, a harmadik rész a nép anyagi, szellemi és erkölcsi culturéletét fogja feltüntetni, ugy a mint az egyáltalán az összes társadalmi viszonyokban a talált állapotok tanúsága szerint mutatkozik, és ez tulajdonlag az, a mit Schläezer mintegy némileg mérvét az államcselekvőségi hatálynak „a gunt“ szóval vélt leghelyesebben kifejezhetni.

I. Az állam alaperői.

A) Terület.

A terület nagysága fontos tényező, ez szabja meg némiképp a hatalom-növekvés határát; jollehet a térnagyság korán sem akár a culturélet fejlődésének, akár az államjelentőségnek egyedüli mérve, a terület terjedelme sem absolut gátul nem szolgálván belterjesb államcselekvőséggel kivívható bel- és külhatalom gyarapodása ellen (mire fényes tanúság a kis Belg, és Schweiczon), sem magában véve nem képezvén absolut tényezőjét az erónövekvésnek. E tekintetben kedves alkalom nyílik a telekadó igazságosabb kivetésére czélzó, de egyszersmind a térnagyság meghatározására egyedül biztos kulcsul szolgáló kataszteri működésre egy futó pillantást vetni; különben az államterület külalakzata, egybetömegtült kerekedettsége vagy széltdaraboltsága, nem különben a határok forgalmi s hadászati jelentőségük szerint, és a határnépek culturnövesztő vagy apasztó kihatásukkal szintén szóba veendőek.

A föld minőségét illetőleg: orografi tekintetben a hegyek vonulata, fekvése, kiterjedései, az egyes hegyfokok és kúpok magassága, jelesen a többé kevésbé kifejtett hegyes idom és pedig mindez nem földrajzi, hanem statistikai szempontból veendő tekintetbe; t. i. azon befolyás szerint, melyet a forgalmi életre, a nép jellemére, a gazdasági iparra, vagy hadászati tekintetben a közbátorlétre gyakorolnak.

Statistikailag jóval fontosabbak a hydrografi viszonyok, a partfejlődés mint az oceani culturnövesztő behatások mérője, a

tavak, de különösen a folyók mint az állam-test erei hármas feladatuk szerint, t. i. földtermékenyítő (irrigationalis), gépmozgató és teherhordó képességük szerint kiváló figyelmet igényelnek. Minél helyesebb az állam egyes alkatrészei közti felosztásuk, minél tökéletesebb rendszerben egymással összekötvék, minél több torkolat van az állam birtokában, minél szabályosabb folyásuk akár a természet jótékony gondoskodása, akár az emberi szorgalom létesítette szabályozás folytán, annál becsesebb a folyamrendszernek az összes culturmozgalmakra való kihatása, miért a csatornarendszer is mint a természeti vizutak correctivuma, és a puszta természeti erők meghódítására irányzott emberi szellemnek egyik fényes tanúsága, különösen kiemelendő. A mocsárok, lápok mint a mezőgazdaság hátrányai és haladásháni elmaradásnak jelzői szerepelnek, míg a sinlődő emberiség javára fenlevő gyógyforrások, ásványvizek, gyógykutak és fürdőhelyek pontos statistikája mutatja, mennyire sikerült a természetadományt közegészségi, kereseti és forgalmi szempontból kellőleg hasznosítani.

Végre az ég alji viszonyok jelenben, midőn nagy Humboldt kezdeményezése folytán az időjáráti észlelések kifejlett hálózata köti egybe Europa legtöbb államait és a felhalmozott meteorologiai anyag mind mélyebb pillantást enged a természet titkos könyvébe, félreismerhetlen statistikai jelentőséggel bírnak; a közép hőmérsék, a lég- és páranymat, az évi csapadék és annyi egyéb lebézeti tünetény főszabályzói a nép gazdaszati és physikai életének, de egyuttal félreismerhetlen signaturája egyrészt telluriai és cosmicus befolyásoktól való függőségünknek, másrészt az elemek behatását mérséklő s fékező ész uralmának.

B) A népesség.

A népesség, ezen főbázisa az államnak, tág mezőt nyit statistikai vizsgálódásokra. A nép anyagi, szellemi erein nyugszik az államnak anyagi, szellemi hatalma. Nincs is oly kifejtett része a statistikanak, mint a populationistika. Legelől is már maga a népszámlálási ügy, mily kedves tárgyul kínálkozik, valamennyi statistikai miveletek közt ez még technikai szempontból is a tökély legmagasabb fokára emelkedett, annak műtani oldalával önöket, tisztelt hallgatóim, Keleti osztálytanácsos fogja megismertetni, itt bő alkalom fog nyilni a tudomány jelen állását épügy mint az egyes államok ebbeli haladásait kellő világosságba helyezhetni,

jelesen azon kérdésre nézve, vajjon a tényleges vagy a jog és hovávalóság szerinti népesség képezze a felvétel kiindulási pontját, mindkettő továbbá, jelesen az u. n. mozgó népesség (flotante) mi módon constatalható legbiztosabban és az önösszeírás vagyis a népnek tevéleges közreműködése miképen biztosítható meg leghelyesebben.

A népszámlálási ügy berendezésétől függ, vajjon és mennyiben az állandó viszonyok vagyis a népesség mintegy átmetszetét szolgáltató jelenségek kideríthetők azon mérvben, mint azt a tudomány és az élet méltán megkívánja. A nem-szerinti különbség péld. mily felette fontos, miután a kölcsönös aránytól függ a nőnem rendeltetésének nehezebb vagy könnyebb megközelíthetése, attól függ a nőlakosság kereseti és társadalmi önállósága iránti gondoskodásnak nagyobb-kisebb szüksége stb. A kor szerinti osztályozáshoz köz- és magánjogi épügy, mint közgazdasági fontos érdekek csatolva; így a tanköteles korban a serdülés vagy a katonakötelezettség korában állók létszáma mily fontos, vagy a productiv és improductiv korosztályok egymáshoz való aránya, a zsenge gyermekkor például, mely folytonos beruházást épügy, mint a hanyatlás kora gyakran társadalmi segínyt igényel, szemközt a teljerő korában lévőkkel, kiktől leginkább várható a társadalmi és állami kötelmek teljesítése; a hajlamok, képességek, szenvedélyek és tusák, az erények és büntények rugói mily különbözőleg nyilvánulnak a korosztályok szerint. Nem csekélyebb társadalmi fontossága a polgári állapot a házasság erkölcsnemesítő és mentő befolyásánál és azon viszonyosságnál fogva, mely e viszony és az esketési arány közt létezik. A kereset és foglalkodás szerinti különbség bármily nagy horderejű tényező, kevésbé a népszámlálás útján, mint egyéb módon tüntethető fel teljesen megnyugtatólag; minél előhaladtabb az állam, annál terjedtebb az egyeseknek többféle elfoglalkozása, annál nagyobb a külön keresetnemeknek egyes kézbe való összefolyása; ha mindegyik vétetik tekintetbe, a népszámlálási eredmény, ha csak a főkereset szerint történik a felvétel, a kereset ábrája lesz hibás. E mozzanat jóval helyesebben más felvételek útján deríthető ki, a mezőgazdák, az iparosok, kereskedők, föld- és házbirtokosok, tőkepenészek stb. az illető kamarák, ipar- s egyéb jövedelmi adók kimutatásaiból; hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, tanárok, papiszemélyek stb. létszáma sokféle egyéb uton biztosabban mondható meg, mint az e tekintetben mindig félszeg maradó általános népösszeírás útján. A nemzetiség szerinti különbség főleg polyglott államokban a népszámláláskor állapítandó meg, természetesen minden részrehajlás, minden nyomás

vagy erőködés nélkül, az egyes nemzetiségek jogos, igazolt igényei és szükségletei biztosan csak így felismerhetők, azokon pedig kell hogy induljon az egyes nemzetek külön érdekeit érő és azért kényes természetű minden legislatív, minden kormánybeli intézkedés. A confessionalis különbségek, hol több vallásfelekezetet osztózkodik az állam területében, szintén a népszámlálás külön rovatait igénylik. A lakhely és tartózkodás szerinti különbség, mint a társadalmi élet több viszonyait, jelesen a nép mozgékonyágát illusztráló mozzanat hasonlólag a népszámláláskor veendő tekintetbe; a kereseti képességen csorbát ejtő testi vagy szellemi fogyatkozások végre szintén feljegyzésre méltó jelenségek és a siketnémák, vakok, eszelősök, tompaeszüek, bénák és nyomorékok, hullók stb. mint egyrészt rendszeren társadalmi segélyre igényt támasztó szerencsétlen polgártársak egyenileg véve, másrészt egyetemleges létszámuk szerint, mint társadalmi tünemények nem kerülhetik el a statistika kiváló figyelmét és népszámláláskor legkönnyebben vehetők számba.

A népmozgalom vagyis a népesség folytonos hullámzása, növekvés vagy apadása legtöbb mozzanataiban hű tükrrel szolgálván számos társadalmi viszonyoknak, a populationistika legfontosabb, legérdekesebb részét képi. A be- és kivándorlás mint élő szellemi és anyagi tőkék be- vagy kiszivárogtatása kiváló figyelmet igényel főleg ott, hol tömeges és szabályszerű, mert vagy jótékony csatorna gyanánt jelenkezik a túlfeles népség elvezetésére, vagy sajtó seb gyanánt az állam életnedvének kiszívására; a kivándorlási ügynél a szokott tülhelyüket új hazával felcserélendőknek nem-, kor-, foglalkodás, vagyoni állapotuk szerinti pontos feljegyzése, valamint a kivándorlási ok szorgos kipuhatólása sok tanulságos anyagot szolgáltathat a socialis bajok orvoslására meghívott államhatalomnak. A népnövekvés vagy fogyatkozás, mely egyenlő időszakokban, mennyire lehetséges minden évtized elején eszközöltetni szokott pontos népszámlálásoknál, már ez uton is, de még inkább évenként a be- és kivándorlás, valamint a születéseknek és halálozásoknak mérlegezése folytán tünik fel legbiztosabban, szintén nem megvetendő jelzője a társadalmi állapotoknak.

A főhullámzás azonban a nép életében a születési, esketési és halandósági arányból világlik ki; itt különösen a köz- és magánjogi tekintetben oly fontos anyakönyvi (matricularis) vagy polgárlajstrom-igye veendő szemügyre; a rómaiaknál már Servus Tullius idejében (a Juno Lucina, Juventas és Libitina templomában való feljegyzések)

utóbb a kereszténység terjedtével az u. n. dypticha mortuorum-féle intézményben mutatkozik első csirája a népmozgalmi felvételeknek.

A születési arány mérve a propagatív erő nagyobb-kisebb hatályának; a nem szerint csodás egyformaságban mindentűt és mindenkor állandó arányban mutatkozó túlsúlya a gyermekeknek kiderítendő, az e viszonyt úgy látszik szabályzó törvénynek annál biztosabb felismerésére. A törvénytelen ágyúak száma, ezen nem annyira feslett közerkölesiségnek, mint mélyen rejlő socialis viszonyoknak, az önállóságra való juthatás és családalapítás nehézségének, tehát vizás közgazdasági állapotoknak szomorú kifolymánya, mélyebb tanulmányozást igényel, kivált számarányuk folytonos emelkedése, valamint a városi és síkföldi jutaléknak kölesönös viszonylata. A holtanszülöttek számviszonya physiologiai, társadalmi és orvosrendészeti szempontból feljegyzésre méltó mozzanatot. Kevésbé fonos a többes születések számaránya, jóllehet ez még határozottabb fokmérője a népszaporaságnak, de kétségkívül érdeklél bir a születéseknek az év egyes szakaszai szerinti eloszlása, mely félreismerhetlen vonatkozással van a házasságkötést bizonyos időszakokhoz mesterkéltén kötő társadalmi és állami intézményekre.

Az esketési arány a társadalmi rendnek egyik leghivebb kifejezője, az abban működő szabad akarat és önelhatározás rendszerint csak socialis okok által szabályoztatván; miért a házasulók életkora, főleg a két fél közti korkülönbség — polgári állapotuk vagyis a proto- és palingam esketések számaránya, a vallás — névszerint tekintve a vegyes házasságokat, — foglalkodás, vagyónállapot, lakhely stb. mindannyi kiváló momentumok. Itt azonban még egyéb állami és társadalmi intézmények közvetlen kihatása megvizsgálendő, jelesen a gabonaáraknak, a birtokszerzési képességnek, a tényleges házassági tilalmaknak, névszerint a haderő létszámának és szervezésének kihatása. A házassági kötelék középtartama, azoknak átlagos termékenysége és jelesen az évi esketéseknek az évszakok szerinti fluctuatiója szintén kiemelendők.

A halandósági arány szintoly, vagy talán még hivebb viszszatükrözése a társadalom háztartásának. Midőn a születési és esketési arány magában véve nem mindig közvetlen szüleménye ép- vagy kóros állapotoknak, a halandóság abszolút véve is azoknak biztos mérve. Nagy halandóság minden körülmények közt sajnos jelenség, bármilyen legyen forrása, mérsékelt arány ellenben, főleg annak fokozatos és folytonos javulása culturhaladásnak esalhatatlan jelzője. E viszonynál a nemi különbség fontos, mert nem egyenlő arányban

kivánja a végzet köteles adóját, főleg a különböző korosztályok szerint; az életkor egyáltalán az elhunytak sorában főszereplő stat. mozzanat, a gyermekhalandóság, mint roppant tőkék improductív fogyasztása; az erő teljében kimúlók, valamint a hajlott kornak számviszonya pedig a nép elhalálózási rend megállapítására vezet, mely köz- és magánérdekkel bir, jelesen tekintve az életbiztosítás matematikai alapját. A polgári állapot, foglalkodás, vagyonosság és lakhely szerinti különbözések a mortalitás tanulmányozására bő anyagot nyújtanak; az egyes keresetnemek életromboló hatálya, a városok nagyobb-kisebb salubritása, a házasság életnek valamint a vagyonosságnak kedvező, a nyomornak ellenben életkurtító, a lakásnak gyámolító vagy pusztító befolyása, ezek alapján constatalható. Főtekintetben azonban igényel a halálózás oka, a járványok, kivált a himlő, cholera és hagymáz; az endimikus kóralakok, a nehéz szülés vagy éppen erőszak folytáni kimúlások, jelesen a kimondhatlan tanulságos fejezetet képző öngyilkolások a népnevelés, közérkölciség, vallásos érzület, a közgazdasági és számos egyéb társadalmi állapotoknak e sajnos illustratiója. A balesetek és külsőerőszak szülte évi kimúlások, a párbajok, gyilkolások vagy bírói kivégzések statistikája szóló commentárja az állami és socialis viszonyoknak. Miután pedig e tekintetben az ember inkább áll a természetnek feltétlen uralma alatt, jólehet a culturhaladás azt ha meg nem törheti is, de tetemesen mérsékelheti, a halálózásnak az egyes évszakok szerinti megfigyelése mindenesetre nagyobb fontosságú, mint akár a születéseknek, akár az esketéseknek az idő szerinti megosztása. A közép élettartam hossza is figyelemre méltó mozzanat, ha mindjárt az eddig szokásos volt számítási mód nem vezet is teljes megnyugtató eredményekre és a matematikának nagyobb mérvbeni felhasználását teszi kívánatosná. A népmozgalomról Dr. Barsi, és jelesen a halandóságról Dr. Tormay fognak bővebben és tüzetesen értekezni.

II. Az állam szervezete.

A) Alkat-idom.

Az alkat-idom kevésbé merő számok alapján levén kideríthető, itt jóval szűkebb tér nyílik a gyakorlati statistikának; az alkotmány szelleme, a legislativának organicus létszere, jogköre és mű-

küldése, a nép jogainak biztosítékai, valamint az összes alkotmányosság lénye, a mennyiben nem annyira jogi létele szerint, mint az államcselekvőség egyik tényleges forrásul szolgáló tényező a statistikában kíván helyet, mindez pedig jóval előbb tanulságos párhuzamok, mint rideg számok segélyével körvonalozható; mindamellett a statisztikai műveleteknek itt is némi rés nyílik; a követválasztásnál a cselekvő és szenvedő választási képességre igényelt kellekkel bíró választók száma, és pedig minősítésük egyes cathgoriái szerint osztályozva nem megvetendő anyagot nyújt többféle társadalmi viszonyok megvilágítására. A képviselők választásában koronkint tetteleg résztvevők száma és a választóképessékezi aránya a politikai jogok gyakorlása iránti nagyobb-kisebb érdekeltségre, a politikai mozgalmak nagyobb-kisebb élénkségére vet verőfényt s több más adattal a parlamentaris élet megbirálására beces anyagot nyújt.

B) Kormány-idom.

Jóval szélesebb tere nyílik a gyakorlati statistikának a kormányzat körül. A kormánygépezet megismertetése ugyan szintén párhuzamok és magyarázó szó segélyével könnyebben érhető el, mint számmiveletek útján, mindazonáltal a merev centralisatio igényelte közhatalóságok és organumok létszáma, a burocratia seregének számviszonya felette tanulságos jelenségeket tüntethet fel, főleg financialis szempontból tekintve. De e részben a központi, közép és helybeli hatóságok, jelesen a municipiumok, a községek szervezete inkább azon momentum, melyre nagyobb súly fektetendő, mi a számrajz alól többet-kevésőbb mégis magát kivonja. A kormánygép szervezete, mint ez a magyar-osztrák monarchiában jelenleg létezik, Havas Sándor osztálytanácsos által fog előadatni, mi némely útmutatásul fog szolgálni, mely részek lehetnek kiválólág tárgyai a merő számrajznak.

A kormányzás maga, vagyis a főhatalmi jogok tényleges gyakorlása felette bő adatkészletet közvetlenül keletkeztet, kevésbbé a törvényhozás, melynek nincs kifejtett számoldala, mint a törvénykezés, a rendészet, pénz- és hadügyi igazgatás.

A polgári törvénykezés számos támpontokat nyújt a társadalom gazdasági és egyéb viszonyai megbirálására, jelesen az évenként megindított perek száma, mint a vagyoni állapotok, a perlekedési hajlamnak, a törvényhatósági szerkezetnek és az ügyvéd-

ségi szervezet befolyásának némi fokmérője; az évi hátralékok száma, mint a bírósági cselekvőségnek és a perrendtartás gyorsító vagy késleltető kihatásának tanúsága; a váltó- és keresk., de kivált az üzlet-forgalommal arányban lenni szokott csődperek létszáma, mint a hitelélet mozgalmainak tükré; a házassági, főleg váló perek, mint a házassági élet csendes vagy viharos lefolyásának jelzői, tekintettel jelesen arra, kinek részéről indított meg a válóperek többsége, a nő vagy a férj részéről-e, gyermekekkel megáldott vagy a nélkül szülőképző szülők részéről-e stb.; a békebírák által barátságos uton szintugy mint a bíróság egyezkedés alapján elintéztett perek száma sok tanulságot nyújthat; a feltörvényszékek vagy a semmisítő ítélőszék helybenhagyó, megváltoztató vagy megsemmisítő ítéleteinek létszáma, mint az elsőbíróság helyes vagy helytelen eljárására következtetést engedő mozzanat, mindannyi állam- és társadalmi érdekességek. A hagyatéki tárgyalások egyáltalán, de különösen a vagyonnélkül elintéztettek számviszonya egyik szóló tanúsága a jólétnek vagy pauperismusnak, kivált a folyton növekedő számaránya a vagyonnélküli hagyatékoknak biztos jelzője a közvagyonosság hanyatlásának. Bő stat. anyag rejlik nevezetesen a telekkönyvi ügy statistikájában, a birtokátvétel mozgalmi, a jelzálogi hitel viszonyai, a birtokon fekvő terhek nagysága, és innen a teherviselési képesség mérve, végre a birtokviszonyok mindannyi egyéb momentumai a telekkönyvek lapjairól olvashatók le; mindezekről bővebben értekezni Dr. Schnierer egyet. magántanárnak jutott osztályrészül.

Még több anyag a társadalmi állapotok, főleg azoknak hátlapjuk illusztrációjára a bűnvádi statistikából meríthető; már a törvénykezés lefolyása, a büntető törvényhatóságok, jelesen az esküdt-székek szervezete, tanulságos adatokat nyújthat, de különösen az évenként bűnvádilag nyomozás alá kerülő egyének száma, azoknak az összes népességhez, valamint az elítéltekhez aránya, a felmentések száma és évi fejleménye, a pereknek átlagos tartama, az elítélések, jelesen a szabott büntetések létszáma és minősége, felette sok következtetésre szolgáltatott alkalmat, főképp tekintettel a bűntények, vétségek és merő kihágások közt a tételes büntetőtörvényhozásban felállított, noha az egyéni szabadság szempontjából legkevésbé sem pártolható különbségre. A bűnös cselekvények egyes nemeiben, jelestül azon hármas csoportozat szerint, a mint vagy merő indulatosság, szenvedélyek, erőszakoskodások kifolymányai, (mint az emberi élet, testi épség, közrend, csend és bátorlét ellen intézett merényle-

tek); vagy a vagyonbátorság ellen (rablások, tolvajlás, sikkasztás, csalás, hamis bukás stb.); vagy végre a közerkölesiség ellen irányozvák (fajtalansági büntettek stb.), fájdalom, igen bő anyag rejlik a társadalmi közállapotok megbíralására. A különböző kulturfokok, a különböző gazdasági fejleményfokok, a különböző műveltségi fokok szerint váltakoznak e bünténycsoportok közti aránylatok.

Legtanulságosabbak azonban az elítélt büntetettek személyi viszonyai, névszerint: a nemi különbség, a nőnemnek magas részesítési aránya felette sajnos jelenségnek mutatkozván; a kor különbség, a zsenge és hajlottkoruak aránylata nagyfontossága momentumot képezvén; a polgári állapot szerinti különbség, a házaseletűek csekély vagy jelentékeny szereplése a bűnvádi lajstromokban a házasság mentő kihatása mellett vagy ellen tanúskodván; az elítélt büntetettek műveltségi fokozata leghivebb, rendesen legborzasztóbb tükre a népnevelési állapotoknak; az elítéltek vagyoni állása, mint jobbára új bizonyító érv a nyomornak, a közinségnek erkölesrontó behatása mellett; a foglalkodás szerinti különbség, mint némely keresetnemekben fejlődő bűnös hajlamok hatályának, vagy a keresetnélküliség bűnre ingerlő természetének megbíralására szolgáló érv; a családdal vagy családnélküli létele a büntetetteknek, a családi kötelék erkölesvédő kihatásának megítélhetésére; végre különösen kiemelendők a büntettek ismétlései, ebben mindannyi tájékoztató támpontok kínálkozván, úgy a fenyítő törvénykezés javító hatályának, mint a bűnös cselekvőségben működő gonosz szándék és megrögzöttség nagyobb-kisebb fokának keltebb megítélésére. Ugyanazon viszonyok a börtönök fegyenceire nézve is feljegyzésre méltók, a börtönnépesség minden mozzanatai, kivált melyek a fegyintézet belszerkezetének, az alkalmazásban levő javítórendszernek hatása iránt tájékozásul szolgálhatnak, különös figyelembe veendők.

Rendészeti tekintetben a köz- és magánbátorléti államintézkedések tág tért nyitnak stat. vizsgálódásokra; jelesen a közegészségügy egy maga külön szakaszt igényelhet; az orvos-egészségi személyzet létszáma, mint az anyagi és szellemi kulturállapotok egyik hőmérője, a járvány-, himlőoltási ügy, a kóralakok menete, a morbiditas és mortalitas, a kórházak és gyógyintézetek, a szül- és lelenezházak, a tébolydák oly sokféle és oly érdekes statist. mozzanatotkat tüntetnek fel, hogy csak e fontos tárgyak specialisálásánál említhetők fel mindazon szempontok, melyek e tekintetben iránytadók, miért ezt Dr. Tormay szakavatott különfelolvasására bizván, még csak emlí-

tem, hogy nem csekélyebb mérve az érdekes adatoknak kínálkozik a szegényügy rendezése tág mezéjén: a pauperismus ellen szolgáló állami és társadalmi óvszerek, mint a takarékpénztárak, zálogkölcson intézetek, árva-, szegény- és munkaházak, a sokágú és terjedtségű biztosítási ügy, az önszegélyzés nagyhorderejű és beláthatlan vidékü ügyével, a köz- és magánjótékonyágú intézetek, társulatok és egyesületeknek még dióhéjba szoritott érdekességei felsorolása is túlcsapna e felolvasás szűk keretén, erről különben amugy is szerencsém leendő több különfelolvasásokban tüzetesen értekezni.

A pénzügyi igazgatás annyi érdekes állam- és nemzetgazdasági momentumot juttat felszínre, hogy azoknak csak felületes érintése is a jelen rövid áttekintés körét meghaladná; az államjavak, a regaljogok és egyedárúságok, névszerint a bánya-, posta-, útvám-, só-, lotto-, dohány-, távirdai, pénzverdei regaljak mennyi tanulságos anyagot tartalmaznak ugy finanszialis mint államháztartási szempontból; és még mennyit szolgáltat az adóügy, jelesen a telekadó, a telek- és értékkataster körüli nyomatékos kérdésekkel, az épület- és házadó, a jövedelmi adó, a fogyasztási s más indirect adók, a határ-vám, bélyeg- és illetmények stb., melyek az államnak egész oeconomicus életét tükröztetik vissza; az államszükséglet főfontosságú rovatai, névszerint a civillista, a közigazgatási költség, a pénz- és hadügyi budget, de kivált az államadósság mily nagymérvű vizsgálódási tereket nyitnak állam- és népgazdászati szempontból; alig fordul elő titok, mely nem szolgáltatna bő adatokat mélyen bemetsző társadalmi kérdéseknek sokoldalu megvilágítására.

A hadügyi kormányzat végre szintoly jelentőségű adatoknak nem kevésbé termékeny forrása; már az ujonczozási ügy mily verőfényt képes vetni a társadalmi viszonyokra! a fegyveres erő létszáma, és a polgári keresetekhez való aránya, a katonai kötelék alá tartozó egyének különféle életnyilvánulásai, a sorkatonaság halandósága és betegeskedése, a katonai törvénykezés eredményei, a véderő és védeszközök állambátorlétü és finanszialis tekintetből, a haditengerészet sajátlagos természete és kihatása szerint, a hadászati érdekek szemközt az állam és társadalom többi érdekeivel annyi nevezetes jelenségeket tüntetnek fel, hogy csak sajnálni lehet, hogy az ideü tanfolyamban e fontos intézménynek nem jutott külön előadási osztalék.

C) Culturélet.

Az anyagi culturélet három külön tényezőiben, t. i. a mezei-, mű- és kereskedelmi iparban megint annyi statistikai anyag rejlik, hogy még a legkiválóbb érdekességek csak futólagos megérintés mellett is, alig foglalhatók össze a jelen sommás átpillantásban. A mezőgazdaság tárja fel a nyers terményekben nagyobb-kisebb gazdagságot és haladást; a termő és terméktelen telep közti arány, az agrariái törvényhozás, a birtokviszonyok, a gazdasági testek nagysága, a nagy és kis birtok aránylata, a földhitel, a gazdák értelmisége, a föld-melioratiók, az égalji viszonyok befolyása, a napszám nagysága, a termelési költség, a termények elárnyításának lehetősége és száz annyi egyéb momentum, mind főfontosságuk.

Az egyes gazdasági ágaknál a művelési mód, továbbá a bel- és külterjes gazdálkodás rendszere, a trágyázás és alagesővezés terjedelme, jelesen a földművelés állapota veendő tekintetbe; az aratás statistikája kimondhatlan fontossággal bír, a gabonatermelés és forgalom, karöltve a malomiparral és lisztforgalommal; a rétművelés és takarmányi növények termesztése; a bortermelés és forgalom, a kereskedelmi növények, mint: len, kender, dohány, komló stb.; a gyümölcsstenyésztés, de kivált az erdészeti, az erdőállomány térnagysága, művelésmódja, az évi fatermés, valamint az építő-, mű- és tüzelőfával való kereskedés szerint, statist. vizsgálódások mindannyi tárgyai.

A baromtenyésztés általán és egyes ágai szerint, mint a ló-, szarvasmarha-, juh-, sertésstenyésztés mezőgazdasági, műipari, kereskedelmi, fogyasztási, hadászati és annyi különféle tekinteteknél fogva kiváló figyelmet igényelnek; a húsfogyasztás fokmérője a vagyoni állapotnak, a tej-gazdaság a nemzetvagyonosságnak dús forrása, a gyapjú világforgalmi jelentőségű, a sertésstenyésztés mint némiképp a műipar és tengeri hajózat fejlődésének visszatükrözése. Meg a méh-, és különösen a selyembogárstenyésztés, a mennyiben népkereseti vagy világkereskedelmi jelleggel bír; a rendszeren alábbrendelt jelentőségű vadászat, és a jobbára emeltebb érdekű halászat szintén kiemelendők, főleg az utóbbinál a mesterséges halstenyésztés, meg a nagyobb mérvű tengeri halászat. Nem csekély fontosságú az összes mezei iparnál a nyerstermények értéke és forgalmi jelentősége, miből a mezőgazdaságnak nagyobb-kisebb nemzetgazdasági nyomatéka

vonható le; mindezekről tüzetesen Keleti osztálytanácsos fog értekezni.

Az őstermelésnek egyik ága még a bányászat és hutászat: a bányaipar az ércz és ásványok mennyisége s minősége, a bányavállalatok száma és terjedelme, a mivelés alá került rétegek tényleges kiaknázása, a használt gépek és erőművek, a bányamunkások száma, az előállított érték, és a forgalmi üzlet szerint méltatandó, különösen a vas- és kőszénbányászat ezen a műipar és közlekedés föelőzménye; a réz, ólom, higany stb. meg a nemes fémek termelése a szerint veendő figyelembe, a mint nagyobb-kisebb jelentőséggel bírnak; de a bányaipar fejlesztésére czélzó állami és társadalmi intézmények, mint a bányatörvényhozás és törvénykezés, a bányabirtok, a munkások helyzete, bányaiskolák stb. szintén tekintetbe veendő; mindezekről Hunfalvy János tanár fog tüzetesen értekezni.

A műipar statistikája osztja a műszorgalomnak nemzetgazdasági nagy jelentőségét; — a gyártelepek és kézművességek száma, a gyárosok, iparosok és munkások általános és viszonylagos létszáma, a gépek és erőművek, az ipartörvényhozás, a szabadalmak, minta- és iparjegyi oltalom, a hitel, jelesen a credit mobilier és iparbankok, az ipartanodák és az iparosok értelmiségi foka, az iparosok érdekei, törvényes képviseltetése (iparkamarák), az iparcikkek körüli forgalom, helyes vámrendszer stb., mindannyi tényezők a műszorgalom felvirágoztatására. Az egyes iparágak pedig a szerint veendő tekintetbe, a mint valamely államban nagyobb-kisebb jelentőségre emelkedtek, jelesen a gyapot-, len-, gyapjú- és selyemipar kiváló figyelmet igényel, azonkívül az ércz- és fémipar, bőr-, papír-, üveg-, kőedény- és fagyártás, nemkülönben a mezei iparra való közvetlen kihatásuknál a ezukor-, szesz- és dohánygyártás stb. Hogy különben az egymástól annyira eltűtő különféle iparágak elősorolásában bizonyos rendszer követtessék, leghelyesebb a stat. congressusokon megállapított osztályozásban megnyugodni; t. i. követező 8 osztály vehető fel: a) a gépek, szállító eszközök s különféle szerek gyártása; b) az ásványipar termelényei; c) a fémipar; d) vegytani termelények gyártása; e) táp- és fogyasztási anyagok gyártása; f) a szövés-ipar; g) egyéb szerves anyagokat feldolgozó iparok; h) végre a művészeti iparűemek. Mindezek felett Hunfalvy János fogja a szűkségeseket bővebben fejtegetni.

A kereskedelmi ipar annyiban kiváló érdekllel bír, a mennyiben eltekintve egyéb nemzetgazdasági nagy fontosságától, a forgalmi viszonyokban jóformán az állam és nép összes oeconomicus

élete leghivebben tükröződik vissza, főleg ott, hol mind a bel- mind a külforgalom feltüntetése válik lehetővé; az előbbi ritkán mutatható ki teljes nagyságában, és legfeljebb csak a főforgalmi piacok áruüzlete után, vagy a vaspályák, folyók, csatornák forgalmi üzlete után némi következtetések vonhatók; annál tökéletesebben constatálható a külkereskedés; e tekintetben legelől a tengeri hajózás mozgalmai és a tengeri forgalomnak a szárazföldihez való arányviszonya, az egyes kikötők tizlete, a kereskedelmi tengerészet szám- és hordereje (tonnatérfogat szerint), a tengerbiztosítási ügy stb. veendőк szemügyre; a continentalis kereskedésnél a be-, kiviteli és átszállító meg a bizonytalan eladás- vagy további elkészítés végetti be- és kivitel, mind-egyik pedig a főtárgyak mennyisége és értéke, valamint a szomszéd-államok részestülése szerint. — Az áruk továbbá annyiban minőség szerint veendőк tekintetbe, a mennyiben igen tanulságos következtetések vonhatók le azon csoportosítás szerinti kimutatásból, hogy mennyi kerül be évenként, vagy szállittatik külfelé a) a tisztán fogyasztási cikkekбől, b) a gyártási és további elkészítésre szolgáló anyagokбól; c) a teljes gyártmányok s iparezikkekбől, s végre d) az irodalmi és művészeti cikkekбől.

A kereskedés előmozdítására szolgáló számos állami és társadalmi intézmények hosszú sora beható vizsgálódást igényelnek: jelesen 1) a közlekedés gyorsítására szolgáló eszközök, mint az állam- és országutak, a vaspálya-, posta- és távirdai ügy, annyi sokféle statistikai nevezetességükkel, 2) a hitel támogatására valóк, mint a csőd- és kereskedelmi ügyek, a bukások statistikája, a súly-, pénz- és mértékrendszer, a bank- és hitelügy stb., 3) a forgalom közvetítésére, mint az árútözsdék, consularis ügy, kereskedelmi társulatok stb.; végre 4) az értelmiség fejlesztésére, kereskedelmi tanodák, akademiák, műegyetemek stb. A kereskedés statistikáját e tanfolyamban Beöthy Leó fogja tizzetesen előadni.

A szellemi műveltség jóllehet sok tekintetben kifog a hű statistikai feltüntetés lehetőségén, mégis a szellemi culturállapotok számos tényezők szerint elég biztosan és elég hiven bemutatathatóк, névszerint a népoktatás mibenléte után; itt jelesen a néptanodák száma arányítva a községek és lakók számához, az iskolás gyermekek számviszonya a tanköteles gyermekek létszámához és még hivebben az elemi tanodákban talált mindkétnemű gyermekek száma arányítva az összes népességhez, igen tanulságos fokmérőt szolgáltat a népnevelés terjedtségének megbíralására; az elemi oktatás budgetje szintén tanulságos, a néptanító-képezdék, népnevelési egyletek stb.

mindannyi feljegyzésre méltó momentumok. A polgári iskolák száma és látogatottsága, a nőnemű ifjúság kiképezésére létező tanintézetek és praeparandiák stb. ; de kivált a közmíveltség állapotát leginkább feltűntetik azon vizsgálódások, melyek a körül tételnek, hogy kitesék, mennyi az évenként esketett, vagy újonczozott, vagy elítelt személyek közt teljesen oktatlannak találtak száma, micsoda különbség létezik e tekintetben a fi- és a nőnem közt stb. A közép- és szakiskolák, gymnasiumok és tudós iskolák, az egyetemek stb, sok adatot nyújthatnak a magasabb szellemi képzettségnek némi statisztikai megítélésére.

A sajtó, főleg a napisajtó mozgalmi, a hírlapforgalom, a könyvkereskedés, a tudományos és képző intézetek s társulatok, akademiák, könyvtárak, olvasó egyletek, muzeumok és a különféle tudományos vagy irodalmi célokra törekvő társulatok és intézetek sok támpontot nyújthatnak a szellemi élet lüktetéseinek kilesésére. Nem különben a művészeti tan- és képező intézetek, társulatok, képcsarnokok, és különféle gyűjtemények sinormértékül szolgálhatnak az aesthetikai képzettség fokának némi megbíralására.

Végre az erkölcs-vallásbeli műveltség oly mozzanat, mely habár a társadalmi és állami élet főalapját képi, statisztikailag nem egy könnyen feltűntethető, mert a belső lelki kincs számokkal alig mérhető, a külső jelenségek pedig, melyek a közerkölcsiség mintegy fokmérőjeül szolgálhatnak, egyfelől csekélyebb számmal kínálkoznak, másfelől csalékonyabbak, semhogy azok után mindenkor biztos következtetés lenne vonható. Vannak mindazonáltal külső jelek, melyek szerint e téren lehető biztossággal eligazodhatni, egyrészt a kormánynak úgy mint magánköröknek a nevelés és a humanitás sugallta kötelmek teljesítése körüli gondoskodása, az államnak és az egyháznak az erkölcsrontó tényezők eltávolítása, valamint a szeplőtlen erkölcsök fentartása, a vallásos érzület ébresztése és folytonos élesztése körüli cselekvősege stb. némi támpontokul szolgálhatnak ; tehát a nevelésügy, kisedovodák, bölesödék, lelenczházak, az évi esketések, a törvénytelen születések, a törvényesítések, az elválások, a prostitutio ügye, az öngyilkolások bő anyagot nyújthatnak a moralstatistikának, de kivált a bűnvádi statistika hű titkre az erkölcsiségnek, a mennyiben leginkább a közerkölcsiség ellen irányzott vagy különösen romlott erkölcsöt tanusító büntettek vétetnek vizsgálódási tárgyul, mint: magzatelhajtás, gyermekkitévés, kettős házasság, erőszakos nemi közösködések és egyéb fajtalansági büntények, gyilkolások, vallásháborítások, szentségtörési, stb. efféle esetek ;

mindenek felett pedig azon egyéb büntettek és törvényszegések, melyek akár fokozottabb ravaszságot s gonosz szándokot, akár különös erkölcsstüledést tanúsítanak, miért a büntettek ismétlései is nem megvetendő momentumot képeznek; továbbá a nőnemnek a zsenge és hajlott kornak különösen a házaseletiek és családos emberek részcsülésé, sok tekintethen tájékozó szempontokat szolgáltathatnak a közerkölcsi állapotok megbíráására. A rendőri áthágások statisttkájában is bő anyag rejlik a közmorálnak megítélésére.

Vége a társadalmi, jelesen a családi viszonyok, az általános erkölcsállapotok tükrétől szolgálhatnak, a házinevelés, a cselédség, a vallásos érzület nyilvánulása, a humanitarius szellem, mely a jótékonyági intézetek s társulatokban nyer kifejezést, a bűnök főforrásai a szegénység, iszákosság, tunyaság, játék s egyéb szenvedélyesség elfojtására valamint a keresztény szellem kifejtésére, felebaráti szeretet és keresztény erények fejlesztésére irányzott egyesülési tevékenység, mint a mértékletességi, segélyzési, állatkinzás elleni egyletek, a hitküldéri ügy, és bibliai társulatok, vallásos czélokra, az ajtosság és hitbuzgalom élesztésére czélzó vagy jámbor csekvényekre ösztönözó egyesülések igen sok adatot nyújthatnak az erkölcsvallásos műveltség statistikájához.